

Doktori (Phd) értekezés

Drabancz M. Róbert

Disputák a kulturális igazgatásról

Az 1920-as évek második felének magyarországi sajtónyilvánosságában

Debreceni Egyetem

BTK

2007

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés

- 1.1. A témaválasztás indoklása..... 1.old.
- 1.2. Elméleti alapok és fogalmi keretek..... 6.old.
- 1.3. A kutatás feladata, források jellege, alkalmazott módszerek.....29.old.

2. A pártszerkezet és a politikai ideológia a húszas években

- 2.1. Az Egységes Párt politikai irányultsága.....33. old
- 2.2. Az ellenzéki pártok eszméi.....41. old.

3. A hatalmi- és sajtóviszonyok a húszas években

- 3.1. A politikai hatalom jellege és a kulturális igazgatás.....48.old.
- 3.2. A sajtóviszonyok és a nyilvánosság kérdése..... 65. old.

4. A neonacionalizmus ideológiája

- 4.1. A szellemtörténeti gondolkodás hatása a politikai gondolkodásra.....85. old
- 4.2. Klebelsberg Kunó neonacionalista gondolatai.....102. old.

5. A neopatriotizmus eszméje

- 5.1. Az önállóság kérdése a húszas évek magyar közgondolkodásában.....112. old
- 5.2. A konzervatív Új Hungária koncepció és fogadtatása.....117. old.

6. A zsidókérdés a sajtónyilvánosságban

- 6.1. A numerus clausus módosítása és politikai környezete.....128. old.
- 6.2. Viták a zsidó integráció lehetséges útjairól.....137.old.

7. Összegzés.....145.old.

Felhasznált irodalom.....150.old.

Mellékletek.....174.old.

1. Bevezetés

1.1. A témaválasztás indoklása

Veszélyben a magyar kultúra, írta Hornyánszky Gyula a Társadalomtudomány című lapban.¹ A szerző fejtegetésében a nagy háború utáni összeomlás politikai zűrzavarának, erkölcsi megrázkódtatásának és gazdasági bajainak a műveltségre gyakorolt hatását mutatta be. Fegyverként használta fel az írott szó erejét, és a húszas évek kultuskormányzatának „kirakatpolitikáját” elemezve tárta fel a magyar kultúra veszélyeztetett pontjait. Az apokaliptikus erejű változások valóban élő erővé tették a dualizmus kori világ elvont és vélelmezett veszélyérzetét. A társadalom önvallomásában első helyen szerepeltek azok a kérdések, melyekben megfogalmazódott a „vajon hol vétettünk utat?”, „kinek volt igaza?” és „kik vagyunk mi?” típusú problémakör. A nemzeti önismeret lázas munkában kereste a bűnbakokat és az országvesztés fékevesztett erőket szabadított fel, melyek az érzelmek széles és változatos világát jelenítették meg. Az érzelmes historizálás mellett azonban létrejöttek a nemzeti önvizsgálat és önmegvalósítás lehetséges útjai is, melyben a politikára várt a feladat, magyarázza el a nemzeti közösségnek, hogy „mi történt velünk?” és „milyen világot akarunk?” a régi Magyarország helyett. Az új helyzet értelmezése nehéz feladat volt, hiszen a veszített világháború után létrejött trianoni Magyarország szűk politikai és gazdasági mozgásterét a külső hatalmi tényezők és az országban összetorlódott értékrendszerek kaotikus állapota határozta meg. Kitérésre kellett keresnie a nemzeti katasztrófa okozta kilátástalannak tűnő helyzetből. A „csonka” Magyarországon a közhangulatot a rend és a stabilizáció iránti vágy jellemezte. A régi hatalmi elit értékei elhasználódtak, a rendet a keresztény-nemzeti gondolkodásra támaszkodó konzervatív reform valósította meg. Ebben egyszerre fejeződtek ki különböző érdekek: a hagyományos társadalmi csoportok és a katolikus egyház kiváltságai, valamint a tőkés fejlődés elemei.

A magyar politikai elit kutatta azokat a kitérésre pontokat, melyek segítségével megteremtődhet a nemzeti közösség számára az új helyzethez való alkalmazkodás feltételrendszerei. Ebben a helyzetben a kulturális szakigazgatás lett a megszerveződő autokratikus politikai struktúra egyik kulcságazata. A fojtogató gazdasági nehézségek

---

¹Hornyánszky Gyula: Veszélyben a magyar kultúra. Társadalomtudomány, 1932. évf. 140–146. old.

leküzdése után az állam megteremtette a pénzügyi alapot az oktatás és a tudomány új intézményei számára. A nemzeti érdekként értelmezett cél, a történelmi Magyarország integritásának visszaállítása, a kultúrát a hatalmi struktúra tengelyébe helyezte. Az államhatalom újraértelmezte szerepét a kulturális intézményrendszer fejlesztésében és fenntartásában. Az anyagi terhek vállalása, az állami ráfordítások radikális megnövelése és a nagyszabású intézményesítés látványosan mutatta meg a kultusztárca érdekérvényesítő erejét. A húszas évekkel és a két világháború közötti Magyarországgal foglalkozó történeti irodalom igen terjedelmes, ezért csak a témánk szempontjából legfontosabbakra hivatkozunk. Az első átfogó és szintetizáló igénytel készült mű a Magyarország története tíz kötetben, melynek nyolcadik kötete foglalkozik a Horthy-korral. A munkában főleg a gazdaságtörténeti részekben következett elmozdulás a II. világháborút követő sematizáló megítélésekhez képest, de a korszakot meghatározó nemzeti sorskérdéseket nem kezelte rangjához méltóan (Trianon, revízió).² A „tíz kötetes” után készült összefoglaló munka a Magyarország a XX. században címmel jelent meg. A szintetizálásra törekvő könyv átmenetet jelentett a hagyományosan a politika- és gazdaságtörténet primátusát hangsúlyozó megközelítések, valamint az árnyaltabb és komplexebb feltárások között.³ A rendszerváltás utáni korszak szemléletében és felépítésében is legizgalmasabb összefoglalása a két világháború utáni korszakról Romsics Ignác szintézise.⁴ A szerző szakított a hagyományosan a politika dominanciáját hangsúlyozó feldolgozásokkal, és bőven tárgyalta a korszak alapvető közösségi élményeit, valamint a nagyobb léptékű társadalmi változások mentén elemzi a kor történéseit.⁵

A kilencvenes évek előtti hagyományos történeti megközelítések közül kiemelkedett Lackó Miklós munkássága, akinek szemléletét jól tükrözte a Társadalomtudományok és

---

² Magyarország története tíz kötetben 8. (1918–1945) Főszerkesztő: Ránki György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

³ Magyarország a XX. században. Szerkesztette: Balogh József. Budapest, Kossuth, 1985.

⁴ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

⁵ Romsics munkája mellett jelentős még: Magyarország története 1918–1990. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos. Budapest, Korona Kiadó, 1995, Magyarország a XX. században. Szerkesztette: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1997, Salamon Konrád: Magyar történelem 1914–1990. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. A két világháború közötti időszakhoz összefoglaló jelleggel készült: L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. Debrecen, Multiplex Média, 1995. Szélesebb körben ismert idegen nyelvű munka: Hoensch, Jörg K.: Geschichte Ungars 1867-1983. Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, W. Kohlhammer, 1984, mely megjelent angol nyelven is (A History of Modern Hungary 1867-1986. London-New York, Longman, 1988.)

művészet az ellenforradalmi korszakban című fejezet a „tízkötetes” 8. kötetéből.⁶ A szerző az eszmetörténeti szempontokat érvényesítette a fejezetben, és más munkáiban is hasonló módszereket alkalmazott. A Szerep és mű címet viselő könyvében a húszas-harmincas évek szellemi életének csomópontjait dolgozta fel, így a korszak ideológiájának szempontjából centrális helyzetben lévő irodalmi élet ideológiatörténeti megközelítéseknek elsőrangú forrásanyagát adta. Többek között plasztikusan jelenítette meg Németh László és a Nyugat kapcsolatát, tárgyilagos képet adott a nagy hatású Kerényi Károly tudományos munkásságáról, a magyar szellemi élethez való kapcsolódási pontjairól.⁷ A Korszellem és tudomány című könyvében a szerző Szekfű Gyula, Fülep Lajos, Prohászka Lajos és a harmadik nemzedék tudománytörténeti és szellemtörténeti környezetét festette fel. A tudósok személyes vallomásait is beépítő mű a korszak egyéniségeinek színes tablóját és elemzését adta.⁸

Az értekezésem témájának szempontjából fontos és izgalmas kérdésfeltevésekkel foglalkozott Dénes Iván Zoltán: Európai mintakövetés— Nemzeti öncélúság című kötete.⁹ Monográfiájában Dénes a 19-20. századi magyar értékvilág és identitás kérdéseit vizsgálta. Dénes a hagyomány, korszerűség és az identitás változó tartalmait és formáit követte végig a 19. és 20. századi magyar liberálisok és konzervatívok szellemi horizontján keresztül. A munka számos tanulsággal és jól használható meglátásokkal szolgált a századunk húszas éveinek politikai diskurzusait, múltértelmezéseit és identitásprogramjait leíró részekhez. A közelmúlt tudományos eredményeként látott napvilágot Miskolczy Ambrus: Szellem és nemzet című műve, mely Babits Mihály, Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla világát tárta fel az olvasóknak.¹⁰ Miskolczy feldolgozásában a szellemtörténeti utópiák sajátosságait analizálva adta a korszak metapolitikájának értelmezését, mely így a magyar szellemtörténet eddig kevésbé megvilágított területeit tárta fel. Az eszmetörténeti értelmezések határterületén az ezredvég tudományos publikációiban egyre hangsúlyozottabban jelentek meg a magyar szimbolikus politizálás történetével foglalkozó munkák. Gerő András, a Képzelt történelem c. könyvében a modern Magyarország

---

⁶ Lackó Miklós: Társadalomtudományok és művészet az ellenforradalmi korszakban. Magyarország története tízkötetben 8. kötet. Főszerkesztő: Ránki György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 873–912. old.

⁷ Lackó Miklós: Szerep és mű. Budapest, Gondolat, 1981.

⁸ Lackó Miklós: Korszellem és tudomány. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.

⁹ Dénes Iván Zoltán: Európai mintakövetés— nemzeti öncélúság. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

¹⁰ Miskolczy Ambrus: Szellem és nemzet. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.

szimbolikus politikájának sajátosságait tárta fel.¹¹ Az antropológia, politika- és eszmetörténeti ihletettséggű monográfiájában Gerő az 1848/49-es szabadságharc utáni magyar szimbolikus politika konstellációit értelmezte. A hagyományos reálpolitikai dimenziók helyett az alternatív interpretációk lehetőségét adta a magyar „*képzelt történelem*” értelmezésére.

A politika és a kultúra metszéspontjában elhelyezkedő kultúrpolitika és kulturális igazgatás világával is nagyszámú tudományos munka foglalkozott a XX. században és az ezredvégen.¹² A húszas évek kultúrpolitikájának első tudományos igényű értékelése Huszti József gróf Klebelsberg Kunó életművéről írt monográfiája. Huszti sokrétű forráscsoporttal dolgozott, hiszen a kultuszminiszter publicisztikáján keresztül a levéltári anyagokon át a Vallás- és Közoktatási Minisztérium iratanyagát is felhasználta. A szerző személyes kötődése Klebelsberghez végig érezhető a művében, mégis izgalmas és festői képet kapunk a korról.¹³ A háború utáni koalíciós időszakban jelent meg Kemény Gábor: Egy negyed század nevelésügyi mérlege című tanulmánya, melyben a szerző a két világháború közötti időszakban is alkalmazott kritikai szemléletét folytatta. Tanulmányában ellentmondásosnak ítélte meg Klebelsberg korának magyar kulturális kormányzatát, célrendszerét és gyakorlati cselekvési programját.¹⁴ A Kemény Gábor értékelése után született munkák közül kiemelkedett hatásában Balogh Sándor értekezése, mely a hivatalos értékelését adta az

---

¹¹ Gerő András: *Képzelt történelem*. Budapest, PolgArt, 2004.

¹² Az általunk vizsgált terület sajátosságairól, mely a politikai eszme és a kultúra metszéspontjában helyezkedik el a következő munkák adnak képet: kultúra, oktatás, politika mezőjéről: Kornis Gyula: *Magyarország oktatásügye a világháború óta*. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, 1927, Kornis Gyula: *Kultúra és politika*. Budapest, Franklin–Társulat, 1928, Kornis Gyula: *Kultúra és nemzet*. Budapest, Franklin–Társulat, 1930, Jóboru Magda: *A köznevelés a Horthy- korszakban*. Budapest, Kossuth Tankönyvkiadó, 1972, Mann Miklós: *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, OPKM, 1997, Mann Miklós: *Magyar oktatási miniszterek*. Budapest, Önkönet Kft., 2005, Ladányi Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2000, Kelemen Elemér: *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Oktatókutató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó, 2002, Nagy Péter Tibor: *Hajszálesövek és nyomáscsoportok*. Budapest, Oktatókutató Intézet–Új Mandátum Kiadó, 2002. A politikai eszme társadalomtörténeti és társadalompolitikai vetületét adja: Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1997; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001; Ungvári Tamás: *Ahasvérus és Shylock. A „zsidókérdés” Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.

¹³ Huszti Miklós: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942.

¹⁴ Kemény Gábor: *Egy negyed század nevelésügyi mérlege*. In: *Demokrácia és nevelés*. Budapest, 1945.

ötvenes és a hatvanas években a Horthy-kor szellemiségének.¹⁵ A szerző munkájában egyértelműen negatívan ítéli meg Klebelsberg és körének kultúraszervező szerepét, és a radikális nacionalista ideológiák közé sorolja a neonacionalizmust. Ezen értékelések egyoldalúságával szakított Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány c. dolgozatában.¹⁶ A szerző ezzel a tanulmányával alapozta meg a késő kádári korszakban folyamatosan változó, alakuló és egyre pozitívabb színezetet felvevő megítéléseket. A rendszerváltás környezetében szinte hivatkozási alapként jelenítették meg a bethleni politika konzervatív értékrendjét tükröző kultúrpolitikát, piedesztálra emelték Klebelsberg Kunó kultuszminiszterségét és modernizációs tevékenységét. A megszületett tanulmányok (Bakos István, Móra László, Schneider Márta, Ladányi Andor, Újváry Gábor, B. Bernát István)¹⁷ közül kiemelkedik hatásában Tökéczki László írása és a szisztematikus építkező a húszas évek kulturális igazgatásának teljességét bemutató T. Kiss Tamás munkássága.¹⁸ A munkák egyértelműen pozitívan ítélik meg, sőt néha mitologizálják a klebelsbergi kulturális kormányzat tevékenységét. A túlzások és ferdítések reakciójaként jelentette meg Szabó Miklós: A Klebelsberg-legenda c. esszéjét, melyben megkísérli a

---

¹⁵ Balogh Sándor: A bethleni konszolidáció és a magyar „neonacionalizmus”. *Történelmi Szemle*, 1962. 3–4. szám 426–448. old.

¹⁶ Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány c. munkájában. *Századok*, 1969, 1176-1200. old.

¹⁷ Bakos István: Régió- Tudomány- Egyetem. *Tiszatáj*, 1986/4. 51-66. old.; Móra László: A természettudomány-kutatások állami támogatása a két világháború között. *Magyar Tudomány*, 1989/9. 768–75. old. Scheider Márta: Magyar kulturális intézetek Bécsben a két világháború között. *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet és a Collégium Hungaricum*. In: *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 1989*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990. 204-213. old.; Ladányi Andor: Az egyetemi tanárok kinevezéséről. *Jogtudományi Közöny*, 1994. február. 45-53. old. Ujváry Gábor: Magyar Állami ösztöndíjasok 1867–1944. *Levéltári Szemle*, 1993/3. szám, 14-26. old., Ujváry Gábor: Tudományszervezés- történetkutatás–forráskritika. Klebelsberg Kunó és a bécsi Magyar Történelmi Intézet megalapítása. *Levéltári Közlemények*, 1994/3, 10-31. old., Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században*. Szerkesztette: Vonyó József. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány- Magyar Történelmi Társulat, 2003, 87–105. old. Ujváry Gábor: Tudományszervezés- történetkutatás–forráskritika: Klebelsberg Kunó a Bécsi Magyar Történelmi Intézet. Győr, Győr-Sopron Megye Győri Levéltára, 1996; B. Bernát István: Magyar Zoltán a klebelsbergi kultúra- és tudományszervezés szolgálatában (1922-1930). *Múltunk*, 1999/3, 98-137. old.

¹⁸ Tökéczki László: Egy elfelejtett kultúrpolitikus–Klebelsberg Kunó. *Századvég*, 2. szám, Budapest, 1986, 110-120. old.; T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években: gróf Klebelsberg Kunó kulturát szervező munkássága. Budapest, Mikszáth Kiadó, 1998.

korszak új szemléletű értékelését.¹⁹ Most már jól látható, hogy az ezredvég kiegyensúlyozottabb szemléletének jobban megfelel az ellentétes vélemények megjelenítésére alkalmasabb forrásokat és tanulmányokat is tartalmazó kötetek megjelenítése.²⁰

1. 2. Elméleti alapok és fogalmi keretek

A politikai tudás pragmatikus értelmezési módját alkotják azok a törekvések, amelyek a szerteágazó szimbólumkutatásokból táplálkoznak.²¹ Egy részük a kulturális és szimbolikus antropológia politikai vonatkozásait jeleníti meg, más részük a politikai tudás szimbólumhasználatát értelmezi. A politikai szimbólumok értelmezései számos ponton kapcsolódnak a politika mezőjét a nyelvi kódok alapján vizsgáló kutatásokhoz, de az ettől való eltérések is markánsak.²² A szemantikai elemzők a politika világának nyelvi hátterére és

---

¹⁹ Szabó Miklós: A Klebelsberg–legenda. *Kritika*, 1993/12 szám, 29-31. old.

²⁰ Klebelsberg Kunó. Válogatta és sajtó alá rendezte: T. Kiss Tamás. Budapest, Új Mandátum, 1999; Magyary Zoltán. Válogatta és sajtó alá rendezte: Saád József. Budapest, Új Mandátum, 2000, Drabancz M. Róbert- Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920-1990. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2005, 15-97. old.

²¹ A szimbólumok kutatásának elméleti hátterének nemzetközi irodalmából kiemelkedik: Burke, Kenneth: *The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Actions*. New York, Vintage Books, 1957; Cassirer, Ernst: *The Philosophy of Symbolic Forms*. Vol.2. New Haven, Yale University Press, 1955; Geertz Clifford: *Center, Kings and Karisma: Reflections on the Symbolics of Power*. In: *Culture and Its Creators: Essays in Honor of Edward Shils*. Ben-David and Clerk. Chicago, University of Chicago Press; Turner, Victor: *The Forest of Symbols*. Ithaca, Cornell University Press, 1967. A magyar nyelvű szövegek közül kiemelkednek: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: „Jelbeszéd az életünk” I-II. Budapest, Osiris, 2002; A hermeneutika elmélete: tanulmányok. Válogatta és szerkesztette: Fabiny Tibor. Szeged, JATEPress, 1998; Jelképek–kommunikáció–társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Szerkesztette: Hoppál Mihály, Niedermüller Péter. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983.

²² A szemantikai megközelítés a politika világának nyelvi jelenségeire helyezi a hangsúlyt. Egyrészt foglalkoznak a kérdéskörrel a nyelvészeti iskolák képviselői, akik lingvisztikai szempontokat érvényesítenek elemzéseikben. Másrészt a politológia is megkezdte a nyelvi szempontrendszerek megjelenítését az értelmezéseiben. Ez a két megközelítés látszik uralkodónak jelen korunkban. A lingvisztikai irányultságban a nyelvi formák és jelenségek vizsgálata áll a középpontban, még a politológiai értelmezésekben a tartalmi jellegű ideológiakritika pozícióját foglalják el. A kérdéskörrel lásd.: Lasswell, Harold: *Language of Politics Studies in Quantitative Semantics*. Cambridge Mass, M.T.I. Press, 1965, Dieckmann, Walter: *Sprache in der Politik: Einführung in der Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1969, Koselleck, Reinhart: *Vergangene Zukunft: Zur semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main,

struktúrájára kíváncsiak, a politikai szimbolizáció kutatói a jelek és jelképek kialakulásának és hatásmechanizmusának folyamatait ragadják meg.

A politika életében a szimbólumok használata általános jelenség, és bár sokféle lehetőség van a politikai tartalmak szimbolikus megjelenítésére, láthatóan három nagyobb egységet különíthetünk el: a tárgyi, a cselekvési és a fogalmi szimbolizáció. A használatban testet öltött jelképes világnak kettős funkciója van: az integráció és az orientáció. A politikai közösségek összetartozását és a közösségi integráció működőképességét a szimbólumok szavatolják és generálják. A közösségi jelképeknek nagy cselekvést vezérlő ereje van, melyben a szimbólumok felszólító erővel hatnak és orientálják a politika mezőjében lévőket.²³

A politika világának szimbolikus értelmezési keretét adta Clifford Geertz: Az ideológia mint szimbolikus rendszer című tanulmányában.²⁴ Az embert „szimbólumokkal élő, koncepciókat gyártó, jelentést kereső állat”-ként való felfogás az utóbbi években egyre meghatározóbban vált a társadalomtudományi gondolkodás részévé.²⁵ Geertz ezt az értelmezési alapállást helyezte munkájának középpontjába. Tanulmányában az ideológiát, mint a politikai nézetek megjelölésére szolgáló fogalmi rendszert használta. A munka első részében a hagyományos eszmetörténeti és szociológiai megközelítések kritikáját adta, felfejtve ezek módszertani hibáit és korlátait.²⁶ Geertz szerint az emberi tudás és gondolkodás nem misztikus és titkos folyamat. Az ember számára a tudást a szimbólumok közvetítik, és tudását szimbólumokkal fejezi ki. A szimbólumok tehát tudáshordozók és tudásfeltételeket teremtő közegek, melyek kifejezik és determinálják környezetüket. „Az ember önmaga megvalósítja, szimbolikus modelleket konstruáló általános képességeivel

---

Suhrkamp Verlag, 1979; Karácsony András: Szimbólum és társadalom: Pierre Bourdieu. In: Karácsony András: Bevezetés a tudásszociológiába. Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 97–103. old.

²³ A politikai szimbólumok csak akkor képesek integráló és orientáló funkcióikat betölteni, ha kellően széles körben ismerik és használják azokat. Szerepük akkor jelentős, ha az elit és a tömegek folyamatosan megjelenítik politikai cselekedeteik és döntéseik magyarázatára és igazolására. A szimbólumok tömeges gyártásának és áramoltatásának lesz csatornája és kerete a modern nyilvánosság. Kérdésről lásd.: Rothmann, Rozann: Political Symbolism. In: The Handbook of political Behavior. Szerk.: Samuel. L. Long. Volume 2. New York and London, Plenum Press, 1981 és Briggs, Asa- Burke, Peter: A média társadalom története. Gutenbergtől az internetig. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

²⁴ Geertz, Clifford: Ideology as a Cultural System. In: The Interpretation of Cultures. New York, Basic Books, 188-233. old. Magyarul: Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 26-72. old.

²⁵ Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. 20. old.

²⁶ Uo. 26-42. old.

létrehozza a képességeket, amelyek meghatározzák. Vagyis az ember ideológiák, a társadalmi rend sematikus képének konstruálásával válik jobb vagy rosszabb politikai állattá."²⁷ Az ember által teremtett világ jelentéssel teli valóság, mely hatásával kulturálisan determinálja értelmezéseit és cselekvéseit. A tradicionális kulturális modellek mentén szerveződő társadalmakban az ideológiák szerepe marginális, mert az állandóság és az egyöntetűség a jellemző állapota. A modernitás világában létrejött az autonóm politika differenciált világa, és megnőtt az ideológiák jelentősége. A társadalomban lévő általános orientációs zavart és alternativitást ideológiai mintázatokkal fejezi ki a modern kor embere. Így az ideológia elsősorban a „*problematikus társadalmi valóság térképe*”, mert megkísérli érthetővé tenni az egyébként felfoghatatlan társadalmi helyzetet, és minden körülmények között lehetőséget igyekszik biztosítani a célirányos cselekvésre.²⁸ Olyan szabályrendszer elemei épülnek ki, melyekben a képszerűség dominál, más szóval az ideológia figuratív vagy metaforikus alakzatokat vesz fel, és így válik az ideológia egy sajátos logikájú és szerkezetű gondolkodásmóddá. Geertz tehát radikálisan szembefordult az ideológia evulatív és pejoratív szemléletével: azt a nézetet képviseli, hogy az ideológia a politikai valóság adekvát tudata, tehát nincs ok az elemzésekből való kizárásra. Az ideológia metaforikus jelentésadását vizsgálva lehetővé válik a társadalmi-politikai szituációk ellentmondással és feszültségekkel teli világának értelmezése, és alkalmassá válik megismerésünk arra, hogy a gyakorlati cselekvés mozgatóerőinek értelmét megadjuk. Geertz nézeteinek megerősítését tapasztaljuk, ha Ernst Cassiernek a politikai mítoszokról értekező írását olvassuk.²⁹ Írásában a szerző megállapította, hogy a modern társadalmak racionálisan szervezett intézményekből állnak, amelyek azonban sohasem tökéletesek. A mitikus gondolkodásra való hajlam ott bujkál a háttérben és a társadalmi válságok idején, amikor elfogynak a racionális megoldások lehetőségei, erőteljesebben jelennek meg és szinte megállíthatatlanul törnek elő. Az ilyen

---

²⁷ Uo. 50. old.

²⁸ Uo. 52. old.

²⁹ A metaforában két látszólag össze nem illő elem kapcsolódik össze. Az egyik elvont, távoli, nehezen érthető és idegen, a másik érzéki, ismerős és közeli. A szókép a két elem között analógiás viszonyt hoz létre, amely arra szolgál, hogy az elvont, távoli, nehezen érthető dolgokat érzéki és ismerős dolgok révén érthetővé tegye, magyarázza. A két világháború közötti Magyarországon kedvelt metaforikus elem a magyar élet, melyben a magyar meghatározása nehézkes és bonyolult fogalmi hálót igényel (lásd.: Mi a magyar. Szerkesztette: Szekfü Gyula. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939), még az élet a mindennapi érzékelés valóságát emeli be a metaforába.

Ernst Cassier: A modern politikai mítoszok technikája. In: Politikai antropológia. Szerkesztette: Zentai Violetta. Budapest, Osiris– Láthatatlan Kollégium, 1997, 37-51. old.

válságos pillanatokban az ésszerű diskurzusok helyett az érzelmet felkavaró mitikus gondolatok kerülnek előtérbe. A racionális államgépezet által gyártott politikai mítoszok új értelmezési tereit adják a látható és érzékelhető világnak. Értelmezésünkben modern technikai környezet által kialakított médiumok környezetében a politika világa a sajtóvilágban találta meg a legszerencsésebb közvetítő közeget, melyben hatalmi erejét és célrendszerét megjeleníthette.

A metaforikus információk áramoltatásának egyik súlypontja a komplex társadalmakban a politikai hatalom. Nem véletlen tehát, hogy a hatalom fogalma a politológiai érdeklődés és gyakorlat centrumában áll, és mind a leíró, mind a normatív elemzésnek a központi fogalma. Amikor választásokról, csoportkonfliktusokról és állampolitikáról beszélünk, akkor a politikai világban zajló eseményeket és folyamatokat kívánjuk megmagyarázni oly módon, hogy a felelősséget intézményekhez és ágensekhez kötjük, ilyenkor hatalomról beszélünk. Amikor a jó vagy igazságos társadalom szerveződéséről teszünk fel kérdéseket, akkor a jelenlegi feltételeket állítjuk szembe bizonyos előre becsült alternatív rendelkezéscsoport segítségével, amely jobban módot ad az embereknek, hogy az életüket vezessék. Itt szintén a hatalomról beszélünk. Lehetetlennek látszik a politikai diskurzusban való részvétel anélkül, hogy implicit vagy explicit módon kérdéseket vessünk föl a hatalom társadalomban való megosztásáról. Legalább részben ez az oka annak, hogy a társadalmi és politikai teoretikusok olyan sok időt töltöttek a hatalom fogalmáról való érveléssel: mit is jelent, mit foglal magában, hogyan jelenik meg megfelelően tudományos elemzésben, vagy mennyiben lehet alkalmatlan egy ilyen elemzéshez.

A 'hatalom' szó a latin *potere*, 'képes' szóból származik. Általánosságban dolgok befolyásolására szolgáló tulajdonságra, képességre vagy eszközre utal. A fogalom egyértelműen rokonítható az uralom fogalmával. Ez utóbbi bizonyos típusú fölényt vagy irányítást jelent; a latin *dominium* szóból származik, és eredetileg a pátriárkának a háztartás vagy uradalom fölötti hatalmának kifejezésére alkalmazták. Míg a hatalom fogalmát már gyakran értelmezték az uralom szinonimájaként, ez utóbbi kifejezés aszimmetriát feltételez, míg az előbbi agnosztikus. A hatalom fogalma továbbá közeli kapcsolatban áll az autoritás fogalmával is. Ez utóbbi azonban normatív dimenzióval rendelkezik, egyfajta beleegyezést vagy felhatalmazást sugallva. Ezeknek a fogalmaknak a nyelvtana és kölcsönviszonyai

érdekesek és fontosak lehetnek, de itt a hatalom mint cselekvőképesség fogalmára koncentrálok.³⁰

Ez a mag azonban maga is meglehetősen homályos, és mindenképpen több különböző értelmezésre ad lehetőséget. Ha igaz az, hogy a hatalom fogalmának tisztázása nélkül lehetetlen politikai analízist végezni, akkor az is igaz, hogy nem lehet a hatalomról beszélni anélkül, hogy ne helyeznénk bele egy szélesebb körű filozófiai kérdéscsoportba. Ahogyan azt a modern társadalomtudomány története tanúsítja, ezek a tágabb kérdések mélységesen vitatottak, így nem lepődhetünk meg azon, hogy ez a vita a hatalom fogalmára is kiterjedt.

Megítélésem szerint a modern politikai analízisben négy fő hatalmi modell létezik:

1. Voluntarista modell, amely a társadalmi szerződés elmélet hagyományaiban és a metodológiai individualizmusban gyökerezik;
2. Hermeneutikai vagy kommunikatív modell, amely elsősorban a német fenomenológiában gyökerezik;
3. Strukturalista modell, amely Marx és Durkheim munkáiban gyökerezik;
4. Posztmodernista modell, amely Michel Foucault és egyes kortárs szerzők írásaiban bontakozott ki különböző módokon.

Ezek a modellek nem csupán a hatalom fogalmának definícióját és feldolgozását nyújtják, hanem az emberek, társadalmi intézmények elképzelését, illetve az analízis módszereit is. Mielőtt felvázolnám ezeket a modelleket, három dolgot kell tisztáznom. Először, a modelleket csupán durva kategóriákként vagy általános „ideális típusokként” értelmezem. Semmi esetre sem szeretnék egyfajta szubsztantív megegyezést sugallni az egyes modelleket képviselő teoretikusok között, akik bizonyos hasonlóságok ellenére gyakran számtalan eltérést osztanak meg valamennyi típusú kérdésben. Másodsor, míg ezen modellek mindegyike eléggé elkülöníthető és autonóm ahhoz, hogy külön tárgyaljuk őket, a metodológiai ideológusok ellenére nem arról van szó, hogy ezek a modellek minden tekintetben kölcsönösen egymást kizárók. Ez természetesen egy bonyolult kérdés, de úgy vélem, minden egyes modell tulajdonképpen többféle fontos betekintést nyújt, illetve a hatalom teoretikusoknak minden bizonnyal szintetikusabb fogalmakban kellene gondolkodniuk, mint amelyekhez hozzászórtak. Harmadszor, az alábbiakban a hatalom fogalmának különböző modelljeit

---

³⁰ A hatalom és uralom fogalmáról Tuck, R: *Natural Rights Theories*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979, 5-13. old. A magyar nyelvű irodalom az elméleti alapok tisztázásához Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999, és Balázs Zoltán: *Modern hatalomelméletek*. Budapest, Korona Kiadó, 1998. Vö: Harwksworth, Mary- Kogan, Maurice: *Encyclopedia of Government and Politics*. London; New York: routledge, 1992, 56-69. old.

tárgyalom, nem pedig a társadalom különböző formáiban való eloszlásuk különböző elméleteit. A voluntarista modell a hatalmat szinte kizárólag az alanyai szándékainak és stratégiáinak terminusaival vizsgálják. Egy ilyesfajta nézet a metodológiai individualizmus hagyományában gyökerezik, ahol a társadalmi élet valamennyi igénye az egyénnel kapcsolatos igényekre csökkenthető, és éppen ezért nem véletlen, hogy Thomas Hobbes írásaihoz vezethető vissza.

A voluntarista modell számára a hatalom egy olyan képesség, amelynek segítségével másokkal elvégeztetünk valamit, amit egyébként nem tennének meg, mozgásba hozunk dolgokat, illetve 'megváltoztatjuk a dolgok rendjét'. A modern társadalomtudományban alkalmazott hatalomfogalmak a társadalmi egységek közti kapcsolatok részhalmazaira utalnak oly módon, hogy egy vagy több egység viselkedése bizonyos körülmények között más egységek viselkedésétől függ. Mint ahogyan azt az inger és válasz nyelve érzékelteti, ez a hatalomfogalom egy newtoni analógián alapul. Mindannyian természetesen nyugalomban vagy állandó gyorsaságban vagyunk, egészen addig, amíg mozgásainkat nem módosítja külső erő. A hatalom ilyen erő. A voluntarista felfogás számára a hatalom fogalma kauzális fogalom. *„Az egyetlen olyan jelentés, amely szigorúan kauzális a hatalom fogalmában, egy szabályos soré: vagyis, egy olyan szabályos sor, ahol valahányszor A tesz valamit, akkor azt B cselekedete követi vagy bizonyára követi”.*³¹

Jól látható, ez a nézet nem tesz különbséget a hatalom eredményes gyakorlása és birtoklása között, mivel a hatalmat kizárólag az ágensek esetleges sikere szerint fogja fel a céljaik biztosítása során. Így a hatalom nem más, mint a tényleges ok és okozat közötti behaviorista kapcsolat, amely a felek közti interakcióban merül ki. Elismerhető, hogy a társadalmi gyakorlatban a kollektív szabályok és források fontosak, azonban ezeket élesen el kell különíteni a hatalomtól, amelyhez nincs szükségszerű kapcsolódásuk. Módosítva a klasszikus voluntarista fogalom értelmezését, azt állíthatjuk, hogy a hatalom annak a képessége, hogy valaki a másokkal való konfliktusban előtérbe helyezze érdekeit.

Ezzel a kerettel rendelkező fogalom már a modern politikaelmélet néhány korai írásaira vezethető vissza. Így Thomas Hobbes definíciója szerint *„a hatalom az egyének céljai szempontjából nem más, mint jelenlegi eszköz valamely jövőbeli javak eléréséhez”.*³²

---

³¹ A voluntarista hatalomértelmezésről és az angolszász teóriákról Dahl, Robert Alan: Forradalom után? Autoritás a jó társadalomban. Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

³² Hobbes, T.: Leviatán vagy Az egyházi és világi állam, formája és hatalma. Budapest, Kossuth, 1999. 63. old.

Hobbes mellett Locke is vallja, hogy „*a Hatalom és az Ok ugyanazon dolog*”, és ezt a kauzalitást mechanisztikus, newtoni fogalmak szerint fogják fel. Locke így ír erről:

*„Egy nyugalomban lévő test nem nyújt számunkra ideát mozgásra való aktív hatalomról, és amikor maga mozgásba lendül, akkor ez a mozgás inkább szenvedély, mint cselekedet benne. Mert amikor a golyó engedelmeskedik a dákó mozgásának, akkor az nem a golyó cselekvése, hanem pusztán szenvedély. Ennek megfelelően, amikor lökésre egy másik, az útjában álló golyót is mozgásba hoz, akkor csak átadja azt a mozgást, amit ő korábban mástól kapott, és olyan mértékben veszíti el magában, amennyit a másik kapott. Ez pedig a mozgás aktív hatalmának ideáját adja nekünk.”*³³

David Hume volt az, aki kanonizálta ezt az elképzelést, hangsúlyozván azt, hogy „*a hatalom ideája olyannyira relatív, amennyire az ok ideája az; és mindkettő egy okozatra hivatkozik, vagy valamilyen egyéb olyan eseményre, amely állandóan az előzővel kapcsolódik össze*”³⁴ Ezeknek a szövegeknek egy bizonyos olvasata vált a hatalomkutatás behaviorista alapjává.³⁵ Számos korai behaviorista emellett Max Weber a hatalmat úgy definiálta, mint „*annak valószínűsége, hogy egy társadalmi kapcsolatban egy cselekvő a saját akaratát viszi véghez mások ellenállásával szemben.*”³⁶ Ez a nézet a „racionális döntés” teóriája, melyet Peter Blau bővített ki a mikroökonómia fogalmainak (önérdek, maximalizálás, határköltés és határhaszon) alkalmazásával.³⁷ Blau számára a hatalom nem jelent mást, mint a felek közti csereviszonyt, ahol a cserélt szolgáltatások között fennálló egyensúlyhiány (amelyet Blau „*fizetési hiánynak*” nevez) az egyik fél másik alá rendelésével kerül kompenzálásra.

Valójában nem más, mint a tudományos magyarázat átfogó elméleti modell melletti állásfoglalás. A szerkezet számos elemét érheti kritika: egyrészt, amíg a modell precízen megfogalmazza a hatalomgyakorlással kapcsolatos problémákat, addig képtelen elméleti magyarázatokat nyújtani arról, hogy az ágensek hogyan és miért tudnak hatalmat gyakorolni abban a formában, melyben megjelennek. Másrészt, az elmélet nem nyitott az ideológiai kérdésekre. Nem értelmezi tisztán azt a problémát, hogy az egyes ágensek preferenciáit és gyakorlati horizontjait hogyan alkotják azok a már korábban meglévő normatív és kulturális

---

³³ Locke, J.: *Értekezés az emberi értelemről*. Budapest, Osiris, 2003. 194. old.

³⁴ Hume, D.: *Tanulmány az emberi értelemről*. Budapest, Nippon, 1995. 77. old.

³⁵ A hatalom behaviorista értelmezéséhez nyújt támpontot Laswell, H és Kaplan, A.: *Power and Society*. New Haven, Yale University Press, 1950.

³⁶ Weber, M: *Gazdaság és társadalom*. Budapest, KJK, 1967. 53.old.

³⁷ Blau, P.: *Exchange and Power in Social Life*. New York, John Wiley and Sons, 1964.

formák, amelyek a társadalom alkotásai. Ezeknek a kritikáknak a hermeneutikai modell különböző módokon ad hangot.

A hatalom hermeneutikai modellje szerint a hatalmat adott társadalmi közösségek által megosztott jelentései képezik. Ez a megközelítés egyetért a „*racionalis döntés*” elmélettel abban az elképzelésben, hogy a meggyőződések a hatalmi viszonyok központi alkotóelemei, illetve a racionalitás kérdései szükségszerűen szerepet játszanak a társadalmi életben. Eltérő módon azonban visszautasítja azt az elképzelést, amely szerint az instrumentális racionalitás vagy a költség-haszon gondolkodás az emberi lények egyetemes vonása lenne. Ezzel ellentétben a hermeneutika azokkal a változó szimbolikus és normatív szerkezetekkel foglalkozik, amelyek meghatározott társadalmi ágensek gyakorlati racionalitásai. Ez magában foglal egy olyan ontológiai meggyőződést, amely szerint az emberek természetüknél fogva lingvisztikai lények, és ezért a nyelvben található meg egy társadalom természete, beleértve annak hatalomformáit is. Emellett magában foglalja azt az ismeretelméleti vélekedést is, miszerint a hermeneutikai megértés bizonyos formái megfelelőbb módszert jelentenek a társadalmi hatalom tanulmányozására, mint a tudományos empirista általánosítás.³⁸ Az elmélet szerint a lényeg az, hogy a közösségi tapasztalat tárgyai (rítus, fesztivál, választás stb.) nem olyanok, mint a természet tényei. Ugyanis nem teljesen elkülöníthetőek attól a tapasztalattól, amelyet életre keltenek. Részben azok az ideák és állítások alkotják, amelyek alapul szolgálnak nekik. Egy adott társadalmi gyakorlat (pl: szavazás a közösségben vagy egy modern választáson) lényegében általánosan megértett ideák és jelentések csoportjának köszönhetően válik olyan aktussá, amelynek értelmében a kövek urnába helyezése, vagy papírdarabok megjelölése társadalmi döntéshozatalnak tekintendő. Ezek a történésekre vonatkozó ideák alapvető fontosságúak az intézmény definiálása során.³⁹ Ennek elfogadása végigkövethető az egész nyugati politikatörténet kánonján: Arisztotelész, Machiavelli, Montesquieu, Tocquville. Ezen írók egyike sem kezelte a hatalmat egyszerű empirista alárendelt viszonyként, illetve mindannyian azokra a normákra, szokásokra és „*a törvények szellemére*” kerestek magyarázatot, amelyek a társadalmi hatalom formáit képezték.

Hegel: *A szellem fenomenológiája* című munkájának „*Uralom és alávetettség*” című fejezete kétségkívül fontos előzménye napjaink hermeneutikai hatalomfelfogásának. Hegel alapvető gondolata az volt, hogy még a szélsőséges, teljesen törvényen kívülinek tűnő uralmi

---

³⁸ A politika világának hermeneutikai modelljéről lásd: Balázs Zoltán: *Modern hatalomelméletek*. Budapest, Korona, 1998, 109-123. old.

³⁹ Taylor, C.: *Hegel and modern society*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979. 34. old.

viszonyokat is egyfajta kölcsönös elismerés szükségessége tartja fenn az ágensei részéről. Hegelnél hangsúlyos a tudatosság és a viszonyosság központisága, amely eltávolodást jelentett Hobbes és Hume életművétől.⁴⁰ A későbbi gondolkodók erre a megközelítésre építettek. A hermeneutikai modellben azt hangsúlyozzák, hogy a hatalom gyakorlása olyan normatív kontextust előfeltételez, amely a behaviorista interakcióknak jelentést ad, amit a voluntarista megközelítés képtelen közvetíteni.

Egy parancs tehát bizonyos kölcsönös megértést előfeltételez, az engedelmeskedés pedig a megfelelő parancs megértése. Jóllehet Hannah Arendt nézete egyszerűen sajátosabb és normatívabb, szintén úgy vélte, hogy a hatalom nem értelmezhető a voluntarista, newtoni modell alapján: *„A hatalom annak az emberi képességnek felel meg, hogy nem csupán cselekszünk, hanem összhangban cselekszünk. A hatalom soha nem az egyén tulajdonsága; egy csoporthoz tartozik, és csupán addig létezik, amíg a csoport összetart”*. Arendt szerint az emberek egyedülállóan kommunikatív lények, és közös jelentéseiknek, kapcsolataiknak köszönhető, hogy cselekvőképességük fennmarad.⁴¹

Ezt az elképzelést is továbbfejlesztette más módon Talcott Parsons. Parsons *„a társadalmi rendszer”* átfogó elméletét kívánta kidolgozni, amelyben összegezte a voluntarista és a fenomenológiai tradíciók meglátásait is. Ily módon egyaránt hangsúlyozta a stratégiai interakció és a társadalmi normák internalizálásának fontosságát. Parsons szerint a hatalom: *„...generalizált képesség annak biztosítására, hogy egy kollektív szervezet rendszerében egységek teljesítsék kötelezettségeiket, amennyiben a kötelezettségek legitimizáltak a kollektív célokra való hivatkozásukkal, és amennyiben ellenszegülés esetén fennáll a negatív helyzeti szankciók általi végrehajtás feltétele – bármi is legyen a végrehajtás tényleges közvetítőeszköze.”*⁴²

Ezeket a különféle megfogalmazásokat az köti össze, hogy mind a normákat hangsúlyozza. A hermeneutikai modell valamennyi támogatója számára a hatalom olyan értékek rendszerébe van ágyazva, amelyeknek a társadalmi ágensek adják az igazi identitásait, illetve a cselekvési lehetőségeit képezik. Jóllehet ez a modell sok szempontból használható, ennek ellenére azt

---

⁴⁰ Hegel, F.: A szellem fenomenológiája. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1973.

⁴¹ Arendt, H.: On violence In: Crises of the Republic. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1973. Hanna Arendt elméleti munkásságáról magyarul lásd.: Múlt és jövő között: nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Budapest, Osiris, 1995.

⁴² Parsons, T.: A hatalom elmélete. In: Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1988.

kritikaként megállapíthatjuk, hogy a nyelvre fektetett hangsúlya nem teszi érzékennyé a hatalom „materiálisabb” dimenzióival szemben.

A strukturális modell a hermeneutikai modellhez hasonlóan idegenkedik a metodológiai individualizmustól, illetve elismeri a normák fontosságát. Ugyanakkor kerüli a hatalom kizárólag normatív kezelését, mivel vitatja, hogy a hatalom strukturális objektivitással bír, ami mind a voluntarista, mint a hermeneutikai megközelítésekre jellemző. A strukturális modell Marx: *Tőke* című művében megfogalmazott kapitalista termelési mód analízisére, valamint Durkheim munkáira vezethető vissza. Mindkét teoretikus ragaszkodik a strukturális formák eleve adott realitásához, amelyek egyszerre teszik képessé és korlátozzák az emberi magatartást. Ezek a formák normatív dimenzióval bírhatnak, de nem redukálhatóak azokra a nézetekre, amelyeket társadalmi ágensek alkotnak róluk. Durkheim így ír erről:

*„Amikor teljesítem a kötelezettségeimet..., amikor szerződést teljesítek, a feladataimat végzem, amelyek a törvényben és a szokásokban vannak meghatározva magamnak és tetteimnek... A gondolataim kifejezésére használt jelek rendszere, a tartozásaim törlesztésére alkalmazott pénznem rendszere, a kereskedelmi kapcsolataimban hasznosított hitelokmányok... az általam történő felhasználásuktól függetlenül funkcionálnak.”*⁴³

A strukturális módszer szerint a hatalom úgy definiálható, mint társadalmi ágensek birtokában lévő cselekvőképességek azoknak a tartós kapcsolatoknak az alapján, amelyekben részt vesznek. Nem önmagától jön létre a behaviorista interakcióban, illetve nem pusztán normatív vagy szimbolikus valóság. Sokkal inkább „*materialitása*” van, amely a strukturális szabályokhoz, forrásokhoz, pozíciókhoz és viszonyokhoz való kapcsolódásából származik.

A strukturális modell egy relációs társadalmi ontológiát foglal magában. A voluntarizmusmal szemben azt tartja, hogy a társadalom nem redukálható az egyének tulajdonságaira, illetve hogy olyan, viszonylag tartós viszonyokat foglal magában, amelyekben az egyének részt vesznek. A modell lényegében Marxot követve azt állítja, hogy az egyén olyan társadalmi lény, amely csak a társadalomban tudja magát egyéníteni. E felfogás szerint a struktúrák úgy tekintendők, mint az emberi közvetítés közegei és eredményei. Véleménye szerint a „*struktúra kettőssége*” létezik. A társadalmi struktúrák nem elkülönülten léteznek azoktól az eseményektől, amelyeket irányítanak, illetve az emberi ágensek ezen tevékenységekről alkotott fogalmáról, de emellett az ilyen tevékenységeknek materiális feltételei is. Például nem létezne nyelv, ha nem kommunikálnának a társadalom szereplői, és ugyanakkor a nyelv

---

⁴³ Durkheim: *Rules of Sociological Method*. New York, Free Press, 1966. 45. old.

olyan közeg, amely nélkül a beszéd lehetetlen lenne. A nyelv ily módon strukturális tulajdonságokkal bír, amelyekből az ágensek merítenek. A nézet szerint például kapitalistának lenni ugyanazt jelenti, mint hatalommal bírni. De ez a hatalom nem csak a kapitalisták és a munkások esetleges közös viszonyrendszeréből fakad, illetve nem merítik ki azt a kapitalisták és munkások hiedelmei és normatív állásfoglalásai. Ez sokkal inkább a kapitalizmus struktúrájának tulajdonsága, amelyet az ágensek felhasználnak és gyakorolnak viselkedésük során speciális célkitűzéseik megvalósítása érdekében. A strukturális nézet sokban egyezik a hermeneutikai nézettel, ám elkötelezett marad a tudományos magyarázat iránt, illetve azon elképzelés iránt, hogy az alapstruktúrákkal kapcsolatos hipotézisek felállítása a tudomány feladata. Ez utóbbi elképzelés során legmeghatározóbban a voluntarista modelltől szakad el, és a tipikusan realista tudományfogalmakat empirista fogalmakkal helyettesíti.⁴⁴Bár a strukturális nézet rendkívül széles körben nyer teret a társadalom- és politikatudományban, néhány eleme megkérdőjelezhető. Egyrészt a strukturális modell továbbra is bizonyos jellegzetesen modernista elképzeléshez ragaszkodik, melyben a cselekvő alanyt egységesnek veszi, illetve a tudományos diskurzusnak privilegizált helyet ad más társadalmi tudatforma felett.

A posztmodernisták a hermeneutikai és strukturális teoretikusokkal együtt elutasítják az individualizmust és a voluntarizmust, és úgy vélik, hogy a nyelv és a szimbólumok meghatározó jelentőségűek a hatalom vonatkozásában. Ugyanakkor azt állítják, hogy a tudományos diskurzus nem rendelkezik megkülönböztető episztemikus érvényességgel. Ehelyett azt vallják, hogy a hatalom strukturális fogalmai – a hermeneutikai fogalmakhoz hasonlóan – meg nem indokolható módon privilegizálnak bizonyos ismeretfogalmakat, illetve bizonyos aktív emberi cselekvő-változtató képességeket. A posztmodern diskurzusok mind dekonstruktívak abban a tekintetben, hogy igyekeznek elhatárolni és szkeptikussá tenni bennünket az igazságról, ismeretről, hatalomról, az énről, illetve a nyelvről alkotott nézeteinket illetően, amelyeket gyakran biztosnak veszünk, és amelyek a jelenkori nyugati kultúrában legitimálásként szolgálnak.

A hatalomértelmezéseknek új dimenzióját adta Michel Foucault munkássága. Foucault azt állítja, hogy az ő genealógiai hatalomelemzése „*antitudományok*”, bár hatalomfogalma számos ponton mutat rokonságot a strukturális modellel. Elég határozottan elutasította a voluntarista szemléletet, amely a hatalmat úgy tekinti, amely tilt, elutasít, és számos negatív hatással bír: kizárás, elutasítás, tagadás, akadályozás, elhomályosodás. A strukturális

---

⁴⁴ A strukturalista modellről lásd: Giddens, A.: *New Rules of Sociological Method*. New York, Basic Books, 1976.

modellhez hasonlóan szerinte a hatalmat bizonyos struktúrák vagy „*diskurzusok*” alkotják, és a hatalomnak egyaránt van pozitív és negatív dimenziója. Más szóval, Foucault úgy vélte, hogy a társadalmi ágenseket azok a hatalmi viszonyok képezik és teszik képessé, amelyekben részt vesznek, illetve bármilyen „*ellenállást*” hoz is létre a hatalom, őket magukat is korlátozzák azok a struktúrák, amelyekben létrejöttek. Foucault hatalomról szóló írásai nyomán hatalmas méretű kritikai irodalom született. A legfontosabb itt az, hogy a strukturális modellel felfedezhető rokonsága ellenére Foucault egyes filozófiai állásfoglalásai döntően elhatárolják őt ettől a modelltől. Először, elutasítja a „*globális*” vagy „*totalizáló*” megközelítéseket a társadalmi hatalom tanulmányozása során, azt állítva, hogy ezek a diskurzusok „*totalitáriusok*”. Ennek megfelelően a „*mikrohatalom*” helyi elemzését részesítette előnyben, mivel megítélése szerint kizárólag ez az ismeret értelmezhető egyértelműen a hatalom és uralom modern formáiban. Másodszor, míg Foucault azt támogatta, hogy még saját „*helyi ismeretei*” is minden szempontból antiepisztemológiaiak legyenek. Harmadszor, az emberi alanynak az uralom modern formáival történő azonosítása során Foucault, míg „*ellenállásokról*” beszélt, keveset szólt a struktúra és a közvetítő kettősségéről, illetve még kevesebbet arról, ahogyan az ágensek átalakíthatják és átalakítják azokat a körülményeket, amelyek között élnek. Végezetül, Nietzsche támaszkodva ontologizálja az uralmat valamilyen formában. A szabadság és igazságosság problémáit elutasítván azon az állásponton van, hogy a jogot nem egy létrehozandó legitimitás feltételei szerint, hanem az alárendelés ösztönző módszerei szerint kell szemlélni. Mindezen szempontok alapján Foucault hatalomfogalma alaposan dekonstruktív.⁴⁵

Az általam felvázolt négy hatalommodell mindegyike rendelkezik egy adott szemponttal, és mindegyik a társadalmi élet bizonyos kritikus dimenzióit vizsgálja. Az első három modell mindegyike egy-egy fontos témát húz alá: a stratégiai közvetítés, a megosztott normák és a strukturált viszonyok központi szerepét a hatalom fogalmának megalkotása során. A negyedik, posztmodernista modell szintén fontos betekintést nyújt a társadalmi élet töredezett és problematikus természetébe, hangsúlyozván, hogy a hatalom összetett, zavaros, és a társadalmi helyszínek sokféleségében helyezkedik el, és hogy a hagyományos fogalmak és módszerek ennek jelentős részével szemben érzéketlenek. A témánk szempontjából a legjobban használható megközelítési mód a hermeneutikai modell, mely lehetőséget ad a politikai hatalom metaforáinak értelmezéséhez. A metaforák rendjét a sajtó nyilvánosságának

---

⁴⁵ Foucault hatalomértelmezéséről lásd: Miért tanulmányozzuk a hatalmat? I-II. Polis, 1990/2. és 3. szám; A diskurzus rendje. Holmi, 1991/7. szám.

viszonyai között vizsgálom, így mindenképpen foglalkoznom kell a nyilvánosság fogalmának értelmezésével.

A 20. században az új információs és kommunikációs technológiák megjelenésének és gyors elterjedésének következtében jelentősen megváltozott a kommunikációs gyakorlat. Így értehető, hogy a társadalmi kommunikációról alkotott laikus vélemények és tudományos reprezentációk is átalakultak. A kommunikáció nemcsak a társadalmi élet egyik szférájaként, hanem egyre inkább társadalmi alapkategóriaként, társadalomintegrációs erőként jelent meg az elméleti gondolkodásban. A gyorsan fejlődő új információs és kommunikációs technológiák következtében jelentős mértékben átalakult, kitágult a kommunikációs helyzet definíciója, megváltozott általában a kommunikáció társadalmi reprezentációja. A mediatizált kommunikáció éppen arra ad lehetőséget, hogy a teret és az időt kitágítva lehessen a kommunikációs eseményekhez hozzáférni. Éppen ezen eszközök egyre fejlődő használatának következtében tágul ki egyre jobban a nyilvánosság fogalma, létrehozva a hozzáférés absztrakt értelmezését és tömegméretű lehetőségét.

A polgári nyilvánosságról szóló elméletek közül Jürgen Habermas rendszere váltotta ki a legnagyobb érdeklődést. A német kutató érdeme, hogy a filozófiában és a szociológiában addig is használatos elméleti konstrukciót a társadalmi változásokkal hozta összefüggésbe, és történelmi kategóriává fejlesztette. Ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy az eddig szűk körben mozgó sajtótörténeti kutatások szélesebb társadalomtörténeti dimenziót kapjanak. Habermas kiindulópontja szerint: a polgári társadalom kialakulásával együtt a politikai tudás sajátos módja született meg, a szabadon vitázó és kritizáló, versengő és kommunikatív karakterű tudásmód és intézménye a politikai nyilvánosság. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című, 1962-ben megjelent munkájában a polgári társadalomnak ezt a fontos kategóriáját „*a közösséggé összevegyült magánemberek*” világaként definiálta.⁴⁶

Habermas a polgári nyilvánosság kialakulásának alapjait a XVII. században kereste, és a folyamat középpontjába az angol és francia változásokat helyezte. A században alakultak ki azok a magántársaságok, olvasóköri, klubok és kávéházi asztaltársaságok, melyekben a résztvevők diskurzust folytattak a művészetek, majd a közélet tematikáiról.

A szerző szerint a XIX. századra már egyértelműen kész volt a polgári nyilvánosság szervezete és működési módja, és ez elválik egyrészt az emberek privát szférájától, másrészt elkülöníthető a gazdasági tevékenységtől. A modern állampolgár nyilvánosságként szervezte meg politikai cselekvéseit, intézményeit és a szabad sajtót. A történeti változások nyomán és

---

⁴⁶ Habermas, J.: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*. Budapest, Gondolat, 1971.

kereteiben megszületik a *"nyilvános okoskodás"* mint politikai intézmény, melynek négy általános vonását fejtette ki Habermas. A polgári nyilvánosságban való részvétel nyitott és az egyenlőség jegyében szerveződött, a politikai diskurzus témái lezáratlanok voltak, lehetősége volt mindenkinek a szabad vélemény kinyilvánításához és annak eredményeinek elsajátításához, a megszólalásban a kritikai és konkuráló jelleg dominált. A kialakult polgári nyilvánosság új struktúrái az egész társadalmi valóság megváltozásának részei és feltételei. A polgári individuum megszületése, az állam és a társadalom egymástól való elválasztása, a civil társadalom kialakulása vonzásaként nyitottá vált a közjó és a közakarat kialakítása. A közjó ettől kezdve egy konkuráló és szabad véleménynyilvánításban megszülető folyamat eredője lett. A szerző szembeállítja a kialakult új nyilvánosságot a történelmi közbeszéddel és azt reprezentatív nyilvánosságnak nevezi.

A német példákon keresztül plasztikusan érzékeltette Habermas, hogy a 18. században az abszolutista állam még őrizte a rendi, reprezentatív jellegét, de már teret nyitott a közhatalomnak, amely a modern értelemben vett politikai nyilvánossággal volt kapcsolatban. A közhatalom jelentette egyrészt az udvar reprezentatív nyilvánosságával való szembeszegülést, másrészt az állami hivatalok legitimációs rendjét: *„...a jelző már nem egy tekintéllyel felruházott személy reprezentatív udvarára vonatkozik, hanem inkább a legitim erőszak alkalmazás monopóliumával felruházott apparátus, hatáskörök szerint szabályozott működésére.”*⁴⁷

Az állam a társadalmi érintkezés csatornáit (sajtó, posta) szolgálatába vonta, és közvetít a polgárok és az uralkodó között. A nyilvánosság terepe áttevődött a reprezentatív udvarból a városba és a közemberek által kialakított kommunikációs fórumokra (kávéház, szalon, akadémia). Az itt gyökeret vert politikai-kritikai gondolkodásmód közvetítőjévé vált a sajtó, mely egyre jobban a társadalmi valóság véleményformáló erejeként jelent meg. A polgári nyilvánosság ilyen értelemben *„az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozott ki, de úgy, hogy ő maga a magánszféra része maradt.”*⁴⁸ Az új típusú nyilvánosság tehát a közhatalom felett gyakorolt kritikaként jött létre, *„amely a magánélet tapasztalataira támaszkodik. Mihelyt a magánemberek nem szubjektivitásukról tudósítják egymást, mint emberek..., hanem közös érdekükben a közhatalmat kívánnák meghatározni.”*⁴⁹ A 19. század végére a sajtó és a politikai akaratképzés intézményeinek felállítása révén

---

⁴⁷ Uo. 70. old.

⁴⁸ Uo. 217. old.

⁴⁹ Uo. 115. old.

megszerveződtek a politikai nyilvánosság működésének feltételei. Ily módon a liberális kapitalizmusban az állampolgárok „nyilvános okoskodása” során artikulált érdekei fokozatosan részévé váltak a politikai rendszer vérkeringésének.

A Habermast ért kritikák döntően azt a pontját kérdőjelezik meg elméletének, mely szerint az okoskodó magánemberek nyilvános és racionális vitáinak kizárólagos színtere a parlament lenne. Így túldimenzionálja a politikai döntések jelentőségét, a polgári közösségeknek az intézményes politikai döntésekben való részvételét. Számára a politikai érveit és érdekeit tudatosan politikai akarat formájában érvényesítő, a döntésekbe beleszólgó polgár élete jelenti az emberi lét kiteljesedését. Kritikusai megkérdőjelezik a politikai élet nyilvánosságának idealizálását és rámutatnak arra, hogy a parlamenten kívüli véleményalkotás mechanizmusai nem kellően artikuláltak és kevésbé feltártak még.⁵⁰

A közéleti kifejezésmód új csatornáinak keretbe foglalása a célja az amerikai kultúranropológus Richard Sennettnek, aki az emberi lét más dimenzióiban kereste a modern társadalmak nyilvánosságának értelmezési lehetőségeit.⁵¹ Nyilvánosság helyett közéletről beszélt, melynek feltárásakor a közéleti kifejezésmód eszközeit: a beszédet, az öltözködést, a viselkedést, a hit terén végbement változásokat követte nyomon. A 18. században világosan elvált a közélet és a magánélet szférája. A nyilvánosság előtti létezés alapelve volt, hogy „*a beszéd önmagában és önmagától volt jelzésértékű, nem csupán külső helyzetekkel és a beszélő személyével összefüggésben hordozott jelentést*”.⁵² Másrészt a beszédrendszere nem szimbolizálta a valóságot, hanem „*saját konvenciói által létrehozta azt.*”⁵³ A társadalmi egyenlőtlenségek felfüggesztésének és a szabad információáramlásnak így lett színtere a kávéház és a színház. A magánéletben túlnyomórészt az emberi természet törvényei érvényesültek – szeretet, összetartozás – míg a közösségi ember világában a kulturált viselkedés szabályai alapján megkonstruált személyiséggel találkozunk.

A 19. századi kapitalizmus okozta traumák alapvetően megváltoztatták a köz- és magánélet viszonyát. A gyorsan változó és bizonytalan ipari kor pozitív és negatív következményeit még nem tudták teljes mértékben átlátni, de megpróbálták azokat különböző technikákkal kivédeni. Az új gazdasági rend nyomása elől a polgári társadalom a családban keresett menedéket, amelyet eszményképpé nagyított. A polgári család magasabb erkölcsi

---

⁵⁰ Jaeger, W.: Öffentlichkeit und Parlamentarismus. Eine Kritik an Jürgen Habermas. Stuttgart, 1973.

⁵¹ Sennett, R.: A közéleti ember bukása. Budapest, Helikon Kiadó, 1998.

⁵² Uo. 78. old.

⁵³ Uo. 93. old.

értékrendet képviselt szemükben, mint az egyre zűrzavarosabbá váló közélet, melynek legitimitását megkérdőjelezték, de létjogosultságába vetett hitüket sohasem tagadták meg. A család védelmet jelentő közegével szemben a közélet a társadalmi zavarok, a váratlan kihívások és a méltatlan támadások színterévé vált. A kor polgára védekezésként álarc mögé bújik, érzelmeit, gondolatait eltitkolja *„kényelmesebben érzi magát mások megnyilvánulásának tanújaként, mint hogy ő maga legyen a kifejezés hordozója.”*⁵⁴

A nyilvánosságról szóló legújabb kutatások, a Habermas normatív elméletével foglalkozó kritikai irodalom valamint az új információs és kommunikációs technológiák által megváltoztatott kommunikációs szférában szerzett tapasztalatok alapján egyre általánosabbá és elfogadottabbá válik a nyilvánosság egy új reprezentációja. A megváltozott médiahelyzetben háttérbe szorult a nyilvánosság hagyományos ideálja, a nyelvileg és területileg meghatározott kritériumok által behatárolt *„állampolgárok respublikája”*, ahol a *„közjó”* érdekében cselekszenek. Az egységes nyilvánosság fogalma helyett a nyilvánosságról alkotott kép egyre inkább nyilvánosságok egymást átfedő, különböző kiterjedésű mozaikja vagy hierarchikus szerkezete. A különböző kiterjedésű nyilvánosságok kialakulását John Keane történeti folyamatnak tekintette, amelynek első három fázisa során alakult ki a nyilvánosság Habermas által kifejtett fogalma, ám ez a fejlődés később egy mély válságba torkollott, amelynek során a korábbi nyilvánosságfogalom tarthatatlanná vált, és átalakult az újabb fejlődés következményeképpen.⁵⁵

Keane három egymásba érő fázist különböztetett meg a klasszikus nyilvánosság és partnerfogalmainak kialakítása, finomítása és popularizálása során. A fogalom kialakulásának első fázisában jelentős szerepet játszott az emancipálódó polgárság harca az európai despotikus uralmak ellen. A nyilvánosság fegyver volt a sajtószabadság és a köz által birtokolt különböző szabadságok kiharcolásakor. Az így létrejött nyilvánosság normatív ideálja: lehetőség az állampolgárok számára identitásuk megteremtésére az állam hatalmának árnyékában. Keane egyetértett Habermasszal abban, hogy az így kialakuló nyilvánosság a római (és görög) modellre alapozódott. Jövőképe egy hadsereg, erőszak, klerikalizmus és önző hatalmi érdekek nélküli világról szólt. A szerző szerint a második fázisban a nyilvánosság a modern kapitalista gazdaság egyre növekvő befolyása és dinamizmusa miatt kritikai élet a gazdasági monopóliumnak a termelés és fogyasztás fölött gyakorolt egyre

---

⁵⁴ Uo. 102. old.

⁵⁵ Keane, John.: *The Media and Democracy*. Polity Press, 1991. Magyarul: John Keane: *Média és demokrácia*. Budapest, Helikon Kiadó, 1999.

nagyobb hatalma ellen fordítja. Ebben a fázisban a döntő cél, hogy a gazdasági befolyással szemben védeni kell az élet olyan területeit, amelyek nem profitorientáltak. Keane például a 20. századi német fejlődésben mutatta ki a nyilvános szféra védelmének fontosságát, amikor a különböző testületek a „közvéleményt” a saját érdekében használták ki.

Az első két fázis az állampolgárok számára elérhetetlen, territoriálisan definiált államhatalom, illetve a szervezett piaci kapitalizmus érdekvezéreltségének problémáját veti fel. A harmadik fázisban ezek mellé újabb problémaként megjelenik a nyilvános szférának a közszolgálatosság fogalmához kapcsolódása. Keane a nyilvánosság feltételeit a következő kritériumok által definiálja:

- szimmetrikus, reciprok kapcsolatnak kell lenniük a beszélő aktorok között, ahol egyik csoportnak sincs monopóliuma a kommunikációs eszközök fölött;
- a nyilvánosság nem vezethet uniformizációhoz: ösztönöznie kell az individualizáció mechanizmusait és a diverzifikáció elismerését;
- a nyilvánosságnak elsősorban a kritikai diszkurzust kell felkeltenie és támogatnia, és nem lehet feladata a résztvevők ellenőrzése vagy bármilyen regisztrációja.

Így értelmezése szerint a fogalom tartalma: *„A nyilvános szféra rendszerint a kommunikáció bizonyos eszközeivel (televízió, rádió, műhold, fax, telefon stb.) összekapcsolt két vagy több ember közötti térbeli viszonyok egy típusa. E viszonyt rövidebb-hosszabb időszakokra kiterjedő, nem erőszakos szembenállások jellemzik, amelyek a vitázó felek adott interakciós miliójében és/vagy tágabb társadalmi és politikai struktúráiban fennálló hatalmi viszonyokat érintik.”*⁵⁶ E definíció alapján a nyilvánosságok három absztrakt szintjét különítette el:

- *Mikronyilvánosság*: szubnacionális szinten emberek tucatjai-ezrei lépnek kapcsolatba.
- *Mezzonyilvánosság*: nemzetállami keretben emberek millióinak kommunikációs terepe.
- *Makronyilvánosság*: nemzetek feletti és globális szinten emberek milliárdjai számára teremt kommunikációs lehetőségeket.

A mikronyilvánosságok: a régi kávéházi, irodalmi klub típusú nyilvánosság számtalan mai lokális megfelelői, ahol helyi ügyekről, hatalmi kérdésekről cserélnek véleményt. A mikroszint alapvető a társadalmi mozgalmak számára. Ma ezek kevésbé foglalkoznak a termelés és az elosztás harcaival, mint inkább azzal, hogy a posztindusztriális társadalmak hogyan generálják és tartják vissza az információt, illetve hogyan hoznak létre és tartanak

---

⁵⁶ A Keane a hierarchikus nyilvánosság elméletét a *Public Life and Late capitalism*. (Cambridge-New York, Cambridge Press, 1984) című munkájában fejti ki. Vö.: Heller Márta- Rényi Ágnes: A nyilvánosság fogalom kommunikáció-elméleti megközelítéséről. Jel/kép, 2000/1. szám. 69-94. old.

fenn jelentéseket. A nyilvánosság mikroszintjei úgy működnek, mint lokális kapcsolatok, amelyek a szolidaritás elvére, az egyéni szükségletekre épülve, önkéntes és alkalmi részvétel alapján működnek. Felfoghatók úgy is, mint a társadalom kis laboratóriumai, amelyekben új tapasztalatok születnek. A kommunikációs eszközök nagy számát használják. Megkérdőjelezzik és átalakítják a mindennapi élet domináns kódjait, alternatív idő-, tér-, személyközi kapcsolatok tapasztalatait hozzák létre. Nagy az innovációs kapacitásuk mind a témák, ügyek, mind pedig a kommunikációs eszközök, a használt nyelvek és kódok tekintetében. Néha a szélesebb nyilvánosságokban (mezzo, makro) is láthatóvá válnak. Erejük latensségből származik. Privátnak látszanak, mert a hivatalos közélettől és a médiától távol működnek. A civil társadalom léte és működése szorosan kapcsolódik a nyilvánosság e mikroköréhez.

A *mezzonyilvánosságok* alkotják a nyilvánosság legismertebb, legtöbbet tárgyalt típusát. Ezek a nyilvánosságok a hatalomról szóló társadalmi kommunikáció olyan terepei, amelyben nagy távolságokat áthidalva emberek milliói vesznek részt. Határai gyakran egybeesnek a nemzetállammal, de lehet annál szűkebb vagy annál tágabb. A mezzoszinthez tartozik a hagyományos tömegkommunikáció, az újságok és az elektronikus média nagy része. A mezzonyilvánosságok meglehetősen állandóak, bár a mikronyilvánosságok is alakítják, befolyásolják őket. A mezzonyilvánosságok fenntartásához a felhalmozott társadalmi presztízs és a létező finanszírozási és elosztási rendszer is hozzájárult. Az is a fennmaradásuk mellett szól, hogy a hatalomról szóló vitát a privát médiák megkönnyítik. Ahogy a közszolgálati média egyre inkább a piac hatása alá kerül, ezzel párhuzamosan a privát média is politizálódik.⁵⁷

---

⁵⁷ Keane elméletének szerves elemét képezik a témánkon túlmutató, az ezredvég jelenségeit értelmező, de a „klasszikus nyilvánosságban” gyökerező történeti modell leírása. Az általunk vizsgált kérdéskör a mezzonyilvánosság keretében reprezentálódik, de a század második felére kiépülnek az új információs és kommunikációs technológiák, melynek következtében gyorsan fejlődik a makronyilvánosság. De nemcsak a média fejlődése hat ebbe az irányba, hanem a gazdasági folyamatok is erősítik a globalizációt. A multinacionális vállalatok állandó térnyerése következtében mind az áruk, mind a termelési folyamatok és az azokat irányító vezetői rétegek is globalizálódnak. Az így megtapasztalt szubjektív távolságcsökkenés emberek, csoportok, helyek és terek között, a nemzetközi gazdasági és politikai kapcsolatok erősödése a kommunikáció globalizálódását eredményezik. Az internet a makro-nyilvánosság fontos terepévé vált, gyors terjedését mind a globális fejlődésben érdekelt gazdasági szereplők, mind pedig az állami támogatást nyújtó közhatalmak szorgalmazzák. Az interneten zajló kommunikáció jelentős mértékben megváltoztatja a hagyományos kommunikációs szokásokat és megnöveli a kapcsolatok esélyét és arányát. Az internet-kommunikáció következtében, melyre elsősorban a korlátozatlanág, az informalitás, a globalitás a jellemző, számottevően

Magyarországon a dualizmusban épültek ki a mezzonyilvánosság feltételei. Megjelentek az autonóm polgárságra jellemző életvezetési technikák, és kiépült a polgári nyilvánosság széles csatornarendszere. Az ezt követő Horthy-kor politikai elitjének egyrészt igazodnia kellett a kiépült társadalmi rendhez, a folyamatosság elemeit hangsúlyozva, másrészt meg kellett jelenítenie a változások okait és az új hatalmi szituációt. A legitimációs kényszerbe kerülő hatalmi struktúra a kultúra területe felé nyit, és innen próbálja megteremteni az új Magyarország elméleti és eszmei hátterét. A metaforikus kommunikáció és a politikai hatalom metszéspontjában helyezkedett el a kulturális igazgatás, mely tematikájában és eszközrendszerében alkalmassá vált az új hatalom szimbólumainak megjelenítésére.

A kultúrpolitika és kulturális igazgatás fogalmának vizsgálata előtt a politika fogalmát szükséges meghatározni. A magyar politológiai szakirodalomból két megközelítést emelek ki. Bihari Mihály szerint a politika komplex fogalom, amely a politika legfontosabb funkcionális jellemzőit foglalja magába, melynek összetevői:

- a politikai tevékenység a hozzá tapadó intézményekkel, társadalmi viszonyokkal együtt, önálló társadalmi alrendszerre és tevékenységtípussá szerveződött, amely történelmileg alakult ki, és sajátos törvényszerűségek jegyében látja el társadalomirányítói funkcióját a társadalmi reprodukció folyamatában,
- a politika alapvetően és lényegileg érdekkonfliktusban lévő rétegek, csoportok közötti viszony,

---

megnő a horizontális kommunikációs aktusok részaránya, növekszik a kortárs befolyás, és erősödik, erősödhet a civil társadalmi szerződés szövete. A *makronyilvánosságok* hirtelen növekedése (globális és regionális) ellentmond a korábbi nyilvánosságelméleteknek. Ez a nemzetközi médiakoncentráció következményének tekinthető. Korábban a nyilvánosság, a társadalmi kommunikáció nemzeti szinten szerveződött. A médiapiacra létrejött konkurenciaharc következtében létrejött koncentráció azonban azt eredményezte, hogy a nagy nemzetek és a nagy cégek sokkal szélesebb területi befolyásra tesznek szert, mint korábban. Létrejön egy globális médiapiac, miközben az eredeti szándék nem a nemzetközi közönség megteremtése volt. A kialakuló multinacionális vállalatok ráadásul sikerre tudják kikerülni a nemzeti szabályozásokat is. Ezek az okok játszanak szerepet a nem szándékolt következmény, a nemzetközi közönség kialakulásában. A nemzetközi közönségnek szóló globális kommunikáció új, jellegzetes jegyeket hordoz. A nemzetközi eredmények erőteljes szimbolikus erővel jelennek meg a makronyilvánosságban egy fiktív nemzetközi közönségnek közvetítve. Mindez új nyilvános vitákat generál a mezzonyilvánosság határain túllépő hatalomról, és ezáltal jelentősen megváltoztatja a nyilvánosság korábbi szerkezetét.

A nyilvánosságról szóló kutatásnak meg kell vizsgálnia, hogy létezik-e olyan hosszú távú modern tendencia, miszerint a nyilvánosságok behatolnak az élet olyan területeire, amelyek addig védve voltak a hatalomról szóló vitáktól.

- a politikai tevékenység központjában a hatalom, illetve a közhatalmat megtestesítő államhatalom megszerzése, a hatalom birtoklása és felhasználása áll.⁵⁸

Bayer József a politológia hármasságáról beszél a politika fogalmának és a politika rendszerének a meghatározásakor, melynek összetevői a következők:

- A polity, a politika intézményes rendje, amelybe a politikai intézmények sorolhatók, azaz a kormányzati rendszerek és a hatalommegosztás.
- A politics, a politikai erők konfliktusos küzdelmének a terepe. Az erőforrásokért folyó harcot, az érdekek és az értékek érvényesítését jelenti. A politics szereplői a pártok, a közöttük folyó küzdelemnek keretet adó választási rendszerek, az érdekszervezetek és a civil társadalom.
- A policy mint közpolitika, a közösség egészét érintő politikai döntéseket és a közcélok megvalósítására irányuló stratégiát foglalja magába, a politika tartalmi mozzanatára, céljaira és törekvéseire utal.

A Bayer-féle politikai rendszer modellben a kultúrpolitika a policy része, mint ágazati politika a kultúrára vonatkozó döntéseket és stratégiákat jelenti.⁵⁹

Ágh Attila is a közpolitika részeként értelmezte az ágazati, vagy szakpolitikákat (policies). Ezek a politikai cselekvés konkrét megvalósulását jelentik a társadalmi élet egy meghatározott, pontosan körülhatárolt és jellegzetes sajátosságokkal rendelkező területén.⁶⁰ A modern állam rákényszerül arra, hogy a mind bonyolultabbá váló társadalmi tevékenységformákat megtervezze és irányítsa, a közösség igénye alapján és aktív részvételével. Történetileg a közpolitika új jelenség, hisz a 19. századi liberális államokat a *"kis állam"*, a 20. századi diktatúrákat pedig a *"nagy állam"* jellemezte.

A kultúrpolitika, mint ágazati vagy szakpolitika a modern állam kialakulásával jelent meg, és az elmúlt két évszázadban cél- és eszközrendszerét, valamint kiterjedtségét és aktorainak számát tekintve lényeges változásokon ment át. E változásokat a hazai kutatók közül elsősorban Vitányi Iván elemezte. 1983-ban a kulturális politika három alapmodelljét különböztette meg.⁶¹ A liberális modell ideáltipikusan nem is alakít ki kulturális politikát, hisz a kultúrával összefüggő feladatokat nem foglalja külön címkébe. Az állam feladata minimális, a szabályozásra és annak ellenőrzésére szorítkozik. A központosított irányítás modellje

⁵⁸ Bihari Mihály– Pokol Béla: Politológia. Budapest, Universitas, 1992.

⁵⁹ Bayer József: A politikatudomány alapjai. Budapest, Napvilág, 2001.

⁶⁰ Ágh Attila: Közpolitika. In: Mi a politika? Bevezetés a politika világába. Szerkesztette: Gyurgyák János. Budapest, Századvég Kiadó, 1994. 81–123. old.

⁶¹ Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

elsősorban a 19–20. századi, felzárkózásra törekvő országokban érvényesült, ahol felülről építették ki a népoktatási rendszert és a kulturális intézményeket. A kultúra szervezetének mintájaként a fejlett országokban szervesen kialakult modelljét fogadta el. Vitányi a kilencvenes években fejlesztette tovább vázolt téziseit a kultúrpolitika modelljeiről.⁶² E tanulmányában a kultúrpolitika fogalmát tág értelemben használja, az állam mellett más aktorokat is feltételez, kultúrpolitikai aktor alatt ért minden résztvevőt, akinek a kultúrával kapcsolatos elképzelései, szándékai és tervei vannak. A kultúrpolitikai aktorok tevékenységét pedig akkor fogadja el kultúrpolitikai tevékenységként, ha azt az ismétlődés, a terv és az elkötelezettség jellemzi. A kultúrpolitika szerkezete és mechanizmusai felől a következő mechanizmusokat különbözteti meg:

1. Az állam és az önkormányzatok, az "establishment" kultúrpolitikája, melyet a rendezés, a támogatás és a feltételek biztosítása jellemez.
2. Az egyházak kulturális magatartása és politikája, melyet az értékek képviselése és az értékorientáció egyértelműsége jellemez.
3. A politikai-társadalmi-világnézeti mozgalmak és érdekképviselők kulturális magatartása és politikája.
4. A piac, a gazdasági szervezetek, vállalatok, intézmények, a gazdasági érdekek által vezérelt kultúrpolitika.
5. A különböző kulturális szakmák kultúrpolitikája.
6. A civil társadalom és szervezeti- intézményei-közösségei által képviselt kultúrpolitika.
7. A társadalom elsőfokú közösségei és szervezetei, mindenekelőtt a családok, a primer közösségek és a mindennapi élet szerves kulturális gyakorlata, illetve a benne megjelenített stratégia.

Vitányi a kultúrpolitika aktorai mellett a kultúrpolitika típusait is elkülönítette. A klasszikus polgári demokráciák kultúrpolitikáját a mechanizmusok (állam, egyház, piac, polgári nyilvánosság) viszonylagos egyensúlya jellemzi. A modern polgári demokráciákban a kulturális politika sajátossága az, hogy mind jobban kiterjed a társadalom egészére, az állam segédletével (jóléti állam) egyre inkább a piac dominál. A pártállami autokráciák kultúrpolitikájának sajátosságát az állam dominanciája és az egyházak, valamint a piac korlátozása, az állam alá rendélése, a politikai és érdekvédelmi szervezetek "*hajtósíjakká*" degradálása adta.

---

⁶² Vitányi Iván: A kultúrpolitika stratégiái. Kultúra és Közösség, 1997/1. 9–25. old.

A kilencvenes évek lehetséges magyar kultúrpolitikai stratégiájaként hat formát különböztet meg, melyeket általánosabb kultúrpolitikai modellekként és cselekvési stratégiákként is értelmezhetünk. A polgári kulturális elit jellegzetes magatartásaként értelmezi a kultúraőrző stratégiát, melyre az elitizmus és a magaskultúra értékeinek védelme jellemző. Ehhez kapcsolódik a felvilágosító stratégia, mely a magaskultúra "terjesztését" célozza meg, azt közkinccsé akarja tenni. E stratégia a kulturális intézmények és tevékenységek kiépítését és terjesztését tartja fontosnak. Az identitásközpontú stratégia valamely közösséggel való azonosságtudatát véli meghatározónak a kultúrpolitika céljaként és tartalmaként. A klasszikus piaci stratégia a vázolt értékközpontúakkal szemben nem önmagát az értéket állítja tevékenysége központjába, sokkal inkább mennyiségi, mintsem minőségi központú. Ahol értékközpontú, mint a magaskultúra esetében, ott is "megkéri a kultúra árát". A jóléti stratégia lényege a középosztálynak biztosított stabil kultúra, melynek jegyében tagolt intézményrendszert épített ki, feladatának tartva a kultúra szolgáltatását a kultúraőrzéssel vagy felvilágosítással szemben. A korporatista-posztindusztriális stratégia a „szervezett kapitalizmus”, az „információs társadalom” és a globalizáció stratégiája, melynek középpontjában a média és a számítógép áll, a kultúra tartalma az infotainment kultúra.

Marschall Miklós az állami kulturális politika négy alapmodelljét különböztette meg:

1. A „rásegítő” típusú állami kulturális politika filozófiája abból a liberális elvből indul ki, hogy a „kultúra nem létezik szabadság nélkül”, ezért elutasítja az állami beavatkozást. Az állam „rásegítő” jellegű megoldásokat alkalmaz, pl. adókedvezményekkel támogatja az öntevékenységet, a művészetet és a civil szervezeteket.
2. A "mecénás" magatartás szerint a kultúra finanszírozása az állam feladata. Az államnak közvetlenül kell támogatnia a kultúrát és a kulturális intézményeket, pl. szubvencionálja a színházakat. Ez távolságtartó állami magatartással jár együtt, az állam szakmai kérdésekbe nem szól bele, "semleges finanszírozóként" jellemezhető.
3. A „menedzser” típusú állami és önkormányzati politika közvetlen felelősséget érez a nemzeti, a regionális és a lokális kultúráért. A közhatalom speciális kulturális intézményeket tart fenn, költségvetési eszközökkel gazdálkodik, artikulált kultúrpolitikája van, közvetlen tulajdonosként intézményeket tart fenn. A kultúrát végső soron az adófizetők pénzéből szubvencionálja.
4. Az "ügyvezető" állami magatartás erős ideológiai alapokon nyugszik, a kultúra egészét átfogó ideológiai alapon irányítják, a kulturális folyamatok minden fázisát kézben tartják.

Az irányítás centralizált és dirigista. A kontroll a "mikromenedzselési technikákra" is kiterjed.⁶³

Az elmondottak figyelembevételével a kultúrpolitikát a közpolitika részeként, az ágazati vagy szakpolitikák egyikeként határozom meg. Aktorai lehetnek az állam vagy kormányzat, az egyházak, a politikai mozgalmak, a piaci szervezetek, a kulturális szakmák képviselői és a civil társadalom. A kultúrpolitika mint közpolitika a közoktatásra, a felsőoktatásra, az iskolán kívüli művelődésre, a tudományra, a művészetekre és a médiára vonatkozó döntéseket és stratégiákat jelenti. Ezek a területek történetileg változó módon alkotják a kultúrpolitika ágazatait. A kultúrpolitikát befolyásoló és alakító aktorok közül az állami kultúrpolitika a beavatkozás – támogatás elvei és az ezek alapján létrejövő intézményrendszerek révén jellemezhető.

A kultúrpolitikát hatalmi érdekek mentén megközelítő nézeteknek természetesen van néhány problémája: a kulturális rendszerek rendkívül komplex struktúrákban és többfunkciójú intézményekben testesülnek meg, melyek a társadalmi élet szinte minden alrendszerével többszörösen integrált valóságot fednek le. Ez azt eredményezi, hogy a hatalmi érdekérvényesítés nem tud tiszta formákban megjelenni, és a versengő felek nem érzékelik egymást elég világosan, nincsenek egyértelmű győztesei a versengésnek, de a vereség sem lesz sohasem teljes. Az intézményesült értékek és folyamatok önfenntartó ereje és kibogozhatatlan hálója kizárja a radikális változásokat, lehetetlenné teszi a teljes „rendszerátváltást”. A rendszerben inkább az apró kompromisszumos változások a jellemzőek, és az indirekt befolyásolás válik általánossá.

A kultúra állami irányítását, más néven a centralizált kulturális rendszert vizsgálva azonnal feltűnő lesz a rendszer hatékonysága szempontjából, hogy a széles érdekérvényesítő intézményi háló mellett jellemző az erős érdekszelekció. Az erős érdekszelekció miatt igen korlátozott számú érdek transzformálható át politikai erővé, mert az erősen centralizált hatalmi rendszer *„az érdekek politikai akaratként való megfogalmazását hatalmilag korlátozza, az érdekkifejeződések számára olyan szelektív kényszerpályákat épít ki, amelyek keretében csak a politikailag már megfogalmazott, ideológiailag elfogadott értékek jelenhetnek meg nyíltan. Ennek az lesz a következménye, hogy a társadalom gazdasági-társadalmi viszonyaiban keletkező rendkívül sokszínű érdektörekvések terepszínűvé válnak,*

---

⁶³ Marschall Miklós: A lokális kultúrafinanszírozás dilemmái. Juss, 1991. 4. 34–48. old.

vagyis a politikailag preferált érdekek, fogalmak, kategóriák képébe bújnak; politikailag és ideológiailag előzetesen megfogalmazott érdekek formáját veszik fel.”⁶⁴

Értelmezésünkben tehát a politikai hatalom képes arra, hogy a kulturális irányításon keresztül saját érdekszerét megjelenítő és aktualizáló metaforákat áramoltasson a társadalmi valóság más rendszerei felé, de ezek hatása nem teljes, és az egyéb ágensek cselekvési képességének függvénye is.

1. 3. A kutatás feladata, források jellege, alkalmazott módszerek

A történeti Magyarország felbomlása és az azt követő két évtized történései a magyar történetírás sokat vitatott fejezete. A trianoni béke következtében létrejött csonka ország politikai elitjére rendkívüli feladatok hárultak a század húszas éveiben. A nemzetközi elveket elfogadó stabilizációs politika és a korszakot végigkísérő revíziós célrendszer kettőssége sajátos és néha az abszurditásba hajló helyzeteket szült. Különösen érdekes fejezete volt a kor történelmének az évtized második fele, amikor a sikeres stabilizáció után a magyar hatalmi elit politikai mozgástere is jelentősen kitágult. Munkámban ezekre az évekre koncentrálok. A húszas évek második felének dinamikus politikai vezetése jelentős eredményeket ért el az új kulturális igazgatás kiépítésének területén, és az extenzív gyakorlati munka mellett élesen jelentek meg a kor közgondolkodását meghatározó és reprezentáló politikai metaforák megteremtésének igényei. Vizsgálataimat olyan kérdésekre fókuszáltam, melyek kötődnek a kulturális közigazgatás munkájához és melyekben megfogalmazódik az új Magyarország politikai és kulturális arculata. A korszakban már teljes spektrumában kiépült az országban is a sajtónyilvánosság, mely alkalmas volt arra, hogy a szórakoztató jellege mellett a politika világának céljait áramoltassa a közvélemény felé. A vizsgálatom célja az, hogy értelmezze milyen célrendszereket teremtett a kor politikája, és ezek milyen új Magyarország-képet jelenítettek meg. Fontos eleme a vizsgálatnak az, hogy tisztázza milyen szerepet játszott a kulturális igazgatás Magyarország önképének alakításában.

Hipotézisem szerint a húszas évek második felének politikai hatalmának egyértelmű célja volt a nemzeti integráció megteremtése, melynek segítségével az össznemzeti szándékként megjelölt történelmi Magyarország visszaállítható. Meglátásom szerint, az integráció fogalmi

---

⁶⁴ Oktatás és politika. Szerkesztette és válogatta: Halász Gábor és Nagy Mária. Budapest, Művelődési Minisztérium, 1987. 14. old.

kereteinek és tereinek megteremtését a kulturális igazgatás értelmiségi bürokratái és a kormányzathoz kötődő publicisták végezték el. Lehetőségük volt a folyamat levezénylésére, mert a húszas évek második felében a politikai hatalom számára a sajtónyilvánosság megteremtette azt a csatornát, amellyel a magyar társadalom szélesebb rétegeit elérhette. A téma vizsgálatakor láthatóvá vált, hogy a bethleni éra második felében a trianoni trauma megértésére és feldolgozására új ideológiák jelentek meg, melyek közül Klebelsberg Kunó neonacionalista eszmerendszere kapta a legnagyobb sajtónyilvánosságot. A nézetrendszer körül kialakult vita és az azt kiegészítő neokonzervatív irányultságú gondolatsor tartalmi elemeinek felfejtése adja az alapot a politikai hatalom célrendszerének értelmezéséhez. A bethleni éra politikusainak szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy stabilizációs politikájuk a társadalom szinte minden rétegében sérelmeket szült. A választási rendszer hiányosságai, a szociális kérdések feszültségei, a drámai gazdasági helyzet hatásai, a történelmi Magyarország visszaállításának eltérő értelmezései mind nehezítették a korszak politikai elitjének a sikerre orientált politizálását. A húszas évek második felének sajtónyilvánosságában egyre nagyobb teret kapott a politikai ideológia propagandisztikus megfogalmazása, mert az elért sikereket a társadalmi valóság számára hozzáférhetővé kívánta tenni a kormányzat. Az óhajtott „*magyar jövő*”, a sikeres és integritását visszanyert ország elérése érdekében a szellemi és kulturális erők összehangolása lett a legfőbb célkitűzés. A szándékom az, hogy ennek az integráló politikai eszmének az elemeit tárjam fel, melyek segítségével jól modellálhatóvá válik a korszak politikájának belső ellentmondása. Hiszen látható, hogy az erőteljes és extenzív eredmények felmutatása után a következő évtized elejére a konzervatív-liberális politikai ideológia érvénytelenné vált. E paradox helyzet legmarkánsabb formáját éppen a kulturális igazgatás szervező és újjáépítő tevékenysége adta, mely a trianoni keretekre szabta át a magyar kultúra tereit, mégis a harmincas évek világa és az azt követő korok is ellentmondásosan ítélték meg a korszak eredményeit.

Tisztában vagyok vele, hogy különös elővigyázatosságot igényel az a módszer, amely bizonyos társadalmi rétegek-csoportok politikai identitásait, kulturális attitűdjeit próbálja megragadni a kor sajtója alapján. E buktatót úgy kívánom elkerülni, hogy kizárólag olyan sajtótermékekkel dolgozom, melyek a vizsgált kor egészében megjelennek, melyek profiljának fontos elemét képezi a politikai kérdésekkel foglalkozó újságírás és publicisztika, valamint példányszámuk vagy olvasóközönségük miatt széles körben alkalmasak a közvélemény alakítására. Fontos szempontnak tekintettem a politikai nézetrendszert is. A korszak sajtóval foglalkozó statisztikai irodalma megkülönbözteti a kormányt támogató

lapokat, melyek általában konzervatív, esetleg liberális-konzervatív felfogást tükröznek. A politikai lapok másik nagy típusa az ellenzéki címkét kapta, melyek meghatározó lapjai a liberális és konzervatív-radikális beállítottságúak voltak. Természetesen más eszmerendszerek lapjai is megjelenhettek a korban az ellenzéki oldalon, azonban hatásuk az aktuális politika célrendszereinek megfogalmazásában elhanyagolható. Az alapvető szempontok, melyeket szem előtt tartok: egyik tartalmi vonatkozású, s a lapok politikai nézetrendszerét emeli ki, a másik az újságok hatókörét és társadalmi beágyazottságát állítja előtérbe.

Hosszas megfontolás után az alábbi sajtótermékek kerültek kiválasztásra:

Budapesti Szemle (1873–1943)

Magyar Szemle (1927–1944)

Minerva (1922–1940)

Napkelet (1923–1940)

Pesti Napló (1850–1939, 1920-tól Est Lapkiadó Rt.)

Magyarság (1920–1944)

Egyes kérdésekben részletesen tanulmányoztam a következő lapokat:

Debreceni Szemle (1927–1944)

Nyugat (1908–1941)

Széphalom (1926–1941)

Századunk (1926–1938)

Társadalomtudomány (1921–1944)

Toll (1929–1938)

A korszak sajtótermékei mellett az elsődleges források körét sikerült kitágítani a kulturális elit személyes iratanyagával, melyek a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában, a Széchényi Könyvtár kéziratárában található. Ezek segítségével támpontokat kaptam az egyes kérdéseket körülvevő viták lehetséges olvasatára és a személyes érdekek feltárására. Természetes eleme volt munkámnak az időszak kultúrpolitikáinak tudományos és publicisztikai tevékenységének értelmezése és feldolgozása. A bethleni konszolidáció kulturális igazgatásában elsődlegesen Klebelsberg Kuno, Korniss Gyula és Magyar Zoltán

munkássága vetette fel azokat a kérdéseket és válaszokat, melyekben plasztikusan megfogalmazódott a kor metaforarendszere. Érvelésem alátámasztására felhasználtam ezen politikusok tudományos vagy publicisztikai céllal megírt tanulmányaikat és cikkeiket. Egyes részkérdésekben jól használhatóak voltak a korszak kulturális életében meghatározó szerepet játszó értelmiségiek irodalmi és tudományos munkássága (Huszi József, Balogh József), melyek pontosították a feltett kérdésekre adott válaszokat.

A munka eszmetörténeti megközelítésben tárgyalja a húszas évek politikai hatalom metaforáit. Természetes elemét képezi látásmódomnak a hagyományos, deskriptív megközelítés is, melynek segítségével konkrét történelmi helyzetekben válnak értelmezhetővé a korszak politikusainak cselekedetei. A hangsúlyt azonban nem a politikátörténet és intézménytörténetre helyezem, célom inkább a hermeneutikai szempontok érvényesítése, melyek feltáró jellegét adják a dolgozatnak. A konkrét történelmi környezetben megjelenő szimbolikus politika értelmi és érzelmi gyökereit, valamint sajátos tereit kívánom megragadni. A mítikus és a racionális elemek elválasztásában a klasszikus forráskritika megtartása mellett jól alkalmazható a komparáció módszere is.

2. A pártszerkezet és a politikai ideológia a húszas években

2.1. Az Egységes Párt politikai irányultsága

A két világháború közötti politika időszakával foglalkozó politológusok és történészek jelentős eredményeket értek el a pártpolitika világának leírásával és elemzésével. A megszületett feldolgozások főként az egyes pártok történetét, szerkezetét és ideológiai irányultságát állította előtérbe, ám a pártszerkezetben történt változásokat nem értelmezte. A szemléleti keret a „retrográd hatalom – progresszív ellenzék” kettősség vagy még inkább a „retrográd politikai elit– progresszív parlamenten kívüli társadalom” szembeállítás lett.⁶⁵

A téma kezelésének módja egyértelműen a hazai tradíciókkal függ össze, mivel Magyarországon 1867-től kezdődően a pártok egymás mellett élése csak látszólag volt békés. A békétlenkedés elsődleges oka az alkotmányjogi konstrukció volt, amely nem tette lehetővé a parlamentáris váltógazdálkodást. A politikatudomány ismeri a váltógazdálkodás nélküli *domináns pártrendszer*t, ám ez a konstrukció erősen megterheli egy adott ország politikai rendszerét. Ha hosszú időn keresztül a merev, domináns pártrendszer áll fenn, akkor a sajtónyilvánosság szerepe felértékelődik. Így az aktuális politikai hatalom egyrészt saját politikai programját áramoltatja a nyilvánosság irányába, másrészt az ellenzék– mivel a kormányzati hatalomban nem képes érvényesíteni érdekeit– a nyilvánosságban tudja magát reprezentálni.⁶⁶

A 19. században a pártszerkezet alapját az ún. elitpártok adták. Politikai céljaikat az előjogok elosztásának rendjére fogalmazták meg és a pártok követői egy viszonylag szűk közeget jelenítettek meg. A pártok a születési és vagyoni cenzus segítségével a társadalom jól

---

⁶⁵ A magyarországi politikai pártokról lásd.: Sipos Péter: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970; L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke: A liberális polgári pártok 1919–1931. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980; és Liberális pártmozgalmak, 1931–1945. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986; Vonyó József: Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus: tanulmányok. Pécs, Pro Pannonia, 2001; Parlament, pártok, választások a Horthy-kori Magyarországon: korabeli nézetek, viták, tanulmányok. Szerkesztette: Boros Zsuzsanna. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2002.

⁶⁶ A pártszerkezetet erő kihívásokról lásd.: Csizmadia Ervin: A két világháború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái: Dékány András, Ottlik László és Makkai János munkásságáról. In: Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. Szerkesztette: Szabó Márton. Budapest, József Műhely, 2000, 162–185. old. és Csizmadia Ervin: Makkai János. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 40–67. old.

behatárolható státuszcsoportjait képviselték és konfliktusaikat is ebből eredeztették. A 20. század elejére azonban a kapitalista társadalomszervezési modell jelentős változáson ment keresztül. A tömegmozgalmak megjelenése átalakította a politika világának minden elemét és megteremtette a tömegpártok típusát, melyek az eredeti pártszerkezet összetevőit is megváltoztatta. A tömegpárt kifejlődésével a politikai szembenállás lényege a társadalmi reformok véghezvitelének illetve ellenzésének lehetőségei lettek. A versengő típusú politikai rendszerek fő terepévé a képviseleti rendszerek váltak, melyekben az egyes pártok bizonyíthatták politikai képességeiket. A demokratikus politikai célok elérésével, társadalmi tudatosulásával, a konfliktusok jellege megváltozott. Az egyes politikai erők már nem az átfogó reformokra törekedtek, hanem a rendszer tökéletesítése lett a karizmatikus cél. Az így kiépülő gyűjtőpártok hatékonyan tudták formálni a társadalmi nyilvánosság erőit és új dimenziót adtak ezzel az európai politikai rendszereknek.

Ez a folyamat a két világháború közötti Magyarország politikai konfliktusainak megértéséhez is kulcsot adhat. A modern magyar politikai rendszerek modelljei természetesen nem követték tisztán a nyugat-európai tendenciákat, de viszonyítási pontként már a húszas években elfogadták azt. A korszakban jelentek meg azok a magyar értelmiségiek, akik a politikaelmélettel már hivatásszerűen foglalkoztak, megközelítéseik már eltértek a hagyományos hazai értelmezésektől.⁶⁷ Összességében azért megállapítható, hogy a magyar politikai elit és a politikaelmélettel foglalkozó szakértők főleg az állam természetrajzát és működésének jellegzetességeit tanulmányozták.⁶⁸

A húszas évek magyar politikai pártjait a hatalomhoz való viszonyaiban mutatom be, vagyis kormánypártok és ellenzéki pártok alapján. A versengő pártrendszer hiánya miatt a pozíciók a megrögzültek Horthy-korban, és ezért nem volt reális esélye az ellenzéki pártoknak kormányzati helyzetbe kerülni. Az így kialakított szilárd szerkezet az egész korszakban

---

⁶⁷ Dékány András: Bevezetés a társadalom lélektanába. Pécs,-Budapest, Danubia Kiadás, 1923, Dékány András: Politikai lélektan. A politikai érzületek szerepe a mai társadalomban. Társadalomtudományi Füzetek 13. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társaság, 1932; Otlík László: Diktatúra és demokrácia. Társadalomtudomány 1929/1-2. 74–104. old.

⁶⁸Lásd.: Concha Győző: A konzervatív és a liberális elv: válogatott tanulmányok, 1872–1927. Sajtó alá rendezte: Szegő Yvette. Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor, 2005, és Réz Mihály: A magyarság uralma és a kor szelleme: publicisztikai dolgozatok. Budapest, Pallasz, 1909, ; Kornis Gyula: Kultúra és politika. Budapest, Franklin Társulat, 1928. A pártok világát a két világháború közötti időszakban igazán csak Rudai Rezső: A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében. (Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat Kiadása, 1936.) című könyve elemezte.

megmaradt, csak a szereplők jellege és ideológiai hátterük változott meg az időszak második felére.⁶⁹ A domináns magyarországi pártmodell legmarkánsabb eleme természetesen a Bethlen István vezette Egységes Párt volt a húszas években.⁷⁰ Ez a párt minden értelmében elitpártként funkcionált, amely a parlamenten kívül szűk szervezeti háttérrel és társadalmi beágyazottsággal rendelkezett, ugyanakkor mégis képes volt arra, hogy uralmi pozícióját fenntartsa.⁷¹ Többek között azzal, hogy a tömegmozgásokat a minimálisra korlátozta, s mereven megkülönböztette egymástól az elit és a tömeg világát. Ennek hátterében az állt, hogy az Egységes Párton belül működött egy erősebb társadalmi bázisra épülő kiscgazda irányzat is, amelyet Bethlennek – uralma fenntartása érdekében – korlátoznia kellett.⁷² A

---

⁶⁹ Lehetséges más csoportok felállítása is, hiszen a politikai ideológia mentén is megkülönböztethetjük a pártokat: liberális, szocialista, konzervatív, keresztény, fasiszta stb. A társadalmi támogatók körét tekintve is megoszthatók az irányzatok: kiscgazda, agrárcsoportok, munkásság, középosztály stb. A csoportosítások más lehetséges megoldásairól lásd.: Boros Zsuzsanna-Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944)*. Budapest, Korona Kiadó, 1999, 164-226. old.; Püski Levente: *A politikai elit változása 1919 után*. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi történelemben*. Szerkesztette: Valuch Tibor. Budapest, Osiris Kiadó-1956-os Intézet, 1995, 400-406. old.

⁷⁰ Gróf Teleki Pál lemondása után (1921. április 13.) Horthy Miklós gróf Bethlen Istvánt kérte fel a kormányalakításra. Bethlen a belpolitikai konszolidáció legfontosabb elemének az egységes kormányzópárt létrehozását tartotta. 1921. december 22-én megállapodást kötött a Szociáldemokrata Párttal a pártnak a politikai életben való közreműködéséről, majd 1922. január 5-én kijelentette: a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártja egyesülni kíván a kiscgazdákkal. Így leválasztotta a pártról a legitimistákat, akik a szabad királyválasztó kiscgazdákkal nem kívántak közös pártban politizálni. A pártot hivatalosan 1922. február 22-én Keresztény–Keresztény Kiscgazda, Földműves és Polgári Párt néven (ismertebb neve: Egységes Párt) alakították meg. A pártba március elején beolvadt az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt is. A párt az 1922-es és 1926-os választásokat is megnyerte, és a húszas években domináns politikai pártként uralta a nemzetgyűlést, majd 1927-től a képviselőházat. Vö.: *Magyarországi pártprogramok, 1919–1944*. Szerkesztette és a bevezetőket írta: Gergely Jenő. Budapest, Kossuth Kiadó, 1991, 64-67. old., Püski Levente: *Horthy-rendszer*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2006, 118-163. old.

⁷¹ Az 1922-es és az 1931-es választások között 263 egységes párti képviselő fordult meg a parlamentben. A gyűjtőpárti jellegnek megfelelően a parlamenti frakció származási, iskolázottsági és felekezeti megosztottsága igen erős volt. Lásd.: Barta Róbert: *Az Egységes Párt parlamenti képviselőinek társadalmi összetétele az 1920-as években*. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi történelemben*. Szerkesztette: Valuch Tibor. Budapest, Osiris Kiadó-1956-os Intézet, 1995, 407-418. old. (2.sz. melléklet)

⁷² Bethlen István az Egységes Párttal a politikai mező széles spektrumát foglalta el, hiszen az agrár és keresztény jellegű pártok csatlakoztak a húszas években a kormányzó párthoz. Az agrárpártok már korán (1922) társultak a kormányzó párthoz, még a politikai katolicizmust képviselő Keresztény Gazdasági és Szociális Párt az 1926-os választások után lépett be a koalícióba. Az agrár és keresztény pártok ideológiájával nem foglalkozom, mert a

konfliktusok súlypontja az elitpárt dominanciája esetén így az előjogok elosztására esett. Egyértelműen érezhető a kor megnyilvánulásaiban a csalódottság, hiszen Magyarországon széles társadalmi rétegek értelmezték úgy, hogy kimaradtak a Bethlen pártja és kormánya idején végbement konszolidációból.⁷³

Bethlen politikai filozófiájában félreérthetetlenül megfogalmazta az általa képviselt hatalmi csoportok nézeteit az ideálisnak tartott parlamentarizmus kereteiről, azaz a népképviselő korlátozott érvényesülését és a történelmi vezető rétegek irányító szerepének szükségességét: „... egy nemzetnek szüksége van azokra az intelligens vezető osztályokra, amely vezető osztályok nemzeti érzésük, tradíciójuk, tudásuk, tapasztalatuk, hazafiasságuk folytán predesztinált vezetői a nemzetnek. Egy nemzet életében a független vagyoni léttel bíró intelligens osztályok nem nélkülözhetők”.⁷⁴ Bethlen István ragaszkodott ahhoz, hogy a döntéshozó politikai elit meghatározó elemeként a történelmi, arisztokrata, földbirtokos rétegeket nevezte meg: „A magyar arisztokrácia és a birtokos nemesség ma is... legtöbb ellenálló képességgel bír, ennél fogva minden nyomással és felforgatással szemben... meg tudja állni a helyét”.⁷⁵ Az első világháborút követő forradalmi hullámok után a miniszterelnök az ország politikai stabilitásának és fejlődésének központi szereplőjeként számított a tradicionális hatalmi elitcsoportokra, hiszen „a közügyek intézésében a nemzet jövője és egészséges fejlődése, a közélet stabilitása szempontjából erős garancia és mindenképpen óhajtandó, mert szerepét mások... betölteni nem tudnák.”⁷⁶ A parlamentarizmushoz és az alkotmányosságához való ragaszkodás, valamint a történelmi elitizmus hangoztatása sajátos helyzetbe sodorta a kor döntéshozóit. Egyrészt szembe kellett fordulniuk azokkal a radikális jobboldali törekvésekkel, amelyek a korlátozott, de a politikai pluralizmus és a nyilvánosság alapján szerveződő magyar parlamenti rendszert fel akarták számolni. Az olasz mintára szerveződő korporatív államrend ellen Bethlen folyamatosan

---

vizsgált témában csak az Egységes Párt hatalomorientált ideológiai rendszere az érdekes. A két irányzatról részletesen lásd: Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924-44. Budapest, Typovent, 1993., Sipos József: A Kisgazdapárt struktúrája és a bethleni konszolidáció. In: Parasztkérdés 1890-1930. Szerkesztette: Juhász Antal és Sipos József. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1985. 200-232. old.

⁷³ Csizmadia Ervin: Makkai János. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 45. old.

⁷⁴ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Budapest, Génius Kiadó, 1933. 2. kötet, 57. old.

⁷⁵ Uo. 43. old.

⁷⁶ Uo. 43. old.

védté az alkotmányosság intézményeit és az Olaszországtól kapott támogatás ellenére is kijelentette: „*Nincs tehát itt szükség semmiféle fasizmusra.*”⁷⁷

Másrészt Bethlen és köre folyamatosan visszautasította azokat a kezdeményezéseket, melyek a korlátozott parlamentarizmus kiszélesítésére, a demokratizálásra törekedtek. Értelmezésükben a mechanikus többségi elv, azaz az alsóbb társadalmi csoportok egyenlő politikai jogokkal való felruházása helytelen, „...mert azok az országok, ahol a tömegek uralma vált úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak szánva”.⁷⁸ A radikalizmus veszélye az egész korszakban egy táborba tömörítette a politikai elit meghatározó csoportjait, hiszen a gondolatkör „forradalmasítja a polgári társadalom kisebb egzisztenciáit azáltal, hogy szociáldemokrata ideológiát árul tulajdonképpen polgári környezetben”.⁷⁹ A nemzetietlen, radikális politikát le is választotta Bethlen a szabadelvűség gondolatköréről, mert nehezen lett volna értelmezhető a húszas évek konszolidációja a gazdaság liberalizmusa nélkül. Megítélésében a társadalomszervezés liberális modellje, bár „követett is el súlyos hibákat a nemzettel szemben, mégis nagy és hatalmas alkotó tényező volt ebben az országban ötven éven keresztül”.⁸⁰ A liberalizmust, valamint a radikalizmust világnézeti mozgalomként definiálta, míg ezzel szemben a konzervatív politikát nem programként, hanem módszerként határozta meg. A liberális programok– értelmzése szerint– arra törekedtek, hogy valóra váltsák az alkotmányos parlamenti kormányformát, megteremtsék a közszabadságokat. Céljuk az volt, hogy mindenkinek egyforma szabadsága legyen, de azért tehetségének megfelelően tudjon boldogulni. Ennek ellenére a radikalizmus Magyarországon közszabadságok halálát jelentette, mert csak így tudták a saját szabadságukat biztosítani. Amikor radikális politikusok kerültek a magyar kormány élére, a felsőbb osztályok szabadsága megszűnt, és azok olyan szolgásgba kerültek, amelyhez fogható példa a legsötétebb középkorban sem volt. Bethlen István többször is rámutatott, hogy a világnézeti pártok programjaiban a tömegek túlsúlya jutott érvényre a kvalitások felett. Szerinte a radikalizmusnak és az általános, egyenlő, titkos választójogoknak ez a politikai jelentősége, hiszen a képzetebb, az előrehaladottabb, társadalmi csoportok sohasem fognak odaállni a tömegek elé azért, hogy demagógiát hangoztatva egyéni előnyöket igyekezzenek a maguk számára szerezni.

Ezzel állította szembe Bethlen a józan konzervatív politikát, amely a maga részéről a haladást tartja a legfontosabb társadalmi mozgatóerőnek, és fokról-fokra igyekszik

---

⁷⁷ Szózat, 1922. november 21. Gróf Bethlen István nagy beszéde Hódmezővásárhelyen.

⁷⁸ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Budapest, Genius Könyvkiadó, 1933, 1. kötet, 228. old.

⁷⁹ Uo. 258. old.

⁸⁰ Uo.

megvalósítani programpontjait. Nézeteiben érezhető, hogy a legboldogabb az olyan ország, „*amely a liberális programokat józan és becsületes konzervatív pártok útján valósítja meg*”.⁸¹ Gondolatainak központi eleme az a tétel, mely a haladás (modernizáció) levezénylését tartja a legfontosabb feladatnak, de más oldalról ezt össze kell egyeztetni a nemzet valódi érdekeivel. Ebben a felfogásban a politikai élet demokratizálása vészes helyzetbe hozná ezt az országot, mert a „*népszerűség hajhászása céljából minket arra vinne, hogy félreismerjük ennek a nemzetnek a nagy érdekeit*”.⁸²

A konszolidációt levezénylő hatalmi struktúra politikaelméleti alapjait tisztázta Ottlik László⁸³ a Diktatúra és demokrácia című tanulmányában.⁸⁴ A szerző a napi politikai vitákban állandón szereplő fogalompár értelmezését kívánta megadni munkájában. Fontos előfeltételnek tartotta, hogy a „*politikai vitákban ugyanazokhoz a kategóriákhoz foglaljon állást mindenki, különben a vita értelmetlenné válik*.”⁸⁵ Tanulmányában Ottlik előzetes hipotézisként az autokrata hatalomgyakorlást nevezte meg ideálisnak: „*Az a tény, ... hogy feltétlenül rendelkezik az állami főhatalommal, és hogy a kormányzás vitelében a döntő akarat az övé. Azonban mennél szilárdabban ül a nyergében az autokrata, annál kevésbé van rászorulva arra, hogy elnyomjon minden ellenvéleményt*”.⁸⁶ Az eszményként leírt hatalomgyakorlás eljuthat egészen addig a pontig, mikor „*... intézményesen is biztosítja az alattvalóknak azt a jogot, hogy szabadon kibeszéljék magukat, az autokrácia messzire elmehet a teljes liberalizmus felé*.”⁸⁷ A konszolidáció éve alatt Bethlen és politikai környezete szerette hangsúlyozni a pártszerveződés pragmatikus jellegét, mint az ország előtt álló feladatok megoldásának egyetlen lehetséges verzióját. Maga miniszterelnök hirdette meg a forradalmak korának végét, és az építő, teremtő időszak kezdetét: „*Nekünk nem világnézeti harcokra van szükségünk, hanem alkotó munkára*.”⁸⁸ Ottlik értelmezésében is hangsúlyosan jelentek meg a világnézeti pártok, amelyek sajátos tömegpárti feladatokat vettek fel magukra és jól meghatározható társadalmi osztályokat képviseltek. Ezek a szerveződések azonban

---

⁸¹ Bethlen István: Beszéd a konzervativizmusról és a választójogról. Pesti Napló, 1925. január 13., 2. old

⁸² Uo.

⁸³ Ottlik Lászlóról lásd.: Neopatriotizmus c. fejezetet.

⁸⁴ Ottlik László: Diktatúra és demokrácia. Társadalomtudományi Szemle, 1929/ 1-2, 74-104. old.

⁸⁵ Uo.: 75. old.

⁸⁶ Uo. 78. old.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Budapest, Genius Könyvkiadó, 1933, 2. kötet, 26. old.

hajlamosak arra, hogy „...diktatórikusan rendezkedjenek be”.⁸⁹ A fasiszta és bolsevik modellek mellett Ottlik a szociáldemokrata irányultságot is veszélyesnek tartja, mert a párt „...a diktatúrát elhalasztja arra az időre, amikor föltétlen parlamenti többséggel fog rendelkezni.”⁹⁰

A Bethlen István közvetlen környezetéhez tartozó szerző nem véletlenül elemzi a radikális jobboldali és baloldali társadalomszervezési rendszereket, hiszen a húszas évek konszolidációja ezeknek a pártoknak a hatékonyságát szűkítette az évtized második felében. Az 1926-os választások az ország konszolidációját levezénylő bethlenista Egységes Párt elsöprő sikerét hozta. Talán a napi politikai híreket olvasva meglepőnek tűnhet ez a nagyarányú győzelem, ugyanis a közvéleményt erősen foglalkoztatta a frankhamisítás⁹¹, az Eskütt-ügy⁹² és a Beniczky-ügy⁹³ is. Azonban Bethlen jó alkalmat talált az új választások

---

⁸⁹ Ottlik: Diktatúra és demokrácia. 79. old. Ottlik az olasz fasiszmus és a szovjet bolsevizmus példáján keresztül mutatja be a diktatúra politikai rendjét. Az ország politikai stratégiáját figyelembe véve meglepő, hogy egy Bethlen környezetéhez tartozó értelmiségi az aktív külpolitika időszakában helytelen gyakorlatnak írja le Mussolini rendszerét, de ismerve a miniszterelnök véleményét (lásd.: 74. jegyzet) érhetővé válik az írás.

⁹⁰ Uo. 84. old.

⁹¹ Windischgraetz Lajos, volt tárcanélküli miniszter irányításával egy szélsőjobboldali csoport 1924-25-ben 30-35 ezer db. Hamis ezerfrankost állított elő a gr. Teleki Pál volt miniszterelnök vezetése alatt álló Állami Térképészeti Intézetben. Az ebből befolyt összeget a revíziós mozgalom céljaira kívánták felhasználni. 1926 januárjában kiderült, hogy több prominens személyiség mellett Bethlen Istvánnak is tudomása volt az akcióról, így a frankhamisítás ügye kormányválsággá szélesedett. A miniszterelnököt a parlamenti vizsgáló bizottság–bár politikai felelősége kiderült– tisztázta a vádak alól.

⁹² Eskütt Lajos Nagyatádi Szabó István személyi titkára volt, aki pénzért árulta a közéleti cikkek exportját lehetővé tevő miniszteri engedélyeket. Bethlen az ügy segítségével szorította háttérbe az Egységes Párt kigazda irányultságú képviselőit. Eskütt Lajos 1924-ben a bírósági tárgyalásán több politikusra, köztük elsősorban Nagyatádira terhelő vallomást tett. A bíróság ötévi börtönre ítélte, majd szabadulása után elmeógyógyintézetbe zárták.

⁹³ Beniczky Ödön legitimista politikus az 1925. máj. 31-én Az Újság c. lapban közzétette a katonai ügyészség előtt elhangzott 17 oldalas vallomását a Somogyi-Bacsó-gyilkosságról, Horthy különítményeinek 1919-20-i rémtetteiről. A bizonyító erejű cikksorozat hatására négy ellenzéki párt 42 képviselője memorandumban követelte, hogy a kormányfő tisztázza végre a magyar állam hírnevét és megbecsülését terhelő ügyet. Bethlennek engednie kellett, s rávette Horthyt, hogy adja meg a felmentést a titoktartás alól. Beniczky Ödön vallomása csak megerősítette Az Újságban közzétetteket, de egy újdonsággal is szolgált: az egykori belügyminiszter ugyanis felidézte, hogy Horthy az ő, Bethlen és még több más politikus füle hallatára azt mondta: "Akik ilyen cikkeket írnak, fűrödni fognak." A kormányzót és a miniszterelnököt is súlyosan kompromittáló állítás közzététele után beindult a hatalmi gépezet. Az Újság elkobzása, majd betiltása után azonnal őrizetbe vették Beniczkyt is. Ezúttal a törvényhozás gyorsan intézkedett, és szeptember 3-án

kiírására, melynek elsősorban, alkotmányos és taktikai jellegű okai is voltak.⁹⁴ Az eredmények a miniszterelnököt igazolták, hiszen „... példátlan többséget adott az országnak ennek a pártnak”.⁹⁵ (1. sz. melléklet) A mandátumok nyolcvan százalékát szerezte meg az Egységes Párt, amely Bethlen megfogalmazása szerint: „ a megfontolt nemzeti haladás alapján állt”.⁹⁶

Az első világháborút követő politikai összeomlás, a területi és népességvesztéssel járó országvesztés a magyar nemzet korábbi konstrukcióját törte össze. A háború elvesztése, az őszirozsás forradalom, a Tanácsköztársaság eseményei és a trianoni békeszerződés sokkja kiélezte a nemzeti problémákat. A magyar nemzet politikai koncepcióját a veszteségek és a fenyegetettség érzése motiválta. A politikai élet középpontjába a nemzeti sérelmek kerültek, így a revízió megítélésében a politikai elit számottevő társadalmi támogatottságra lelt. Az össznemzeti célként megfogalmazott revízió segítségével Bethlen megfogalmazhatta, hogy „ennek a nemzetnek erős vezetésre van szüksége”. Hiszen „... a nemzet nagyot tudott mutatni a múltakban, de mindig csak akkor, ha erős vezetés alatt állott”.⁹⁷ A nemzeti tematika új konstrukciója a tekintélyelvű politizálás legitimációját szolgáltatta. A vizsgált korszakunk végére kialakult gazdasági világválság, és az állami beavatkozás ezzel kapcsolatos világméretű térnyerése a hazai hatalmi elitet is megerősítette abbéli hitében, hogy a 19. századi „laissez faire”-típusú modellhez többé nem lehet visszatérni. A „...kitervelő, ellenőrző és vezető kollektív akaratra van szükség” szabályozónak lenni.⁹⁸ A magyar vezetők közül ez a koncepció jellemezte Gömbös Gyula, Imrédy Béla és Teleki Pál törekvéseit is, de Bethlen határozottan szembefordult a parlament érdekképviseleti jellegű átszervezésével, és a társadalom baloldali erőinek likvidálásával. „ Én tehát – jelentette ki – „ az ezeréves magyar

---

kormányzósértés és hivatali titok elárulása vétségével - zárt tárgyaláson - háromévi fogházra ítélték (az eljárás során a további vallomástételt megtagadó) Beniczkyt. Kiszabadulása után mint képviselőjelölt megbukott; s visszavonult a politikai élettől. 1931-ben öngyilkos lett. Vö.: Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004, 47-53. old.

⁹⁴ A felsőházi törvény (1926. XII. tc) november 11-ei megszavazása a legitimista ellenzéki csoportokat elégítette ki. A gazdasági-pénzügyi stabilizáció, az aktív külpolitika sikerei miatt a miniszterelnök nem tartott a megmérettetéstől. Bethlen István kérésére Horthy Miklós november 16-án oszlatta fel a nemzetgyűlést.

⁹⁵ Bethlen István gróf beszédei és írásai. 2. kötet, 164. old.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Bethlen István gróf beszédei és írásai. 186. old.

⁹⁸ Bethlen István: Hagyomány és forradalom a politikában. Magyar Szemle, 1934. február, 113. old.

*tradíció alapján állok, és nem kérek sem a nyaklónélküli nyugati demokratikus fejlődésből, de nem kérek a diktatúrából sem”.*⁹⁹

2.2. Az ellenzéki pártok eszméi

Az Egységes Párttal szemben felálló ellenzék csoportosulások közül hatásában és szervezettségében a liberális pártok emelkedtek ki.¹⁰⁰ A változó politikai konstrukciók között működő csoportosulások közös jellemzője, hogy értéként fogadták el a szabadság, a tulajdon és a jogegyenlőség eszméit, emellett feltételezték, hogy az ember és társadalma korlátlanul tökéletesíthető.¹⁰¹ Magyarországon a liberális pártok parlamenti fellépése a század elejétől indult meg, mikor a Vázsonyi Vilmos vezette Országos Demokrata Párt megkezdte működését. A két világháború közötti időszakban Nemzeti Demokrata Párt néven meghatározó szereplőjévé vált az ellenzéki politikai közéletnek és a parlamentnek. Elsősorban fővárosi párt volt és az asszimilált zsidó polgárságot képviselte. A Rassay Károly vezette másik liberális párt 1921-ben alakult, szélesebb bázison és nagyobb támogatottsággal. A támogatóik a magas rangú közalkalmazottak, az állami tisztviselők, valamint a szabadfoglalkozású értelmiségiek: ügyvédek, újságírók, orvosok, kiskereskedők, kiszolgáltatók, protestáns papok és tanítók közül kerültek ki. Az 1924-től Országos Kossuth Párt nevet viselő politikai csoportosulás a dualista hagyományokra épült, és a felbomlott Károlyi Párt, valamint a Radikális Párt maradványaiból alakult. Erős vidéki bázissal

---

⁹⁹ A Reggel, 1934. január 29. 2. old.

¹⁰⁰ A két világháború közötti ellenzéki pártokat baloldali, jobboldali és a korszakunkban még nem létező fasiszta pártokra osztotta fel a szakirodalom. A baloldali ellenzéki pártok további csoportosításával szocialista, liberális-demokrata és agrárpártokat különböztethetünk meg. A jobboldali ellenzéki pártok csoportosítási lehetősége: keresztény, legitimista, konzervatív, fajvédő. Így a szempontok sem azonosak, ráadásul van olyan kereszténypárt, amely egyúttal legitimista is. A politikai eszme alapján történő beosztás szerint, antiliberalis, újkonzervatív és fajvédő pártokat lehet leírni. Azt kell látnunk, hogy a jobboldali pártok kis súlyt képviseltek a korszakban, mert a mérsékelt elemek egésze a kormánypártban talált képviseletet. Lásd.: Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: Parlamentizmus Magyarországon. 203-221. old.

¹⁰¹ Érdekessége a fogalomnak, hogy a „szabadság” szó latin megfelelőjéből származó „liberalizmus” elnevezés a 19. század elején keletkezett, és kezdetben pejoratívan használták. Az angol parlamentben a toryk nevezték így a whigeket egy spanyol politikai párt neve után (liberales). A párt vezetésével megdőntötték Spanyolországban a monarchiát. Parlamenti kormányzást vezettek be, korlátozták a nemesség és az egyház hatalmát, de szinte teljes gyarmatbirodalmát elveszítette az ország. A toryk mindezt a liberalizmus számlájára írták, és elrettentő példaként mutatták be az angol parlamentben. Vö.: Gray, John: Liberalizmus. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1996, 19-36. old.; Székely Gábor: A liberalizmus világa. Múltunk, 1998/ 3-4. szám, 5-41. old.

rendelkezett, így nem véletlen, hogy a másik két liberális pártnál nagyobb figyelmet szentelt a szociális kérdéseknek.¹⁰²

A húszas évek sajtóját olvasva és a választási adatokat böngészve azonnal érzékelhetjük a liberális társadalomszervezési modell és politikai gondolkodás válságát.¹⁰³ Jól jellemezte az általánosan meglévő tendenciákat Gratz Gusztáv az 1922-ben tartott előadásában, vitázva a szocializmussal és a konzervatívizmussal. Kénytelen volt megjegyezni, hogy a századforduló óta, akkori várakozásaival ellentétben, a liberalizmus helyzete nem hogy javult volna, de jelentősen romlott.¹⁰⁴ Különösen a háború és az azt követő békeszerződések szelleme és gyakorlata „...még fokozták a liberális törekvéseknek háttérbe szorulását és elnépszerűtlenségét..., a liberális elv látszólag szétmorzsolódott”.¹⁰⁵ A válság okaként határozta meg, hogy a háborúk és forradalmak megváltoztatták a jogegyenlőségbe, a szabadságba és a jogbiztonságba vetett hitet. Az aluról építkező liberális társadalomszervezési modell nem tudta felvenni a versenyt, *a ma uralkodó mentalitással*.¹⁰⁶ A kor mentalitásában a felülről szervezett, erős államban jelentek meg a nemzeti célok. A szabadelvű gondolkör képviselői a legfontosabb kérdésben nem tudták megszólítani a társadalmat, nem volt markáns válaszuk a történelmi Magyarország felbomlására. A liberális politika az egyes országok társadalmán belül létező feszültségeket próbálta orvosolni, ezt nevezte meg nagy nemzeti célnak. Képtelen volt megfogalmazni a követendő utat úgy, hogy a társadalom számára is elfogatható megoldásokat adjon, és így a liberalizmus tanai „...ezekben a kérdésekben sohasem voltak uralkodóak”.¹⁰⁷

A liberálisok mellett a Horthy-korban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt rendelkezett a legszervezettebb, és legjelentősebb támogatottsággal. Ebben az időben a szociáldemokrácia a munkásosztályhoz kötődő, marxista megalapozású ideológiai és politikai irányzat volt. A változásokat társadalmi reformok révén, nem forradalmi úton, a politikai

---

¹⁰² A liberális pártok sajátosságairól a húszas években lásd.: L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke.(A liberális polgári pártok 1919–1931). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 60-86. old.

¹⁰³ A liberális pártok az 1922-es választásokon érték el a legjobb eredmény, mikor a támogatottságuk 10% felett volt. Az 1926-os választáson már csak a szavazatok 9%-át kapták, majd az 1931-es voksoláson a szavazók 7%-a szavazott valamelyik liberális pártra. A harmincas években tovább csökkent a támogatottságuk, az 1939-es választásokon már az 5%-ot sem érte el országos szinten.

¹⁰⁴ Gratz Gusztávról részletesen lásd: A neopatriotizmus gondolköre c. fejezetet.

¹⁰⁵ Gratz Gusztáv: Politikai és gazdasági liberalizmus. Közli: Magyar liberalizmus. Válogatta: Tökéczki László. Budapest, Századvég Kiadó, 1993, 473. old.

¹⁰⁶ Uo. 474. old.

¹⁰⁷ Magyar liberalizmus. 476. old.

demokrácia eszközével akarta elérni. A magyar politikai életben ez a párt az első tömegpárt, nagyszámú tagsággal, rendszeres szervezeti étellel, tagdíjfizetéssel, és belső szabályozottsággal.¹⁰⁸ A párt 1922-ben indulhatott először a parlamenti választásokon, és a képviselői helyek 10%-át szerezték meg. Ettől kezdve egészen 1944-ig legális ellenzéki pártként működhettek.¹⁰⁹ A párt 1922-től a parlamenti képviselet révén országosan elismert szervezet lett, és kibővült a lehetősége a nyilvánosságban is.¹¹⁰ A politikai sajtó közölte a szociáldemokrata képviselők sokszor éles hangú felszólalásait. A megnyilatkozások igen sok esetben hangot adtak a munkásság tényleges gazdasági, politikai, szociális érdekeinek. Kritikájuk azon nézet köré szerveződött, mely szerint a konszolidálódó Magyarország nem nyújtott elég teret az alsóbb társadalmi csoportoknak, hogy a nemzetbe integrálódjanak: „... az iskola Magyarországon osztályuralmi szerv és nem népművelő eszköz. Éppen azért a

---

¹⁰⁸ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a Tanácsköztársaság megdöntését követően 1919. augusztus 24-én alakult újjá. Az alakuló konferencián az 1903-ban elfogadott programját és szervezeti szabályzatát helyezte hatályba. Az MSZDP, mint az 1918-19. évi forradalmak egyik vezető ereje, jelentősen kompromitálódott az ország közvéleménye előtt. Legjelentősebb vezetői külföldi emigrációba kényszerültek. A mozgalom a végcélként a politikai hatalom megragadását jelölte meg, de minimális célként a polgári demokratikus (általános, titkos választójog, egyesülési, gyülekezési szabadság, 8 órás munkanap) követeléseket fogalmaztak meg. A magyarországi szociáldemokrata mozgalomról bővebben lásd: Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944). Budapest, Gondolat, 1988.; Borsányi György: A budapesti munkások választási magatartása (1922–1945). Valóság, 1989/1, 87-99. old.; Útkeresések: a magyar szociáldemokrácia tegnap és ma. Szerkesztette: Feitl István Földes György, Hubai László. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

¹⁰⁹ Nagy szerepe volt ebben az 1921. december 21-én megkötött Bethlen–Peyer paktumnak, melyben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt elfogadta a fennálló rendet. A politikai alkuban megszületett paktum eredményeként az egész korszakban legálisan működhettek. A párt az 1922-es választásokon 278 124 szavazatot kapott, a kormánypárt után a második legnagyobb mennyiséget. Az összes szavazók 19,91%-a foglalt állást az MSZDP mellett, és az új nemzetgyűlésben 25 mandátumot kaptak. A választási adatok azt mutatták, hogy a párt jobbra az ipari munkások és a bányászok között ért el sikereket, sőt Budapesten a munkásnegyedekben a szociáldemokraták abszolút többséget kaptak. Az 1926-os választásokon a pártra szavazók száma radikálisan csökkent, melyben a legnagyobb szerepet a politikai viszonyok konszolidációja játszotta. (126 824 szavazat, a szavazók 11,09 %-a és 14 megszerzett mandátum) Vö.: Hubai László: A szociáldemokrata párt részvétele a választásokon. Múltunk, 1997/2, 119-145. old.

¹¹⁰ A két világháború közötti munkásmozgalmi lapok közül hatásában és népszerűségében kiemelkedett az 1873-ban alapított Népszava. 1919-től 1948-ig a MSZDP (1939-től SZDP) lapjaként jelent meg. A napilap mellett kiemelt szerepet játszott még a párt elméleti irányvonalának kidolgozásában a Szocializmus (1906-1938) néven megjelent folyóirat is.

magyarországi munkás sem az iskolában, hanem az iskola ellenére szerezheti csak meg a tudás... alapelemeit".¹¹¹

A végig ellenzékben politizáló MSZDP már a korszakunk elején a politikai világ periferiájára került, amiben nagyszerepe volt a Tanácsköztársaságnak és a nemzeti kérdésekben képviselt politikának is. A szociáldemokrata párt a demokratizálódás folyamatának felgyorsítását tartotta a legfontosabb feladatának, egy olyan történelmi helyzetben, mikor a nemzeti identitás új tereinek kialakítása lett a politikai legfontosabb tennivalója. Vallották, „... *amíg Magyarországon nincs demokrácia, amíg a gazdasági, politikai és kulturális téren szabadon nem nyilváníthatja mindenki a véleményét, addig mindaz, amit az elcsatolt magyar kisebbségekről kifelé hirdetünk, pusztába vesző szó*".¹¹² A párt nemzetiségi politikáját Zentai (Zuschlag) Vilmos több cikkében is részletesen kifejtette, és a rendszer lényeges összetevőit is értelmezte.¹¹³ Rendszerében az egységes emberi jogokra helyezte a hangsúlyt és azt sugallta az olvasó számára, hogy a demokratikus politikai berendezkedés megoldja a nemzetiségek problémáit is.¹¹⁴ A konzervatív-liberális nemzetiségi politika szemére vetette, hogy csak a formális összetartozás jegyeit tartotta fontosnak, a társadalmi kérdésekre nem figyelt fel. Állította, hogy „... *ennek a politikának egészen biztosan nagy jelentősége volt Magyarország szétdarabolásában*".¹¹⁵ A Bethlen köré szerveződött hatalmi elit– megítélése szerint– folytatta az első világháború előtti elhibázott, formális politikai gyakorlatot, és a valós eredmények helyett ábrándokba kergette az országot.¹¹⁶ Zuschlag hangsúlyozta, hogy a magyar politikai rendszer asszimilációra rendezkedett be, és amíg nem teremtődnek meg a garanciái a változásnak, addig fölösleges a

---

¹¹¹ Zuschlag Vilmos: A Bethlen-kormány tízéves kultúrpolitikája nemzetiségi szempontból. Szocializmus, 1930/8, 246. old.

¹¹² Uo. 244. old

¹¹³ Zentai (Zuschlag) Vilmos (1899-1983) kertész, tisztviselő, szociáldemokrata politikus és tisztségviselő. 1919 novemberében lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, ahol rövidesen vezetőségi tag, a nemzetiségi bizottság titkára, illetve a budapesti II., majd XII. kerületi szervezet titkára lett. 1945-1948 között SZDP vezető testületeiben és a központi apparátusban töltött be különböző tisztségeket. 1945 áprilisától 1948. április 26-áig a nemzetgyűlés, illetve az országgyűlés tagja. Ez időszakban a Honvédelmi Minisztérium államtitkára volt. Az 1950-es koncepciók perben életfogytiglani fegyházbüntetést kapott. 1956 márciusában egyéni kegyelemmel szabadult, majd 1962-ben rehabilitálták.

¹¹⁴ Zuschlag Vilmos: Új Magyarország felé. Szocializmus, 1928/12. 463-467. old.

¹¹⁵ Uo. 466. old.

¹¹⁶ Zuschlag Vilmos: A kisebbségi kérdés Németországban és Magyarországon. Szocializmus, 1929/6. 189-191. old.

revízió kérdését napirenden tartani. Példaként hozta fel Németországot, ahol a népi gondolat áthatja az egész társadalmat, és minden kormány az össznemetségért érez felelősséget. Gondolatmenetének fontos eleme, hogy a weimari köztársaságot modern demokratikus államként írta le, amelyik egy feudális-reakciós Magyarországgal nem vállalhat sorsközösséget: *”Németországnak nincs szüksége reakciós Magyarországra, ... letagadhatatlan tény, hogy a belpolitikájában demokratikus Németország a külpolitikájában is csak a demokrácia felé orientálódik”*.¹¹⁷

A szociáldemokrácia szociális aspektusból foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, e tevékenységével tehát nem a nemzeti aspirációkat szolgálta, hanem maguknak a nemzetiségeknek az érdekeit akarták képviselni. Ez azonban nem esett egybe az ország érdekeivel, így a szociáldemokrata eszmék az egész Horthy-korban folyamatosan vesztek a erejükben.¹¹⁸

A politikai szélsőjobb áramlatai közül a fajvédők jelentek meg a parlamentben a húszas években. A szélsőséges irányzat legfőbb jellegzetessége a nemzeti gondolat abszolutizálása volt, a magyar „faj” különleges történelmi hivatásába vetett hit, az ebből következő célok érdekében a magyarság egységesítése, valamint a célok megvalósításának radikális módszere. Az ebből építkező eklektikus ideológia szemben állt a demokratikus alapértékekkel, a parlamentarizmust csak kényszerből fogadta el. Az összeférhetetlen részekből építkező szempontrendszerére jellemző volt, hogy szembe állt a korszak szinte minden irányzatával: antiliberalis, antiszociális, tökeellenes és antiszemita. A fajvédő irányzat az első világháborús vereség után keletkezett, és társadalmi bázisát a vesztes középosztály, a kispolgárság és a trianoni határon túlról érkezettek adták.¹¹⁹ A különböző titkos társaságokba és frontharcos szövetségekbe tömörülő szimpatizánsok a korszakunkban Gömbös Gyulát tartották vezérüknek. Gömbös és elvbarátai már 1922-ben is karakteres csoportot alkottak az Egységes Párton belül.¹²⁰

---

¹¹⁷ Uo. 190. old.

¹¹⁸ Az 1931-es választáson a szavazatok 10,98%-át, az 1935-ös választáson 6,69%-át, míg az 1939-es voksoláson a 5,18%-át kapták meg. Vö: Hubai László: A szociáldemokrata párt részvétele a választásokon. 129. old.

¹¹⁹ Ez a gondolkodási forma– eltérően a kor más felfogásaitól– a „faj” fogalmát már nem a „nemzet”-tel szinonimaként, illetve az államnemzetben belül a magukat magyarnak valló nemzetiségűekre használta, hanem a „magyar faj” és a belőle kiszorítandó „idegenek”, mindenekelőtt a zsidóság megkülönböztetése céljából.

¹²⁰ Az Egységes Párt 1922-es választási győzelmében jelentős része volt Gömbös Gyulának, a párt ügyvezető alelnökének. Azonban a voksolás után hamar kiderült, hogy a konszolidációs politika szoros tartozéka a szélsőjobboldal visszaszorítása. Gömbös a párton belül egyre gyakrabban hangoztatta elégedetlenségét a szélsőjobboldali csoportok visszaszorítása miatt. 1922. szeptember 18-án létrejött a Keresztény Szövetség nevű

A bethleni konszolidáció ugyan felmorzsolta a fajvédők pártjait, de a nyilvánosság csatornáin keresztül megjelenhettek a magyar politikai közéletben. Az új renddel elégedetlen idősebb korosztályok és az évtized végére súlyos elhelyezkedési és szerepproblémákkal küzdő fiatalok egyre erősödő bázisát adták az irányzatnak. A generációs problémák, a nemzeti önismeret kérdései és az ország szociális rekonstrukciójának nehézségei voltak a központi tematikái a radikális gondolatoknak. A fiatal generációk érzéseit fogalmazta meg Makkai János a *Magyarság* című lapban.¹²¹ A megosztott Magyarország víziója teremtette meg a rendszerrel szembeni kritika alapját: „... *egyetlen szellemi front a társadalomtudományoktól és a politikai agitációtól...egyetlen világszemléletet hirdet,..az előretörő, mindent elsöpréssel fenyegető külváros ideológiáját!*”¹²² Makkai figyelmezteti a közvéleményt, „...*a külvárosok egységes szellemi frontja...mindent elnyeléssel fenyeget*”.¹²³ A szerző a világot harctérként írta le, melybe a gyenge, a megosztott elbukik. Következtetése világos és egyértelmű volt, „*egy... egységes front megépítése szükségeltetik*”.¹²⁴ A cikkből kitűnik, hogy a faji alapon megszületendő nemzeti egység adhatja csak a zálogát a majdani sikereknek. A cikk írója kiemelte, hogy a politikai konszolidációt akkor tekinthetjük sikeresnek, ha ennek az összefogásnak megteremtődtek a társadalmi feltételei.

A fajvédők gondolkodásában a változás nem egyszerűen az ország, a nemzet vagy a társadalom, hanem a mindenekelőtt a magyarság modernizációja. Magyarország sikerekre

---

szervezet, amelyben a fajvédők, az ébredők és egyes keresztényszocialisták a fajvédelem gondolatának érvényre jutását hirdették. Bethlen István és Gömbös Gyula nyílt szakítása után (1923. augusztus 2.) a fajvédők (Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Zsilinszky Endre-1925-től Bajcsy-Zsilinszky, Bell Miklós) kiléptek a kormányzó pártból. Az új párt 1924. november 13-án alakult meg Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt néven. Az 1926-os választási kudarc után (mindössze négy képviselői helyet szereztek) Gömbös visszalépett az Egységes Pártba, és a fajvédők ettől kezdve marginális csoportot alkottak csak a politikai közéletben. Vö.: Gergely Jenő: Gömbös Gyula: politikai pályakép. Budapest, Vince Kiadó, 2001.

¹²¹ Makkai János (1905-1994) Erdélyből Magyarországra telepedett család tagjaként Kecskeméten érettségizett, majd a *Magyarság* c. lapnál helyezkedett el újságíróként. Az országos hírnevet a *Germánia új utakon* című könyve hozta meg számára, melyben a németországi helyzetről és Hitler várható hatalomra kerülésének okairól írt. A Milotay István szellemi környezetéhez tartozó Makkai 1935-től az *Új Magyarság* munkatársa lett. Az 1935-ös választásokon mandátumot szerzett és a parlament legfiatalabb képviselőjeként kezdte el politikai pályafutását. A radikális fajvédő gondolatokat hirdető politikus meghatározó szerepet játszott a zsidótörvények megalapozásában, és végrehajtásában. 1947-ben elhagyta az országot, rövid európai tartozkodás után az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

¹²² Makkai János: *Harc a külváros ellen.* *Magyarság*, 1928. április 22.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo.

csak akkor számíthatott, ha „... *faji erőiben, gazdasági életben, népművelésben és egyéb vitális megnyilatkozásaiban új erőket tud adni*”.¹²⁵ Makkai szerint, az egységes célok mentén felálló közösségnek bele kell kényszerítenie a gazdasági elitet a változások finanszírozásába, és a magyar célok tiszteletben tartására kell őket készíteni.¹²⁶ A magyarságot tulajdonságaiban, jellemvonásaiban a többi etnikumtól megkülönböztető gondolkodás, a parasztságban jelölte meg a pozitív jövőkép alapját. Érthető ez, hiszen a korabeli viszonyok közepette a parasztság az a réteg, amelyet a polgárosodással együtt járó asszimiláció és etnikai keveredés a legkevésbé érintette. A cikk írója is kitüntette a parasztság szerepét, „... *új alapépület, új tanya, új falu kell,... hogy évről-évre szaporodó intelligencia fölöslegünknek kenyeret és munkát tudjon adni*”.¹²⁷

Makkai nem titkolta, hogy a magyar társadalom elit csoportjainak szociális érzéketlensége és hivatástudatának eltűnése is szerepet játszott az ország romlásában. Mégis az arisztokrácia soraiból származó, szinte mitikus képességekkel rendelkező reformerek adták meg a kulcsot a helyzet megoldására. Az arisztokrácia és a középosztály lehetséges vezetőszeropét a modernizációs folyamatban a tulajdoni és vagyoni helyzete miatt sorsdöntőnek tartotta. A magyar arisztokrácia világlátottságával, magasabb életigényével és a szépségek iránti vonzalmával, jó példával szolgálhatott volna a társadalom többi tagja számára. A húszas évek második felének fiatal generációjának képviselője reményét fejezte ki, hogy „... *Magyarországnak pedig lesz új Széchenyije, aki merészen fogja követelni Magyarország szociális megoldását*”.¹²⁸ Az új világba új Széchenyieket álmódó nemzedék, a szerző szerint, *nagy generációként fogja majd egységbe szervezni a nemzeti erőket*.¹²⁹

---

¹²⁵ Makkai János: A mi nacionalizmusunk. Magyarorság, 1928. február 05.

¹²⁶ A magyar kapitalista fejlődés kritikája óhatatlanul összekapcsolódott a zsidóságról vallott nézetek kifejtésével. Az un. harmadik Magyarország fiatal képviselői (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Gömbös Gyula, Kozma Miklós) számára talán Lendvai István fogalmazta meg legtisztábban az ideológiai álláspontot. Lendvai kiindulópontja az a tézis lett, hogy az új nemzedék nem találta meg a számára elfogadható politikai alternatívát. A Tisza-féle régi világot és a Jászi-féle radikálisan polgári utat sem tartotta megfelelőnek. Mindkét út a történelemben az idegen népek uralma felé vitte az országot, melyektől védeni kell a magyar népet. Lendvai rendszerében a magyarság védelme kívánja meg az antiszemitizmus. Lásd: Lendvai István: A harmadik Magyarország. Budapest, Pallas, 1921.

A zsidóság szerepéről kialakított fajvédő eszméket lásd: Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 430-446. old.

¹²⁷ Makkai: A mi nacionalizmusunk. 2. old.

¹²⁸ Makkai János: Harc a külváros ellen. 1. old.

¹²⁹ Uo.

3. A hatalmi és sajtóviszonyok a húszas években

3.1. A politikai hatalom jellege és a kulturális igazgatás

A Horthy Miklós nevével fémjelzett negyedszázadon belül három nagyobb alperiódus különböztethető meg: az 1920-as évek, az 1930-as évek és az ezt követő háborús időszak. Az 1920-as évek politikai konszolidációja megteremtette a gazdasági alapot a kultúra újkonzervatív szellemű modernizációjára. Kialakultak az oktatás és a tudomány új intézményei, melyek építve a magyar hagyományokra, Európát vették célba. Az évtized végére azonban kiderült, hogy a magyar gazdaság és a kulturális közigazgatás közötti érdekazonosság nem hatja át a politikai intézmények egészét. A válságba került gazdaság az állam érdekeit és lehetőségeit megváltoztatta, így a kulturális költségvetés jelentős csökkentésére került sor. A világgazdasági válság tanulságaival szembenézni nem tudó politikai csoportot felváltó új hatalmi elit tagjai a 1930-as években a nemzeti gondolkört tartották programjuk legfontosabb pontjának. A centralizáció, a szelekció és a nemzeti karakter kialakítása lett az oktatás és a tudománypolitika legfőbb feladata. A Hóman Bálint által vezetett Vallás- és Közoktatási Minisztérium, igazodva a kor kívánalmaihoz, átgondolta az ország kapcsolatát Európához. Fenntartotta a kultúrdiplomácia Klebelsberg idején létrejött rendszerét, azonban a húszas évek olasz irányultsága helyett új prioritásokat jelölt ki. Az ország az oktatás- és tudománypolitikai kapcsolatait egyre szorosabbra fűzte Németországgal és a szövetségeseivel. A harmincas évek közepétől több országgal megkötött kulturális egyezmények, vagy „szellemi együttműködésről” szóló szerződések már ezt az új politikát mutatták. A három periódust nemcsak Horthy Miklós személye kötötte össze, a kontinuitást számos más tényező is biztosította. A politikai rendszer 1920-as években kialakult struktúrája, túlélve a generációváltást és a külpolitikai fordulatot egészen 1944-ig megmaradt. Az irodalmi és művészeti élet alkotói és terei – kiegészülve a népi írókkal – az egész korszakban egységet mutatnak. Az oktatás szerkezete és tartalma sem változott radikálisan, a tömegkommunikációs eszközök használata is folyamatosan terjedt. Mindenekfelett azonban az egész korszakra kiterjedő nemzeti egység alapját a revízió politikai prioritása teremtette meg.

Az első világháborút követő időszak megítélését Magyarországon folyamatos viták és disputák övezték, ezzel párhuzamosan a nemzetközi történetírás és politológia is lefolytatta

diskurzusát a modern politikai rendszerek tipológiájáról.¹³⁰ Juan Linz spanyol politológus a

---

¹³⁰ A II. világháborút követő korai értékelések meghatározó eleme a Horthy-rendszer legális ellenzékéhez tartozó Kemény Gábor munkája (Egy negyed század nevelésügyi mérlege. In: Demokrácia és köznevelés. Írták: Andics Erzsébet (et.al) Budapest, 1945, 35-50.old.) Értékelésében a korszak kultúrpolitikájának dinamizmusát pozitívan értékeli, de a kulturális igazgatás szempontrendszerének elitista jellegét és a keresztény középosztály érdekeit védő intézkedések mindent átható jellege miatt negatívan értékeli a korszakot. Az új kurzus természetesen szemben áll a Horthy- korszak világával, de az igazi ellenségképet a baloldali politikai pártokhoz kötődő értékelések jelenítik meg (Király István: A magyar reakció iskolapolitikája. Társadalmi Szemle, 1946/4. szám) Az átfogó, az egész kurzus jellegét értékelő elemzések Andics Erzsébet és Nemes Dezső nevéhez fűződnek (Andics Erzsébet: Ellenforradalom és a bethleni konszolidáció. Budapest, Szikra, 1948.; Iratok az ellenforradalom történetéhez. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Nemes Dezső. Budapest, Szikra, 1956.) A két szerző egyértelműen fasiszta rendszernek minősíti a korszakot, melyben a terror és a félfudális jellemzők a rendszer alapjellegzetességei. A szakmai szempontok másodlagossá válása jól kiolvasható a szövegekből, s a szigorú ideológiai előírások mentén szerveződő elemzések jellege az ötvenes években sem változott.

A hatvanas évek második felének nyitottabb tudományos és politikai nyilvánossága kedvezett az objektívabb értékeléseknek. Ránki György a két világháború közötti időszak értékelésében már nem egyértelmű a rendszer jellemzése. A szerző kiemeli, hogy a rendszer a „konzervatív, reakciós burzsoá törvényesség” alapszik és a „tömegpárt hiányában lehetetlenné vált a totális fasiszta diktatúra kiépítése”. (Magyarország története. II. kötet. Szerkesztette: Molnár Erik. Budapest, Gondolat Kiadó, 1964. 383. old.; Márkus László: A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről. Történelmi Szemle, 1965/4. sz. 449–555. old.) A hetvenes évek nagy vitát kiváltó és az új értelmezések számára utat nyitó elemzése Lackó Miklós munkásságában jelenik meg (Lackó Miklós: Válságok és választások. Történelmi tanulmányok a két világháború közötti Magyarországról. Budapest, Gondolat, 1975). Lackó szembe száll a fasiszta címkével és „autoritativ- diktatorikus” jellegűnek írja le a kurzust. Bár a korszakban még tartják magukat a hagyományosan politikai-ideológiai értékelések (Nemes Dezső: A fasiszmus kérdéséhez. Budapest, Magvető, 1976.), de a lassú eltávolodás és polarizálódás már érzékelhető (Ormos Mária-Incze Miklós: Európai fasiszmusok 1919–1939. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. ; L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.). A nyolcvanas évek közepére megértek a feltételek, hogy a politikai-ideológiai szempontrendszerek által sugallt minősítések helyett a szakmai alapú ítéletek alapján írjuk le a kort (Romsics Ignác: A bethleni konszolidáció állam- és kormányzati rendszere. Társadalmi Szemle, 1985/12. szám). Romsics munkájában a korlátozott parlamentarizmus fogalmával jelöli a korszak politikai berendezkedését. A rendszerváltás után a tradícióikat kereső politikai csoportosulások és a megváltozott szakmai környezet eredményeként széles lehetőségek nyíltak a Horthy- kor jellegének minősítésére (Erényi Tibor: Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon. In: Parlamenti választások 1920–1990. Budapest, Politikátörténelmi Alapítvány, 1994. 267–277. old.; L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918–1945. Debrecen, Multiplex Média, 1995. ; Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó, 1998.; Gergely Jenő– Pritz Pál: A trianoni Magyarország 1918–1945. Budapest, Vince Kiadó, 1998. ; Boros Zsuzsanna- Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944. Budapest, Korona Könyvkiadó, 1999. Püski Levente: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In:

francóista Spanyolországot vizsgálva használta önálló elvként az autoriter rendszer meghatározást, de szélesebb európai keretben is használhatónak tartotta.¹³¹ Egy rendszer autoriter jellegének megítélésénél négy szempont vizsgálatát tartotta fontosnak: a politikai és ideológiai élet pluralizmusának mértékét, a lakosságnak a hatalommal szembeni magatartását és a vezetőréteg hatalmának szabályozórendjét. A fogalom alapjellegének tartotta a tekintélyelvűséget, de ennek megtestesítőit az intézményrendszer tradicionális elemeiben (egyház, katonaság, uralkodó) látta. Szempontrendszere csak néhány kiegészítéssel alkalmazható a két világháború közötti Magyarország jellemzésére, hiszen az országban több pártrendszer volt és a törvényhozás a struktúra fontos elemét képezte. Ezt a problémát jelenítette meg Giovanni Sartori, amikor a politikai pártok szerkezete alapján alakította ki rendszerét.¹³² Az olasz politológus szerint a hegemon pártrendszerek jellegzetessége, hogy a politika mezejét egyetlen párt uralja, mely a pártok közötti verseny korlátozásával biztosítja hatalmának folytonosságát. Ha Kelet-Közép-Európára próbáljuk adaptálni az elméleteket, akkor az autoritás fogalma röviden így jellemezhető: 1. Az első világháborút követő idők jelentős politikai harcokat eredményezett (forradalmak, polgárháborúk, katonai puccsok). 2. Az alkotmányok korlátozását az instabil politikai környezettel magyarították, (nem tagadják meg a parlamentarizmust, csak a negatív jelenségek kiküszöbölését hirdették). 3. Sor került a demokrácia elveinek szűkítésére (politikai szabadságjogok, pártok szabad működése stb.). 4. A hatalmi struktúrában a parlament helyett a kormányzati hatalom erőkörébe tartozó elemek erősödnek meg (állam, hadsereg). 5. Az új politikai konstrukcióban a hatalmi elit alkotmányban is megerősíti hatalmi pozícióit. Az alapelvek legtöbbször a két világháború közötti magyar politika világára is alkalmazható, míg a többi típusok merőben más hatalmi viszonyokat írnak le. A parlamentális demokrácia olyan politikai rendszernek nevezhető, amely a társadalom valamennyi csoportjának rendszeres és diszkriminációmentes lehetőséget biztosít a politikai hatalomért folyó békés versengésben. A totalitárius diktatúra ezzel

---

Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerkesztette: Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 206-234. old.;)

¹³¹ A politikai rendszerek jellegéről folyó viták a kilencvenes években váltak meghatározóvá. A vitát elindító írások: Juan J. Linz: Az elnöki rendszer veszélyei. Politikatudomány, 1992/1–2. 142-159. old.; Donald L. Horowitz: A demokratikus rendszerek összehasonlítása. Politikatudomány, 1992/1–2, 160-166. old. Mindkét írás eredetileg a Journal of Democracy hasábjain jelent meg, a folyóirat 1990/1. és a 4. számában.

¹³² Giovanni Sartori elméleti modelljéről lásd részletesebben: Sartori, Giovanni: Összehasonlító alkotmánymérnökség: a kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei. Budapest, Akadémia Kiadó, 2003.

szemben egy hatalmi központ olyan totális dominanciáját jelenti a társadalom minden alrendszere felett, amelyet sem a törvények, sem a szokások nem korlátoznak. A totalitárius diktatúra jellemző jegye még: a hivatalos ideológia, a hivatalos ideológia alapján álló tömegpárt, a médiumok feletti korlátlan hatalom és a társadalmat permanensen rettegésben tartó terrorrendszer.

A fenti kategóriarendszer alapján megállapítható, hogy a Horthy-rendszer az autoriter rendszerek liberálisabb-tradicionálisabb válfaját képviseli: a politikai rendszer alapszerkezete és a parlament összetétele 1920 és 1944 között pluralista volt, s az egyetlen politikai erő, amely nem rendelkezett a legális képviselői lehetőséggel, a kommunisták voltak. A véleménynyilvánítás joga meghatározott keretek között mind a sajtóban, mind a parlamentben széles szabadsággal érvényesült, melyet az ellenzéki lapok és a kormányzat jobb és baloldali ellenzéke rendszeresen gyakorolt. Nem kommunista jellegű pártot szabadon lehetett alakítani és szervezni, így tucatszám működtek a politikai palettán kisebb-nagyobb tömörülések. Korlátok nélküli egyeduralom, illetve a hatalom teljes koncentrációja, mely jellemzője a totalitárius rendszereknek nem létezett a két világháború közötti Magyarországon. Az országban nem létezett a szellemi diktatúra sem és a sajtóirányításban érvényesülő kormányzati befolyás mellett, melynek tendenciái főleg a harmincas évektől erősödtek meg, a magyar sajtó rendkívül sokszínű és tagolt volt.

Ugyanakkor megállapítható az is, hogy a politikai demokráciákra jellemző akadálytalan és diszkriminációmentes versengés lehetősége a kormányzati hatalomért hiányzott a trianoni Magyarország politikai életéből. Nemcsak a kommunistákat kényszerítette illegalitásba, hanem meglehetősen magas vagyoni és szellemi cenzust léptetett életbe. Az 1919-es választójogi törvény értelmében az összlakosság 40, vagyis a felnőtt lakosság közel 75 százaléka szavazhatott az 1918 előtti állapotokhoz képest, mikor az összlakosság 6 százaléka szavazhatott, jelentős előrelépés volt. A választásra jogosultak aránya 1920-ban megközelítette a választójog szempontjából élenjáró nyugat-európai országok szintjét. A Bethlen-kormányzat 1922-ben megemelte a cenzust, s ennek következtében a választópolgárok arány a lecsökkent az összlakosság 28–29 százalékára, mely inkább a balkáni államok szintjét jelentette. A két világháború közötti magyar választójogi rendszer másik anakronisztikus és a véleményformálás szabadságát sértő jellegzetessége az 1922-ben visszaállított és 1938-ig érvényes nyílt szavazás rendszere a vidéki választókörzetek

többségében.¹³³ Az, hogy a választópolgárok közel 80 százaléka csak nyíltan gyakorolhatta választójogát, a modern polgári demokráciákban példa nélkül állt. A nyílt szavazás rendszerének alkalmazása egyértelműen a tömegdemokráciák joggyakorlatával való szakítást jelentette. Kortársak és az értelmező utókor Horthy Miklós kormányzó szerepét is a hatalmi koncentráció egyik biztos jeleként szokták bemutatni. 1920. évi I. és XVII. törvénycikk a kormányzó jogkörét meglehetősen szűkre szabta. A nemzetgyűlés és később az országgyűlés által elfogadott törvényjavaslatokat például csak egyszer küldhette vissza megfontolásra. Ha a visszaküldött javaslatot a törvényhozók elfogadták, akkor a kormányzónak 15 napon belül ki kellett hirdetnie, így nem rendelkezett a törvény szentesítésének jogával. Meghatározott keretek között Horthy 30 napra elnapolhatta az országgyűlés munkáját, vagy tartós munka- és döntésképtelenség esetén fel is oszlathatta, ekkor azonban azonnal új választásokat kellett kiírnia. A hatalom erőteljes koncentrációja inkább a harmincas évek terméke, de jellegében ez a kor is egy erős köztársasági elnök jogállásához hasonlítható, sem mint a diktatúrák jellemzőihez.

---

¹³³ Az első nemzetgyűlési választásokat szabályozó rendelet 1919. november 13-án jelent meg. Eszerint választójogot kapott minden 24 éven felüli férfi és nő, ha legalább hat év óta magyar állampolgár, és fél éve állandó lakása van. A férfiak külön engedményeket kaptak. Azoknak, akik legalább háromhavi frontszolgálattal rendelkeztek, a 24 éves korhatárt is figyelmen kívül kellett hagyni. A nők esetében külön követelményként fogalmazták meg az írni-olvasni tudás meglétét. A képviselőjelölteknek a korhatárt magasabban szabták meg (30 év), és az induláshoz a választók 5%-ának, de legfeljebb 500 ajánló támogatására volt szükség. A választást teljesen titkossá és kötelezővé tették. A 2200/1922. ME sz. rendelet már erőteljesen korlátozta a választójogosultság ismérveit. Az állandó lakás, és az állampolgárság kritériumát egységesen 2 és 10 évben határozta meg. A férfiaknak 4 elemi, a nőknek a 30 éves korhatárt és a 6 elemi (három gyerek vagy saját jövedelem esetén 4 elemi) meglétét írta elő a szabályozás. A korlátozások legfőbb elemévé az vált, hogy Budapest és tíz törvényhatóságú várost kivéve visszaállította a nyílt választás rendszerét. 1922-től 245 mandátum sorsáról lehetett dönteni, és ebből 195 esetben vezették be a nyílt voksolást. Felemelték az induláshoz szükséges ajánlás mértékét (a választókerület 10%-ára), és Budapesten az egyéni választókeretről áttértek a pártlistás rendszerre. A rendelet 1925-ben törvény lett, három lényeges módosítással. Egyrészt korlátozták a titkos szavazást (Budapestre és hét vidéki nagyvárosra). Másrészt minden titkosan választó szavazókeretre kiterjesztették a listás rendszert. Harmadrészt a választási panaszok elbírálását a Közigazgatási Bíróság végezte el a parlamenti bizottság helyett. Az 1926-os választásokat már ebben a rendben tartották. Vö.: Parlamenti képviselőválasztások. 1920–1990. Szerkesztette: Földes György-Hubai László. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994., Hubai László: Választók és választói jog Magyarországon (1920–1947). Társadalmi Szemle, 7. szám, 105–117. old.; Hubai László: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920–1947. Múltunk, 1999/1. 44–67. old.

A húszas években kiépülő új, autoriter politikai hatalomnak meg kellett keresnie a társadalmi bázisát, és meg kellett jelölnie a társadalom számára a legfontosabb célokat, melyeknek tükröznie kellett a történelmi Magyarország felbomlása utáni hatalmi, társadalmi változásokat. Az új politikai program megfogalmazásában nagy szerepet kapott a kultúra világa és a kulturális közigazgatás szakembergárdája. Bethlen István egyértelművé teszi a kultusztárca feladatrendszerét: *„Szükségünk van arra, hogy az egész nevelési politikánkat megváltoztassuk. Ott kell elindulnunk, hogy ifjúságunkba az önállóság, a tevékenység szellemét öntsük és a jellemszilárdságra fektessük a nevelésben a fő hangsúlyt. Hozzá kell szoktatnunk őket a gazdasági élettel való törődésre, és beléjük kell oltanunk a keresztény erkölcsi alapelveket. Ha kulturális és gazdasági téren is ma nagyobb és gyorsabb tempót kell kívánnunk, úgy ennek az oka az, hogy a múltban e téren talán sok mulasztás történt. Ha én a jövőbe nézek, két pillérét látom a nagy és erős Magyarországnak: az egyik a kultúrában kifejlett, gazdaságban erős kisközösztály, a másik pedig a keresztény magyar intelligencia.”*¹³⁴

A kultúra világának centrumba kerülését nagyban elősegítette az, hogy a dualizmus kori magyar hatalmi elit már kidolgozta a „*kultúrfölény*” elméletét, mellyel a történelmi Magyarország kulturális egységét hirdette meg. Wlassics Gyula, a dualizmus kori magyar kultúrpolitika markáns alakja, egyértelműen fogalmazott a kérdésről, „... én az egész magyar közoktatási rendszert az ismeretek mélyítésén és terjesztésén kívül mindig úgy tekintettem és tekintem, mint a magyar nemzeti állam kiépítésének, az egységes magyar társadalom kialakulásának leghatékonyabb eszközét. Sohasem csináltam és csinállok abból titkot, hogy elsőrendű feladatnak tekintem, hogy a magyar állam jellegét alkotó magyar faj kulturális súlyát emeljem. Mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ezen a földterületen, amelyen hazánk áll, virágzó állami élet, virágzó fejlődése csak úgy lehetséges, hogyha a magyar politikai nemzetet a magyar kultúra fonja át, s a magyar kultúra szupremáciája övezi.”¹³⁵ A többségében nem magyar ajkú polgárokat magába foglaló nemzetállam építésében fontos politikai tétet képeztek a lakosság, és ezen belül a művelt elitcsoportok nemzetiségi kötöttségei, magyarosodási készsége és esélyei. A mindenkori kormányok hatalmi legitimitációja szempontjából a magyar ajkúak először csak óhajtott és remélt, később már

---

¹³⁴ Kormányprogram és bemutatkozás a nemzetgyűlésben. In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. Első kötet. Budapest, Génius Könyvkiadó, 1933. 154-168. old.

¹³⁵ Wlassics Gyula: Kultúrpolitika és társadalomkritika. In: Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Szerkesztette: Mann Miklós. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987. 138. old.

hatalmi eszközökkel is szorgalmazott aránynövekedését elsőrangú érdektényezőnek tekintették.¹³⁶

A nemzeti célként megjelölt nagy és erős Magyarország, valamint a kormányzat által támogatott keresztény értékrend megteremtésében a kulturális élet alakításáért és fejlesztéséért felelős Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak kulcsszerepet szántak a húszas években.¹³⁷ A kulturális igazgatás rendszere az 1920-as évek közepére alakult ki. A minisztériumot 14 ügyosztályra és egy elnöki osztályra tagolták. Az első két ügyosztály a felekezeti oktatással és lelki gondozással foglalkozott, a harmadik ügyosztály a művészeti, szerző jogvédelmi és tudománypolitikai ügyek irányítója volt. A negyedik, ötödik és hatodik ügyosztály a közoktatást koordinálta. A nyolcadik ügyosztály foglalkozott érdemben a népművelési, tanfelügyeleti, egyesületi kérdésekkel és ezek dologi, alapítványi-vagyoni helyzetével. A kilencediktől a tizenkettedik ügyosztályig a javadalmi és nyugdíjügyekkel, a VKM felügyelete alá tartozó szervezetek, épületek műszaki problémákkal foglalkoztak. A tizenharmadik és a tizennegyedik ügyosztály szervezte a leventeegyesületeket és a testnevelési tanárképzést, az iskolán kívüli testnevelést, de ide tartozott a Magyar Olimpiai Bizottság és a Magyar Cserkész Szövetség is.¹³⁸

---

¹³⁶ Vö.: Karády Viktor: Magyar kultúrfölény vagy iskoláztatási deficit? Korall, 2001/tavaszi-nyári. 129-145. old. Tanulmányában Karády érzékelteti, hogy a történelmi Magyarország területén a magyar anyanyelvűek aránya a középiskolába lépő korosztályoknál nem érte el a népességi súlyokat. A magyarokkal szemben a zsidók bizonyíthatóan túlreprezentáltak és a német nyelvű elemek pedig valószínűsíthetően nagyobb arányban tanultak a középiskolákban mint a népességi súlyuk. A trianoni Magyarországon az arányok jelentősen módosultak, hiszen a németiség jelentős része a határokon túlra került, még a zsidóság arányszámai is változtak.

¹³⁷ A korszak politikájának meghatározó szereplője Klebelsberg Kunó Bethlen István egyik legfontosabb szövetségese. Klebelsberg a Bethlen kormányzat erős embere volt és széles mozgástérrel rendelkezett. A frankhamisítási botrány után mint potenciális miniszterelnökként is megjelenik a neve. Lásd.: Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szöveggel ellátta Szinai Miklós, Szűcs László. Budapest, Kossuth Kiadó, 1962. 66. old. Bethlen István és Klebelsberg Kunó politikai együttműködéséről lásd.: Romsics Ignác: Bethlen István. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1999. 199-200. old.

Klebelsberg személyiségéről lásd.: Hory András: Bukaresttől Varsóig. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 235-237. old. Bár Klebelsberg szeretett reprezentálni és a nyilvánosság előtt megjelenni mégis nagyon kevés forrás található a magánéletéről. A politikus mint magánember talán a legjobban a Két millió magyar kertésze. In: Pesti Napló, 1928. május 27. 13. old. cikkben ragadható meg. A cikk az aktuális politikai ikonok mellett (Mussolini szobor, Hindenburg kép) zsánereképét adja a kultuszárca vezetőjének.

¹³⁸ A kulturális igazgatás rendszeréről lásd.: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Budapest, 1993. 86-90. old.

Klebensberg Kunó a második Bethlen-kabinetben (1921. XII. 3.–1922. VI. 16.) már mint belügyminiszter nagy szerepet vállalt a választójogi törvénytervezet előkészítésében. Az év közepén újjáalakult kormányban kultuszminiszterként iktatták be. Minisztersége alatt (1922. VI. 16.–1931. VIII. 24.) konszolidálódott az ágazat, és új konzervatív szellemben szerveződött át a kultúra intézményrendszere és kulturális tartalma. A miniszter a politikai rendszer átalakításának előfeltételeként a kulturális demokrácia megteremtését tartotta. A kulturális értékek széles körű elterjesztésének legmegfelelőbb módszerének az államilag finanszírozott és központilag vezényelt programokban látta. Minisztersége alatt törekedett egy, a kultúra egészét lefedő tagolt intézményrendszer létrehozására, mely segítségével egy korszerűbb decentralizált kulturális mező elemei alakultak volna ki. Nézetei szerint a trianoni Magyarország új gazdasági és területi rendjében a vidéki gócpontok kialakításával a peremvidékeken is intenzívebbé vált volna a fejlődés.¹³⁹

A kultúrfölény gondolatára építkező kulturális intézményrendszer modernizációjának legplasztikusabb megjelenítése „*a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról*” szóló 1927. évi XIII. törvény. A törvény lényegében már kész tényeket rögzített, kodifikálta a húszas években elért eredményeket. A külföldi magyar intézetek megalapításánál egyrészt a német kultúrpolitika hatott serkentően, másrészt „*a tervszerű művészeti és tudománypolitikával bíró államok régtől fogva szükségét érezték annak, hogy külföldre küldött ösztöndíjasaik az idegenben szakszerű irányítás és ellenőrző felügyelet alatt álljanak*” – mondta Klebensberg a törvény indoklásakor.¹⁴⁰ Az említetteken kívül meghatározó szerepe volt a magyar intézetek

---

¹³⁹ Klebensberg Kunó politikai pályafutásáról és életéről lásd.: Huszti József: Klebensberg Kunó életműve. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942; Klebensberg Kunó. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta T. Kiss Tamás. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999. 351-358. old.

¹⁴⁰ 1927. évi XIII. tc. indoklásakor ismerteti a kultuszminiszter a húszas évek eredményeit. A kulturális modernizáció sajátosságai a külföldi intézetek mellett a természettudományi kutatások támogatásából olvasható ki legjobban. Az 1926. január 3-tól 8-ig megrendezett Természet-, orvos-, műszaki és mezőgazdaság-tudományi országos kongresszuson tárgyalták meg az egyes tudományok állását és a bajok orvoslására munkaprogramokat létesítettek. A terület támogatására alakult meg az Országos Természettudományi Tanács, mely az állami forrásokat áramoltatta a terület felé. Az 1927-ben megalakított Széchényi Tudományos Társaság a társadalmi szervezetként a gazdasági szereplőinek támogatásait koordinálta. A klebensbergi kultúrpolitika fontos eleme nyilvánult meg ebben a szerkezetben: az állam önmagában képtelen a terület teljes finanszírozására a gazdaság szereplői is vegyenek részt a finanszírozásban. Lásd még a folyóiratok támogatásának sajátosságait ebben a fejezetben.

megalapításánál annak a ténynek, hogy a háborús összeomlás és a tanács hatalom után az önálló külpolitikát megalapozni kényszerülő kormánynak alapvető érdeke fűződött a külföldi „hídállások” kiépítéséhez. A törvény előkészítése Magyary Zoltán nevéhez fűződik, aki a szervezetelvű kulturális modernizáció legelismertebb hazai szaktekintélyeként a húszas években hatékonyan tudta képviselni a közigazgatástudományi elveket az újjáépülő magyar kulturális igazgatásban.¹⁴¹ Magyary már az 1922-ben a Társadalomtudomány című folyóiratban megjelent cikkében foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy milyen a szervezeti kapcsolat kiépítése az ideális a művelődéspolitikai és a közigazgatás között.¹⁴² A szerző cikkében a reményét fejezte ki, hogy a nagy történelmi tragédiákról szóló viták „*elvezetnek közoktatásügyünk alapos revíziójához...és nagy*

---

¹⁴¹ Magyary Zoltán (1888-1945) Tatán született. 1910-ben szerezte meg az államtudományi oklevelét a Pázmány Péter Tudományegyetemen. A Vallás-és Közoktatási Minisztériumban helyezkedett el fogalmazóként. Folyamatosan haladt előre a ranglétrán és 1917-ben Klebelsberg környezetében találjuk mint miniszterelnökségi államtitkár titkára. A hivatali teendők mellett megszerzi a jogász oklevelet és az államszámviteli képesítést. A forradalmak után is maradt a VKM-nél és miniszteri osztálytanácsosként 1922-től a tudományos ügyekkel foglalkozó III/b. ügyosztály referense. 1924-től folyamatosan vett részt tanulmányutakon, ahol a felsőoktatás és a tudományos kutatás európai sajátosságaival foglalkozott. 1927-ben egyetemi magántanári habilitációja a magyar pénzügyi közigazgatási jog, állami költségvetési és zárszámadási jogáról szól, majd még ebben az évben kinevezték az új tudománypolitikai ügyosztály főnökévé is. Hivatali pályafutásának csúcsát jelentette az 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvény előkészítése és elfogadtatása az országgyűléssel. Magyary Zoltán szerkesztette A magyar tudománypolitika alapvetése c. kötetet melyben a klebelsbergi kultúrpolitika stratégiai céljait fogalmazza meg a kor vezető tudománypolitikusai. A húszas évek végén Magyary szervezetelvű felfogása egyre inkább háttérbe szorult a kultúrpolitikán belül, ezért elhagyta a minisztériumot. Bethlen István kérésére megalapította és igazgatta a Magyar Közigazgatási Intézetet (1931), valamint a Pázmány Péter Tudományegyetem Közjogi és Közigazgatásjogi tanszékének vezetőjeként dolgozott. A harmincas években tanulmányúton volt az Amerikai Egyesült Államokban, Szovjetunióban és 1938-ban megindította a Közigazgatástudomány c. lapot. Munkáiban és cikkeiben a hatékony közigazgatás magyarországi kiépítésének lehetőségeivel foglalkozott. Az egyetemi és kutatóintézeti munkásságával iskolateremtő professzora volt a két világháború közötti magyar közigazgatástudománynak. Vö. Saád József: Magyary Zoltán. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2000.; Szaniszló József: A Magyary-iskola és háború utáni sorsa. Budapest, Verzál Kiadó, 1993.

¹⁴² Magyary Zoltán: Művelődési politika és közoktatásügyi közigazgatás. Társadalomtudomány, 1922/1-2. sz. 61-76. old.

jelentőségű közművelődési reformoknak lesznek kiindulópontjai".¹⁴³ A reform megvalósításának és teljes véghezvitelének azonban lényeges feltétele az, hogy legyen egy államilag elfogadott kultúrpolitika. Másrészt a kultúrpolitika számára létérdek, hogy beépüljön az állampolitikába, mert a „*legtökéletesebb kultúrpolitikai koncepciók és javaslatok ugyanis csak akkor számíthatnak megvalósulásra és a nemzet sorsára való számottevő befolyására, ha az államhatalom azokat elfogadja, és megvalósításukat feladatául tekinti*".¹⁴⁴ Az elsődleges törekvés az, hogy az állam célrendszerében jelenjenek meg a magasabb kulturális értékek, melyek nélkül a közigazgatás nem tud hatékonyan működni. Magyary azonban nyomatékosan kifejtette, hogy a célok megvalósítása csak egy modernizált kulturális intézményrendszerrel lehetséges. A szervezeti reform leglényegesebb elemei: a vertikális tagolódás kiépítése, a tisztviselők szakképzése, az áttekinthetőség és állandóság megteremtése. A tanulmányból úgy tűnik, hogy Magyary az állami kultúrpolitika célkitűzéseit látta realizálhatónak, amit az ország történeti helyzete, valamint a politikai kényszerpályája is erősített, míg a nemhivatalos tudományos és művészeti törekvéseknek kevés szerepet szánt a rendszerében. Figyelemre méltó azonban a koncepciózus gondolkodás és a kulturális közigazgatás szervezetének összekapcsolása, mely alkalmassá teszi a területet a hosszú távú politikai célok megvalósítására, melyben a hatékony közigazgatási szervezet lenne a hajtóerő. A hatékonyság elve lényegesen megváltoztatta volna a rendszer működését, hiszen „*nem szabad a szervezetnek az emberektől függnie, hanem inkább az embereket kell arra nevelni, hogy minden különös pozíciónak meglegyen a hivatott betöltője*".¹⁴⁵

Magyarynak az előbbieken kifejtett, a hatékonyságot és a szervezetelvű gondolkodást epicentrumba helyező gondolkodása tükröződik az 1927-ben elfogadott törvényben. Nem véletlen tehát, hogy az ügyosztály szellemi gyümölcseként kezelt törvényt a Magyar

---

¹⁴³Uo. 61. old.

¹⁴⁴Uo. 65. old.

¹⁴⁵Uo. 72. old.

Magyary Zoltán a VKM-en belül is törekedett a szervezeti átalakításra, melynek eredményeként 1927-ben megalakulhatott a tudánypolitikával foglalkozó ügyosztály. Az ügyosztály személyi összetétele azonban nem a szokványos hivatalnoki formát követte, mert az alkalmazott közigazgatástól kezdve statisztikuson keresztül a művelődés-, művészettörténészig számos tudományág képviselője volt megtalálható. A legnagyobb karriert Horváth Barna futotta be, aki a jogelmélet nemzetközi hírű professzorává vált. Vö.: Horváth Barna: Forradalom és alkotmány. Budapest, ELTE, 1993.

Szemlében magyarázta el az olvasóknak.¹⁴⁶ Cikkében az ismert kultúrpolitikus a magyar tudománypolitika stratégiai elemeként határozta meg a magyar tudományos élet külföldi intézményesítését, a nemzetközi kapcsolatok helyreállítását és felfrissítését, „hiszen a nemzetközi élet minden terén a nemzetközi mérték szerint is helyüket megálló szakembereken múlik az országjövő érvényesülése”.¹⁴⁷ A posztgraduális rendszer leírásában egy magasabb rendű, elméleti igényű szervezet leírása bontakozik ki. Ez a rendszer képes reagálni arra a jelenségre, hogy a húszas évek tudományosságának nemzetközi iránya a tudományos nagyüzemek, az egységbe szerveződő üzemszerű rendszerek kialakulása. Magyary érzékeltetni akarta olvasójával, hogy egy világméretű korszakváltásban él, melyben az egyetemi-főiskolai képzés és a tudományos élet a kialakuló tömegtársadalmakban felgyorsuló iskolázottsági expanzió miatt új szerepeket kapott. Az ország sikerének érdekében „a munkát meg kell szervezni és intézménnyel szemlélhetővé tenni, akkor a hatás állandó és koncentrált”.¹⁴⁸ Ezt a szerepet töltötték be a külföldi kollégiumok.

Történelmi, hatalmi és politikai okok miatt, valamint a németységnek a magyar kultúrában játszott hagyományos szerepe következtében Németország kiemelt helyet kapott az új kulturális stratégiában. Az évszázados kapcsolatokban új színfoltot jelentett a Berlinben létrehozott Magyar Tudományos Intézet. A háború közepén, 1917-ben nyílt meg az intézet, a korábban nagyra értékelt irodalomtörténész, Gragger Róbert

---

¹⁴⁶ Magyary Zoltán: Vezető szakemberek képzése. Magyar Szemle, 1928/4. 319–327. old.

¹⁴⁷ Uo. 319. old. Magyary kultúrdiplomataként 1924 és 1927 között részletesen tanulmányozta az európai tudományosság szervezetét. 1924-ben három hetet töltött Berlinben, 1925 tavaszán hosszabb európai körútján Svájcban, Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban tett látogatást. 1926-ban Varsóban vett részt az Értelmi Együtműködés Intézete Nemzetközi Bizottságának konferenciáján. Lásd.: Magyary Zoltán: A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzásában. Pécs, Danubia, 1931.

¹⁴⁸ Uo. 319. old. A cikkében részletesen kifejtette a külföldi intézetek szerepét a magasabb minőségű nyelvtudás elsajátításában, bemutatta a lehetséges ösztöndíj rendszereket (saját felhasználású un. kézi vagy központilag irányított állami ösztöndíj), írt az Ösztöndíjtanács szerepéről. Az új szervezet fontos feladatának tartotta a propaganda célokat is, hiszen az ország megítélése az első világháború után kedvezőtlen volt Európában. Erről részletesen lásd.: Pritz Pál: Magyar diplomácia a két világháború között. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995, 241–276. old.

vezetésével.¹⁴⁹ Gragger Róbertet a német állam a berlini egyetem magyar tanszékének vezetésével bízta meg. A rendkívül agilis és tevékenységével általános elismert szerző kultúrdiplomata rövid időn belül megteremtette a tudományos élethez szükséges feltételeket. A magánkönyvtárából és az adományozók könyveiből egy 26 ezer kötetből álló gyűjteményt hozott létre.

Berlin a magyar tudósok számára nemcsak az egyetemével, hanem kitűnő intézeteivel, főleg a Kaiser Wilhelm Gesellschaftnak a Berlin-Dahlemben lévő kutatóhelyeivel jelentett kiváló tanulási lehetőséget. Ezért Gragger 1923 februárjában – amikor a házak aránylag olcsók voltak Berlinben – megvásárolta az Unter den Lindenben lévő Marienstrasse 5. számú házat a későbbi Collegium Hungaricum épületét. Ehhez járult még a porosz kormány ajándéka, a Knobelsdorf-féle palota. A folyamatos bővítések és átalakítások után az épületek 30 ösztöndíjasnak és professzornak nyújtottak kényelmes lakhelyet.¹⁵⁰

Néhány jellemző adat plasztikusan érzékelteti az ösztöndíjakció sikerét. Nagy Iván – a külföldi ösztöndíjasok adatait tartalmazó Collegium Hungaricum Szövetség 1936-ban megjelent zsebkönyvébe írott – tanulmánya szerint az 1924/25. tanévtől 1934/35-ig „a magyar állam 1109 ösztöndíjat adott ki”. Ez alatt a tizenegy év alatt, kiegészülve a törvényhatósági külföldi állami és ún. kézi ösztöndíjakkal, összesen 1557 díjat adományozott az Ösztöndíj Bizottság, melyből Németországba 296 szolt.¹⁵¹

A Magyar Tudományos Intézetnek 1921 után külön folyóirata jelent meg Ungarische Jahrbücher címen. A nagyobb tanulmányok számára alapította Gragger az Ungarische Bibliotheket, amely kizárólag magyar vonatkozású munkákat tartalmazott és tervszerűen dolgozta fel a magyar-német kulturális kapcsolatok történetét.

Néhány jellemző kötet:

- Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache. Von Theidor Thienemann
- Geschichtliches im Nibenlungenlied. Von Bálint Hóman
- Das ungarische Volkslied. Von Bartók Béla

---

¹⁴⁹ A német tudománypolitika hatásáról lásd.: Glatz F.: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. Századok, 1965/5–6., vagy Hubert Laitko: Gesichte der Wissenschaft in Berlin. Berlin, 1988.

¹⁵⁰ Gragger Róbertről részletesebben ls. Gragger Róbert emlékezete. Minerva Könyvtár IV. kötet. Budapest, 1927., Ujváry Gábor: Kultúrpolitikus, diplomata és tudományos menedzser. 75 esztendeje hunyt el Gragger Róbert. Európai Utas, 2001/4. szám

¹⁵¹ Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, Athenaeum, 1927.

• Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone. Von Róbert Gragger

A harmincas években szorosabbá váló kapcsolatokat bizonyítja az 1936-ban Berlinben megkötött, a szellemi és kulturális együttműködést szabályozó egyezmény. A két ország között létrejött megállapodás részletesen intézkedett a Collegium Hungaricum fenntartásáról, a magyar nyelvi tanszékek és lektorátusok helyzetéről, a budapesti tudományegyetemen újonnan létesítendő német kultúrtörténeti tanszékről, az egyetemi és főiskolai tanárok cseréjéről, a csereösztöndíjakról, a német nyelvnek Magyarországon való oktatásáról és a kulturális termékek cseréjéről.¹⁵²

Mindezek mellett nagyon jelentős szerepet játszott a két ország kapcsolatában a Berliini Magyar Intézet Barátainak Egyesülete. Az 1917-ben alapított, s a korszak egészében igen aktívan tevékenykedő egyesület célja a politikai és vallási előítéletek nélküli együttműködés elősegítése volt. A társaság vezetői között találjuk a kor igen sok kiválóságát. Többek között gr. Apponyi Albert, gr. Teleki Pál, Magyary Zoltán, Gragger Róbert képviselte a magyarokat, német részről dr. E. Schmidt – ott volt közoktatási miniszter – és C. H. Becker porosz közoktatási miniszter vett részt a munkában.¹⁵³

Az osztrák–magyar kulturális kapcsolatok Mária Terézia óta rendelkeznek olyan intézményekkel, melyek a két ország közötti együttműködést segítették elő. A kulturális javak cseréjének két régi palota, a Pazmaneum és a Theresianum volt a legfőbb színtere. A monarchia megszűnése után merült fel a bécsi kulturális intézetek eszméje. A századfordulón és a századelőn Bécsben dolgozó magyar tudósok pontosan tudták, hogy milyen gazdag ismeretanyagot tartalmaznak az osztrák levéltárak, ezek feldolgozása és rendszerezése lett az elsődleges feladata az 1924-ben alapított Bécsi Magyar Történeti Intézetnek. A Gárdapalotában elhelyezett intézet azonban nemcsak a kutatók számára nyújtott kitűnő lehetőséget. Az épület harmadik emeletén nyílt meg a Bécsi Collégium Hungaricum. A Collégium lassanként elfoglalta az egész palota épületét, ahol élénk és szerteágazó kulturális élet zajlott.

A magas műveltséget, európai tudományos kitekintést, külföldi tudományos kapcsolatot biztosító intézménynek az első évben 19, míg 1928-ban 58 diákja volt.¹⁵⁴

---

¹⁵² vitéz Nagy Iván: Magyar diákok külföldi egyetemjárása. In: A Collégium Hungaricum Szövetség évkönyve. Budapest, 1936.

¹⁵³ Magyary: A magyar tudománypolitika.....A külföldi magyar intézetekről c. fejezete.

¹⁵⁴ 1935. évi V. törvény

Az ösztöndíjasok közül sokan bölcsészvégzettséggel rendelkeztek, de jelentős számban jártak jogi és orvosi fakultásokra is. A Collégiumban folyó szigorú munka eredménye a „Bécsi Collégium Hungaricum füzetei” c. sorozat lett. Ez a sorozat a Magyar Történeti Intézet évkönyve és a Fontos kiadványok mellett a legjelentősebb publikációs lehetőség volt az Ausztriában tanuló magyarok számára.¹⁵⁵

A harmincas évek elején fellépő válság nemcsak gazdasági téren éreztette hatását, hanem minőségi változást is hozott. A bizonytalan helyzet, a hirtelen lecsökkent tanulmányi segélyek akadályozták a komoly tudományos munkát. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter az összes külföldi intézménynél átszervezéseket hajtott végre. A bécsi intézetek élén is megtörtént a váltás, így került az összevont Történeti Intézet és a Collégium élére Miskolczy Gyula. A távozó Lábán Antalt súlyos betegsége miatt nyugdíjazták. Az intézet hanyatlását Miskolczynak sem sikerült megállítania. Ausztria önállóságának elvesztése és a kedvezőtlen politikai környezet rányomta bélyegét a kutatások színvonalára. A két ország között fennálló kulturális kapcsolatok megszilárdításának érdekében 1935. március 4-én cikkelyezték be a szellemi együttműködésről szóló egyezményt. A tizennégy részből álló törvény részletesen foglalkozott az ösztöndíjak és cserekapcsolatok rendszerével, a tudományos kutatások és tanulmányutak szervezésével.¹⁵⁶ Összességében megállapítható, hogy az ösztöndíjakció 18 éve alatt 530 fiatal szakember jutott el Bécsbe. Egy 1933-ban közzétett jelentésben az addig eltelt időben 674 publikációt jelentetett meg. Olyan tudósok kezdtek meg itt pályafutásukat, mint Bibó István, Keresztury Dezső, Mályusz Elemér.¹⁵⁷

A húszas évek második felében a kulturális modernizáció vezető politikusai lelkesen kezdeményezték a magyar–olasz jó viszony kialakítását, mely a Római Magyar Intézetben nyert formát. Az intézet alapját Fraknoi Vilmos teremtette meg, mikor Rómában élt. Az általa adományozott villa helyet adott több fiatal, jórészt egyházi tanulmányokat folytató hallgatónak és kutatónak. 1902-ben egy másik házat is emeltet, melyben magyar művészeknek alakított ki alkotóházat. A háború előtt mindkét épületet felajánlotta a magyar államnak azzal a kikötéssel, hogy Művészházat és Történeti Intézetet létesítsenek az

---

¹⁵⁵ Magyary: A magyar tudománypolitika... Tudományos egyesületek fejezete.

¹⁵⁶ Lásd.: Nagy Iván tanulmánya.

¹⁵⁷ A témáról lásd.: Schneider Mária: Magyar kulturális intézetek Bécsben a két világháború között. A Bécsi Magyar Történeti Intézet és a Collégium Hungaricum. In: A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 1989. Budapest, 1990.

adományából. A magyar kormány a Művészház fenntartását nem vállalta, így csak az új intézet nyílt volna meg 1914 őszén, amit azonban a háborús események megakadályoztak. A trianoni békeszerződés következtében az épület az olasz állam tulajdonába került. Visszaszerzésére még a húszas évek elején megtörténtek az első próbálkozások. Gerevich Tibor római kapcsolatait kihasználva ügyesen harcolt az épület megszerzéséért. Az elismert művészettörténész erőfeszítése teljes sikert hozott. Antonioanile olasz közoktatási miniszter 1922. augusztus 17-én értesítette Klebelsberg Kunót az intézet zárlat alóli feloldásáról. A Magyar Tudományos Akadémia a sikeres kultúrdiplomátát jelölte igazgatónak.¹⁵⁸ „*Gerevich Tibort, a Magyar Nemzeti Múzeum – mint munkáltatója – úgy egyéni tulajdonságai, mint széles látókörű tudományos képzettségénél fogva, nem kevésbé az olasz tudományos és művészeti vezetőkörökkel való régi kapcsolataira való tekintettel, a szóban forgó állásra felette alkalmasnak tartja.*”¹⁵⁹ A Magyar Történeti Intézetbe 1924 februárjában érkeztek meg az első vendégek. Két fiatalnak (Lukcsics Pál, Koltay-Kastner Jenő) az olasz, illetve a magyar állam, másik kettőnek (Artner Edgar, Huszti József) a vállálsalap és a kultuszminiszter biztosította az ösztöndíjat.¹⁶⁰

„*A Római Magyar Történeti Intézetet most a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar állam közös erővel tartja fenn, az én jelenlegi utazásomnak pedig egyik fő célja az, hogy az intézménynek oly Collégium Hungaricumra való kiterjesztését megtárgyaljam...*” – mondotta Klebelsberg az 1927-es itáliai látogatása során. A látogatás eredményeként a magyar állam megvásárolta a Palazzo Falconieri épületét a Viad Giulia I. szám alatt, amelyet az Országos Magyar Tudományegyetemre – 1934-től jogutódjára, a Magyar Nemzeti Múzeumra telekkönyveztek. Ebben a régi archaikus épületben lelt végleges otthonra a Collégium Hungaricum. 1928-ban a Magyar Történeti Intézetet áthelyezték az átalakított palotába. A földszinten a könyvtárat, az internátust és az irodákat rendezték be. Az első emeleten kiállítóterem és előadóterem, miniszteri és papi lakosztályok voltak; a második szinten a Papi Osztály helyiségei helyezkedtek el; a harmadik emeleten a Történeti Osztály rendezkedett be; a negyedik emeleten a művészek szálltak meg. Így a Római Magyar Intézet (Akadémia) magába foglalta az Egyházi Kollégiumot, a Fraknoi Vilmos féle Történeti Intézetet, a Magyar Művészházat és az Általános Tanulmányi Kollégiumot. Az egész Akadémiát Gerevich Tibor igazgatta 1924-től 1932-ig.¹⁶¹ Az Olaszországgal mind

---

¹⁵⁸ 1935. évi XVIII. törvény

¹⁵⁹Lásd.: Schneider Mária tanulmánya.

¹⁶⁰MOL K 726.

¹⁶¹ Uo.

szélesebb keretekben kiépülő politikai, gazdasági és tudományos kapcsolatok következménye az volt, hogy 1935. február 16-án megkötötték a két ország közötti kulturális egyezményt.¹⁶²

Az egyezmény húsz cikkből állt, amelyek részletesen intézkedtek: a Rómában fenntartott Magyar Intézetről és a Budapesten létesítendő Olasz Intézetről, a csereösztöndíjasokról, a kölcsönös nyári egyetemeken tartandó tanfolyamokról, az egyetemeken magyar, illetve olasz tudósok részére kölcsönösen rendszeresítendő tanszék szervezéséről, lektorok kiküldéséről, kutatóintézetekben való együttműködésről, főiskolai tanárcseréről, az olasz nyelvnek a középiskolában való tanításáról, tudományos és levéltári kutatások szükségességéről, művészeti kiállítások, filmek és könyvek bemutatásáról. Az egyezmény teljes részletességgel szabályozta a kultúrjavak cseréjének gyakorlatát, amit természetesen megkönnyített az utóbbi évek folyamán létrehozott tudományos és művészeti érintkezések mindkét ország részéről való lelkes és gondos ápolása.

Az egyre szélesedő és komolyabbá váló kapcsolatot jelezte az is, hogy a magyar kultúra egész Itáliában kiépítette intézményeit. 1931-ben kezdte meg működését a milánói Szent Szív Katolikus Egyetemen a magyar lektorátus. Fontos lépés volt, hogy 1935-ben a bolognai egyetemen magyar tanszék létesült; ennek hatására Firenzében, Nápolyban is sorra alakultak tanszékek és lektorátusok. A magyar kultúra szempontjából kiemelkedő volt az 1940-es év, mert ekkor alapították Bolognában a Magyar Tanulmányi Központot.

Magyarországon 1924-től lehetővé vált az olasz nyelv tanulása a reáliskolákban, mely jelentősen hozzájárult az itáliai kultúra elterjedéséhez. Az olasz kormány is érdekeltté vált tudományos és művészeti életének minél teljesebb bemutatásában, reprezentálva ezzel a két nép közötti érdekazonosságot. Fontos állomás volt a kultúrkapcsolatok fejlődésében az, hogy 1937-ben Budapesten megnyílt az Olasz Kultúrintézet, melynek Debrecenben és Pécsen fiókirodái és könyvtárai működtek.

A külföldi Magyar Intézetek közül mindvégig a római kapta a legtöbb állami támogatást: az 1927/28. évi támogatás 23 238 pengő volt, mely Hóman miniszterségéig folyamatosan emelkedett. A harmincas években átlagosan 35 ezer pengő támogatást állapított meg a kulturális kormányzat. Ezen összegek nagy részét - a húszas évek végén több mint 80%-át, a későbbiekben 3%-át a dologi és tanulmányi, kisebb hányadát pedig

---

¹⁶² A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924/25–1941/42. tanévben. Budapest, 1924–1944.

személyi kiadásokra fordították.¹⁶³ Nagy Ivánnak az 1934/35. tanévig összeállított adatai szerint a Történeti Intézet tagjai mellett „*eddig 205-en járták meg Rómát... A Collegium Hungaricum ösztöndíjasai elsősorban olasz szakos tanárok, azután katolikus teológusok, de legnagyobb számban művészek voltak...*”¹⁶⁴

Az ösztöndíjasok névsorát böngészve megállapítható, hogy többségük sorsát jelentősen befolyásolta az itáliai tartózkodás. Az ott töltött időszak alapos kihasználásáról tanúskodnak a megjelent forráskiadványok, önálló kötetek, tanulmányok és cikkek sorozata.

A legfontosabb kiadványok a következők voltak:

- A Római Magyar Történeti Intézet kiadványai (1925–1941) – 7 kötet.
- Pubblicazione deli' Instituto Storico Ungharese di Roma (1925–1929) –5 kötet.
- Pubblicazione della R, Accademia Ungharese di Roma (1931–1936) – 4 kötet.
- Monumenta Hungariae Italica, 1941-ben Olaszországi magyar emlékek (1931–1941) – 6 kötet.
- Studi e documenti italo-ungheresi Bella R. Accademia d'Ungheria di Roma... I–IV. Annuario 1936–1940–41 (1937–1942) (35)¹⁶⁵

Az előzőekből érzékelhető, hogy a két háború közötti Magyarország tudománypolitikai kapcsolataiban arra törekedett, hogy olyan pozíciókat szerezzen a magyarság számára, amelyek hozzásegítik a nemzetközi elszigeteltségből való kitöréshez. Másrészt az sem elhanyagolható szempont, hogy a kulturális igazgatás új tereinek megszervezésével a modernizáció (az új államisághoz való alkalmazkodás) és a kapitalista üzemszerűség átvihető a köztudatba. Az 1920-as években tudományos organizáció kiépülésének kezdetei lépéseit adták a külföldi intézetek rendszerének kiépülése. Persze a kapcsolatok kiépítését jelentősen befolyásolták a politikai események, tradíciók és a hazai közhangulatban meglévő elvárások. Így a magyar politikai orientációban centrális helyzetben lévő országok mellett más európai országokkal is élő mindennapos kapcsolattal rendelkezett a Magyarország, különösen érvényes ez a megállapítás Franciaországra, Svájcra, Bulgáriára és Angliára.¹⁶⁶

A magyar kulturális kormányzat törekvéseit és célrendszerét jól mutatják Magyary Zoltán szavai: „*Tudósok, művészek és szakemberek képzésére tehát szükség van, s*

---

¹⁶³ Pietro, F.: Római emlékek. In: gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Budapest, Athenaeum, 1938.

¹⁶⁴ 1935. évi XVII. törvény

¹⁶⁵ Lásd.: Nagy Iván tanulmányát.

¹⁶⁶ Hankiss János: Tudományos munkaszervezetek. Debreceni Szemle, 1928/5. szám. 253–258.old.

*annak legmegfelelőbb eszközei a külföldi kollégiumokban és ösztöndíjakban, valamint az azokhoz járuló hazai kutató ösztöndíjakban rendelkezésre is állnak. Ez azonban a szervezetnek csak egyik része. Intézményesen biztosítani kellett azt is, hogy az ösztöndíjakat mindig a legméltóbbak kapják, és hogy azokat tudománypolitikai céltudatossággal használjuk fel."*¹⁶⁷

3.2 .A sajtóviszonyok és a nyilvánosság kérdése

1921 tavaszán a Teleki-kormány lemondásának idejére lassan, de egyre határozottabban bontakoztak ki az új hivatalos sajtópolitika körvonalai.¹⁶⁸ A megszálló román csapatok hatóságainak szigorú, mindenre kiterjedő cenzúratevékenységét felváltotta a kivételes hatalomról szóló jogszabályok alapján kibocsátott 5.499/1919. M. E. sz. rendelet a sajtórendészet gyakorlásáról, amely az abszolút cenzúra bevezetését rendelte el.¹⁶⁹ Újból hatályba léptette a korábbi sajtóellenőrzéssel kapcsolatos szabályokat azzal a módosítással, hogy a rendelkezések hatályát általában az ország területén megjelenő, minden időszaki lap sajtórendészeti ellenőrzésére kiterjesztette. Ezt a politikai sajtó egészére vonatkozó cenzúrát – amelyet a miniszterelnökség kebelében működő sajtóiroda vezetése alatt a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság gyakorolt – formálta át a Teleki-kormány oly módon, hogy bevezette az ún. fakultatív cenzúra intézményét. Ennek szabályai értelmében a sajtórendészettel kapcsolatos feladatokat ezentúl a Sajtóellenőrző Bizottságot felváltó, a miniszteri sajtófőnökség elvi irányítása, s közvetlen felügyelete alá helyezett Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság hatáskörébe utalták.¹⁷⁰ Az új szerv általában véleményezési jogkörrel rendelkezett; bizonyos esetekben azonban – ha az állam közvetlen érdekei kerültek veszélybe –, a bemutatott közleményeket a legszigorúbb bírálóknak vethette alá. Természetesen a fakultatív cenzúra is a kivételes hatalom szabályain alapult. A háború idejére szóló 1912. LXIII. számú törvénycikk, s az ezt kiegészítő háborús jogszabályok ugyanis a hadiállapot

---

¹⁶⁷ Magyary Zoltán: Vezető szakemberek képzése. Magyar Szemle, 1928/4. 319–327.old.

¹⁶⁸ Vö.: Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004, 61-93. p.; Kókay György- Buzinkay Géza- Murányi Gábor: a magyar sajtó története. Budapest, Magyar Újságírók Országos Szövetsége, é.n. 178-182.p. Bellér Judit: Sajtópolitika Magyarországon a Bethlen-korszak első felében. In: Jogtörténeti Közlemények, 1986/1. 44-50. p.; Márkus László- Vásárhelyi Miklós: Az ellenforradalmi rendszer baloldali sajtójáról. Budapest, Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 1975, bevezető tanulmány.

¹⁶⁹ A sajtó szabályozásának kereteit az 1912:LXIII. tc. 11.§ és a 1916:IV.tc.6§ adta meg.

¹⁷⁰ 9.223/1920. M.E.sz. rendelet a Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság szervezéséről és működéséről.

hivatalos megszűnte után az Osztrák-Magyar Monarchia fegyverletételével nem veszítették hatályukat, hanem – különféle módosításokkal – továbbra is érvényben maradtak annak ellenére, hogy az 1912. évi törvény kimondta: „*A kivételes hatalom a háború befejezésével megszűnik. Ugyanekkor hatályon kívül kell helyezni a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket, ha hatályukat a minisztérium már előbb nem szüntette meg.*”¹⁷¹

A háború vége egyáltalán nem gátolta meg abban a törvényhozó szervet, hogy 1920 májusában a háború esetére szóló kivételes hatalom hatályának meghosszabbításáról intézkedjék. E szerint tekintettel a „*háború és a forradalom következtében előállott rendkívüli viszonyokra, a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényekben foglalt felhatalmazásokon alapuló kivételes hatalom időtartama a békeszerződés megerősítésétől számított egy évre meghosszabbíttatik*”.¹⁷² Az 1920. VI. sz. törvényben foglaltak értelmében a korábbi rendelkezésekben megjelölt „*háború*” tekintetében pedig az ország belső rendjének és biztonságának, valamint külpolitikájának érdekeit kívánták szem előtt tartani. A kivételes állapot hatályának meghosszabbítását – amennyiben további fenntartása szükséges – a törvény alapján a minisztérium akkor rendelheti el, ha a törvényhozó testület működése szünetel. A kormány, a kivételes hatalmat a békeszerződés megerősítésétől számított egy év eltelté után is, a törvényhozó szerv megalakulását követő három hónapig még igénybe veheti. Változatlanul fenntartotta tehát a Nemzetgyűlés a sajtóra vonatkozó kivételes rendelkezéseket a sajtórendészeti köteles példányok előzetes bemutatása, valamint az egyes belföldi és külföldről érkező lapok hasábjain megjelenő, közérdeket sértő cikkek következtében elrendelendő terjesztési tilalom vonatkozásában. S bár az e szakaszhoz fűzött miniszteri indoklás szerint a köteles példányok szétküldés előtti bemutatása nem azt jelenti, hogy ennek alapján az illetékes sajtórendészeti hatóságok engedélyétől függ majd a sajtótermékek további megjelenése, hanem csupán azt, hogy így a hatóságok még időben tudomást szerezhetnek az esetleges bűncselekményt tartalmazó cikkről, s az elkövetést meggátolhatják. Ám nem nehéz ezt az intézkedést a preventív közigazgatási cenzúra egyik burkolt formájának tekinteni, ugyanis a lappéldányok terjesztésének kezdete előtti vizsgálata, amelynek eredménye az újság terjesztésének megtiltása vagy a nyomtatott lappéldányok elkobzása lehet, végső soron előzetes cenzúra. Bizonyítja ezt a 6.357/1920. ME. sz. rendelet, amelyet a Teleki-kormány a kivételes felhatalmazások alapján fogalmazott meg, azzal egészítve ki az újból hatályba helyezett, egyes belföldi időszaki lapok megjelenésének és terjesztésének eltiltásáról szóló 5.484/1914. ME.sz. háborús jogszabályt, hogy a belügyminiszter mindazoknak a belföldi

---

¹⁷¹ 1912:LXIII.tc 1.§ 2. bekezdés.

¹⁷² 1920:VI.tc; Magyar Rendeletek Tára, 1920.

időszaki lapoknak a megjelenését és terjesztését is eltilthatja, melyek közleményei az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekeit veszélyezteti. Az Újságírók Egyesületének ülésein jó néhány alkalommal szólaltak fel ellene. Arra hivatkoztak, hogy az olyan rendelkezéseknek, amelyek a hatalom gyakorlása elé nem emelnek korlátokat, hanem ellenkezőleg, a meglevőket is ledöntik, veszedelmes következményeik lehetnek. Módot adnak arra, hogy a kormány, amennyiben akarja, egyszerűen megfojthassa az ellenzéki sajtókritikát, még hozzá bármilyen mondvacsinált ürüggyel.

A Bethlen-kormány 1921 decemberében az 1920. VI. tc. alapján a kivételes sajtórendészeti ellenőrzést megszüntette. A 10.501. ME. sz. rendelet hatályon kívül helyezte azon szabályok egy részét, amelyeket a kivételes sajtójogi felhatalmazás alapján alkottak, felszámolva a Teleki-kormánynak a fakultatív cenzúra alkalmazására vonatkozó törekvéseit. Változatlanul fenntartották azonban az előzetes cenzúrát, az egyes belföldi és a külföldről érkező sajtótermékek megrendszabályozását elősegítő jogokat, egészen 1922 júniusáig; június 26-án ugyanis a kormány rendeleti úton szüntette meg a kivételes hatalmat. Sajtókérdésben törvénytervezet 1922 folyamán ugyan nem keletkezett. A Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter által kidolgozott, s 1921 júniusában a minisztertanács elé terjesztett törvényjavaslat a sajtóról szóló 1914. XIV. tc. egyes rendelkezéseinek ideiglenes módosításáról és kiegészítéséről megrekedt. Egy sajtóankétot leszámítva nagyobb nyilvánosság elé nem került, a magyar királyi minisztérium még így is talált megoldást, hogy a törvény rendelkezéseit betartsa; olyan büntetőnovellát terjesztett a Nemzetgyűlés elé, amelyben a sajtóra vonatkozó egyes kérdések is helyet kaptak. Ily módon továbbra is érintetlenek maradtak a sajtóra vonatkozó, az egyes belföldi lapok megjelenésének és terjesztésének eltiltásáról, valamint a külföldről érkező sajtótermékek szabályozásáról szóló rendelkezések.¹⁷³

A belügyminiszter – s személyén keresztül az egész kormány – sajtóügyben gyakorolt jogköre tehát a húszas években is a kivételes helyzetekre alkalmazható jogszabályokon nyugodott. A minisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel a kormánynak a sajtóval kapcsolatos vázolt jogköre szilárd törvényes alappal rendelkezett, ezért a kivételes törvényeknek erre vonatkozó intézkedései továbbra is érvényesek maradtak. A sajtóosztályt (amely a belügyminiszterrel szorosan együttműködve gyakorolta a sajtóval kapcsolatos jogokat), s rajta keresztül az egész minisztériumot azonban számos olyan irányú támadás érte,

---

¹⁷³ A kormány saját hatáskörébe vonta az egyes sajtó útján elkövetett bűncselekményt és sajtóeljárási kérdést. Az új büntető novellát 1928-ban fogadta el a Képviselőház

amely megkérdőjelezte a sajtóosztály működésének célját: gyakorta hangzottak el olyan vádak, amelyek szerint a sajtót érintő kérdésekben a kormányzat elsősorban a saját hatalmi pozíciójának érvényesítését, nem a közérdeket helyezi előtérbe. Bethlen miniszterelnök többször szólalt fel a kormány védelmében.¹⁷⁴ Saját bevallása szerint valóban volt arra példa, hogy személyesen szólította fel a belügyi tárca vezetőjét, hogy bizonyos lapok megjelenését tiltsa be, vagy némelyek kolportázsjogát (utcai terjesztés joga) vonja vissza. Többek között sor került a „Világ”, a „Földmunkások Lapja” és „Az Újság” betiltására, valamint a szociáldemokrata politikai napilap, a „Népszava” terjesztésének megakadályozására, időnként egyes példányainak elkobzására. Ugyanakkor a miniszterelnök meggyőződéssel állította, hogy a korlátozások sohasem azért léptek életbe, mert az illető lap a kormányról vagy annak működéséről nyilatkozott volna elítélőleg, hanem a nemzet általános érdekeinek védelmében.

A húszas évek végén a Bethlen-kormányzat többször kísérelte meg a sajtóviszonyok jogi szabályozását, kisebb-nagyobb sikerrel. 1927 őszén döntötte el a miniszterelnök, hogy új szabályozásra van szükség.¹⁷⁵ Bethlen magyar hagyományokkal vagy nyugati példákkal igyekezett alátámasztani minden fontos döntését, így nem véletlen, hogy az ellenzék már az 1927-es büntetőnovella tárgyalásakor hiányolta a külföldi példákat.¹⁷⁶ A kormányhoz közel álló rangos folyóiratokban megjelent tanulmányok sorra mutatják be a külföldi szabályozási lehetőségeket, de főleg a belga, angol és német jogi keretek vonzották a szakértőket. A Magyar Szemlében megjelent írás is egyértelművé teszi a kormányzat céljait: a sajtójogi felelősség rendszerének átalakítása, az újságírói anonimitás kérdésének rendezése és a sajtójogi ügyekben nem térnek vissza az esküdtbíróságokhoz.¹⁷⁷ A tervezet 1929-ben került legközelebb ahhoz, hogy törvénnyé váljon, de az újságíró- társadalom és a sajtóvállalkozások mögötti gazdasági hatalmak ellenállása lehetetlenné tette az új törvény megszületését.¹⁷⁸

---

¹⁷⁴ 1922–27. évi Nemzetgyűlési Napló, 1926. május 4.-XLII. Kötet. 288. old.

¹⁷⁵ Magyarország 1921–1944. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerk.: Sipos Péter. Sajtó alá rendezte Csiffáry Tamás. Budapest, Palatinus, 1999. 141. old.

¹⁷⁶ Horváth Dániel az Igazságügyi Minisztérium tanácsosa tanulmányozta az angol viszonyokat és több összefoglalást készített a törvénytervezet szakmai munkájához. Horváth Dániel: Sajtójog és sajtószabadság Angolországban. A Sajtó 1930. 1. szám. 14–24. old.; 2. szám 60–69.old.; 3.szám 116–127.old.; 4. szám 172–191.old.; 5. szám 228–241.old.; 6. szám 301–321.old.

¹⁷⁷ Vargha Ferenc: Sajtószabadság. Magyar Szemle, 1928. december, 327–337.old.

¹⁷⁸ A tervezet legfontosabb pontjai: a lapindításhoz szükséges kaució megemlése, az egyetemes felelősség elve a fokozatos felelősség helyett, az anonimitás megszüntetése. A korszak két karizmatikus újságíró politikusa:

Vészi József (Arad, 1858. nov. 6. – Bp., 1940. jan. 23.): író, újságíró, szerkesztő. A budapesti egyetemen volt bölcsészhallgató, majd újságírói pályára lépett. Fiatal korában verseket és kisregényeket írt. 1877 – 93 között a

A Bethlen-kormány a húszas évek derekán ragaszkodott a maga kivételes hatalom biztosította diszkrecionális jogköréhez, amely sok esetben több oldalról is támadhatóvá tette a kormány sajtópolitikáját. A szociáldemokrata képviselők részéről az egyes szociáldemokrata és szakszervezeti lapok betiltása s a túlzott szigor alkalmazása volt napirenden, a kisgazdapárti vezetők nagy része viszont a kormánynak a destrukcióval szembeni gyengeségét, a forradalmi sajtóval való teljes leszámolás hiányát róta fel Bethlennek, míg az ellenzéki lapok általában a kormánypárti sajtó szubvencionálását vetették a miniszter szemére.

Kétségtelen, hogy a húszas évek közepén, amikor a belpolitikai gondokat az országra kívülről nehezedő nyomás csak fokozta, nem volt könnyű az Egységes Párt gazdasági, politikai, ideológiai azonosságát létrehozni. Érezhető, hogy egy átfogó konszolidációt kialakító kormánynak egyszerre többféle követelésnek kell eleget tennie. De éppen ezért, a legfelsőbb szintű végrehajtó testület nem engedhette meg magának, hogy – legalábbis a nagy nyilvánosság színe előtt – az egyik oldalon mindent eltűrjön, sőt támogasson, míg a másik oldalon mindent üldözzön. S nem tehette ezt meg már csak azért sem, mert – mint Bethlen azt oly találóan megfogalmazta – „*sohase lesz ez országban egy kormányzat állandóan tartható, amellyel szemben a jogtalanság és igazságtalanság vádja fenntartható és bebizonyítható*”.¹⁷⁹

Pester Lloyd parlamenti rovatát szerk. Az egyházpolitikai harcok idején a laptól megvált. 1894-től a Pesti Napló főszerk.-je, 1896-ban megalapította a Budapesti Naplót, mely többek között Ady műveinek a Nyugat megindulásáig a legfontosabb fóruma volt. 1899-ben szabadelvű párti programmal egyéni képviselő. A Fejérváry-kormány megalakulásakor, 1905-ben elvállalta a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetését. A darabont-kormány bukása után Berlinben telepedett le és megalapította a Jung-Ungarn c. folyóiratot, amelyben a magyar irodalmat és művészetet népszerűsítette. 1911-ben Bp.-en megindította a Budapesti Presse c. politikai napilapot, majd ugyanabban az évben visszatért a Pester Lloydhoz, amelynek 1913-tól közel három évtizeden át főszerkesztője volt. Lefordította németre Katona Bánk bánját. Hosszú időn át elnöke volt a Budapesti Újságírók Egyesületének. 1927-től a felsőház tagja.

Márkus Miksa (Pest, 1868. jún. 17. – német koncentrációs tábor, 1944): újságíró, szerkesztő. Egyetemi tanulmányainak befejezése után 1891-től a Magyar Hírlap munkatársa, majd segédszerkesztője, végül főszerkesztője és kiadótulajdonosa. Fiatal korában merész hangú színházi és zenei kritikákkal keltett feltűnést, később a lap minden rovatában dolgozott. 1906-ban udvari tanácsosi címet kapott. 1912-től kisebb megszakításokkal a Magyarországi Újságírók Egyesületének elnöke, hosszú évekig az Otthon Írók és Hírlapírók Köre főtársa. 1926-ban megvált a Magyar Hírlaptól, attól kezdve a Pesti Hírlap főmunkatársa, majd szerkesztője volt, az 1940-es évek elejéig. Mindketten jelentős társadalmi tőkével rendelkeztek és sikerült elérniük azt, hogy a tervezetből ne szülessék meg a törvény.

¹⁷⁹ . 1922-27. évi Nemzetgyűlési Napló, 1926. május 4. XLII. kötet. 290.old.

A politikai nyilvánosságban megjelenő orgánumok (napi- és hetilapok, folyóiratok) 1926-os pártállás szerinti megoszlásáról részletes statisztikai adatokkal rendelkezünk. Ebben az esztendőben 60 egységes párti (29,55%), 48 kormánytámogató (23,65%), 5 fajvédő (2,46%), 22 liberális, demokrata (10,84%) és 13 egyéb más politikai irányzatú (6,4%) időszak kiadvány jelent meg.¹⁸⁰ Bár arról nem rendelkezünk adattal, hogy a kormánypárti és kormánytámogató lapok, melyek az Egységes Pártban képviselt politikai nézetrendszerhez tartozóak és a privilegizált helyzettel rendelkező csoportokat képviselők, milyen arányban támogatták az egyes politikai döntéseket, de az valószínűsíthető: e domináns helyzetben lévő „konglomerátum” rendkívül vegyes értékeket képviselt. Négy évvel később, az 1930-as adatok már 113 kormánypárti (45,2%) és 48 kormánytámogató (19,2%) újságról szólnak. A sajtópalettán megtalálható volt még 23 liberális és demokrata (9,2%), 3 szociáldemokrata (1,2%), 33 pártonkívüli (13,2%) és 30, az egyéb más kategóriába sorolt kiadvány (12%) jelent meg Magyarországon. (3. sz. melléklet)

Az országos adat azonban elfedi a fővárosi és vidéki sajtóstruktúra közötti lényeges különbségeket. 1926-ban Budapesten 9 egységspárti (18,75%), 5 kormánytámogató (10,42%), 2 fajvédő (4,16%), 13 liberális, demokrata (27,08%), 3 szociáldemokrata (6,25%), 6 pártonkívüli (12,5%) és egyéb politikai irányzatú (27,7%), 3 fajvédő (1,9%), 9 liberális, demokrata (5,8%), 46 pártonkívüli (29,67%) és 3, az egyéb kategóriába (1,9%) sorolt (szociáldemokrata egy sem) lap jelent meg. 1930-ban a vidéki lapok piacán a kormánypárti lapok aránya 52,9-os volt, a kormánytámogatóké 20,2%-os, összesen tehát 73,1%-os viszont Budapesten a kormánylapok aránya csak 35,1% volt, míg liberális, demokratáké 17,5% (10

---

¹⁸⁰ Magyarországon 1780-tól rendelkezünk viszonylag részletes adatokkal a sajtó állapotáról. A viszonylagosság annak köszönhető, hogy a statisztikai felmérések csak a posta adatai mutatják be. Nem volt lehetőség a politikai tartalmak megjelenítésére és az egyes lapok példányszámának pontos behatárolására. A korai időszakról lásd.: Szalády Antal: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780-1881-ig. Budapest, Lampel, 1884.

1881-től részletesebb adatokkal rendelkezünk. A postai kimutatások már lehetőséget adnak a tartalmi és a nyelvi dimenziók megjelenítésére. 1926-ban a Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtése pontos képet ad a kor sajtóviszonyairól. Lásd.: Elekes Dezső: Az időszak sajtó statisztikája. In.: Magyar Statisztikai Szemle, 1927. 250–271. old. A korszak sajtójának statisztikájáról lásd. még: Wünscher Frigyes: Csonka-Magyarország sajtójának statisztikája. A Sajtó, 1929. 2. szám, 76–79. old.; A harmincas évek elején is készült egy összefoglaló az 1926 óta eltelt viszonyokról lásd.: Magyar Statisztikai Szemle, 1931. 580-592. old.

A vidék és a budapesti lapok arányairól lásd.: Elekes Lajos: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatal, 1936.

időszaki kiadvány, a szociáldemokratáké 5,3% (3 darab), a pártonkívülieké 15,8% (9 db) és az egyéb lapoké 26,3% (15 db).¹⁸¹

Látható, hogy öt év alatt tehát a politikai lapok számának növekedésével párhuzamosan (203-ról 250-re) a kormányt támogató aránya is nőtt (53,2%-ról 64,4%-ra). A lapok számának változása a húszas évek alapvető tendenciáját mutatja: csökken a hetente többször megjelenő termékek száma, és nőtt az ennél ritkábban piacra kerülő orgánumok aránya (4–5. sz. melléklet). A kormánylapok arányának növekedésével ugyan Budapesten és vidéken egyaránt csökkent a liberális, demokrata lapok aránya és száma is, ám vidéken nagyobb mértékben, ahol a kormány megbízottai jobban kezükbe tudták tartani a lapokat. A fővárosi lapok piacán a liberális lapok számának csökkenése azonban nem jelentette befolyásuk csökkenését, mert a napilapok gazdasági szerkezetét nem érintette a változás. Másrészt a lapok példányszámának adatai nem támasztják alá a befolyás csökkenését. A húszas évek konzervatív-liberális kormányzata által kialakított „*irányított nyilvánosságában*” a sajtó sokszínű rendszere minden beolvasztási kísérlet ellenére fennmaradt. (6. sz. melléklet)

Az általam vizsgált lapok politikai irányultsága a keresztény-nemzeti eszmerendszertől a konzervatív szemléletmódon keresztül a liberális gondolkodásig terjedt. A konzervatív kormányzatnak a húszas években nem volt hivatalos lapja, de a Budapesti Hírlap számított kormányközeli félhivatalos lapnak. Rákosi Jenő, az újság tulajdonosa Tisza István híveként a liberális értékrendet képviselte, mely nehezen alkalmazkodott az új Magyarország körülményeihez. 1925-ben Nadányi Emil átvette a lapot és a kormányzati politika képviselőjévé tette. Azonban a technokrata színezetű konzervatív gondolatkör szellemi erejét mégis a Magyar Szemle Társaság köré tömörülő értelmiségi csoport szolgáltatta. A Magyar Szemle Társaság Bethlen István kezdeményezésére alakult, és elsődleges feladatának tartotta egy reprezentatív magyar nyelvű folyóirat: a Magyar Szemle megjelentetését. A lap alapvetően betöltötte feladatát, teret engedett a reform-konzervatív értelmiség önszerveződésének és biztosította a konzervatív elit rekrutációját. Az újságban folyamatosan jelentek meg cikkek a magyar társadalom anomáliáiról és geopolitikai viszonyairól. A vállalkozás méreteit a legplasztikusabban a következő adatok dokumentálják: 642 szerző 2560 közleménye (mintegy 18 000 oldalnyi szöveg) 199 folyóiratszámában, 46 kötetben. Az 1927 szeptemberében indult s a német megszállást követően 1944 áprilisában betiltott folyóiratot 1938 decemberéig Szekfű Gyula szerkesztette, 1939-től Eckhardt Sándor vette át a szerkesztést. Szekfű ekkor sem vált meg a laptól: szerzőként is gyakran szerepelt, s a

---

¹⁸¹ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1931. Budapest, Athenaeum, 590. old.

szerkesztőbizottság alelnökeként továbbra is befolyása volt a lapra. A folyóirat formája és felépítése megjelenésének tizenhét éve alatt lényegileg változatlan maradt.

A Magyar Szemle Társulat volt a folyóirat életetője és mozgatóereje. Élén a folyóirat alapítói: gróf Bethlen István miniszterelnök és Kornfeld Móric báró, felsőházi tag, a Weiss Manfréd Művek egyik igazgatója álltak. A társulat szerkesztőbizottságában kezdettől fogva az utolsó számig Bethlen István töltötte be az elnöki tiszteket. A társulati választmány elnöke 1933-ig Hóman Bálint, alelnökei: 1928-ig Magyary Géza, majd Gratz Gusztáv voltak. 1933-tól Bethlen István lett a társulat elnöke, s az alelnöki posztot Ravasz László töltötte be.¹⁸² A szerkesztőbizottság és a választmány közéleti szereplőkből, az akadémikus tudományosság és a politika világának képviselőiből tevődött össze. Ez a társadalmi elit hatalmas szellemi és anyagi potenciált képviselt, identitás- és mentalitásalakító tényező lett, megadta a bethleni konszolidáció technokrata konzervatív jellegét. Kulturális tőkéje révén a laphoz közel álló személyek a politikai, gazdasági és kulturális mező egészében képviselték a lap szellemiségét. A társadalmi tőke és a Társaság kapcsolatrendszerén keresztül jól érzékelhetővé válik a kormányzat laptámogatási rendszere. Az irányított nyilvánosság kulcseleme volt, hogy egyes lapokat kivettek a piaci környezetből, és állami megrendelésekkel, szubvenciókkal támogatták.¹⁸³ Az 1927-ben alapított folyóirat társadalmi bázisát Bethlen István rangja, Horthyval való kapcsolata, miniszterelnöki tisztsége adta, mely megrendelések és

---

¹⁸² Az alapítók szándékát jól mutatja Bethlen István levele, melyben összefoglalja a lap alapításának eredőit: „*A nemzet politikai nevelésének kérdése állandóan foglalkoztatott, hiszen a közügyekben való részvételnek a kor szelleménél fogva elkerülhetetlen általánossága éppen e nevelés híján rejt magában súlyos veszélyeket. Ábrándok, melyek az elérhetetlenért, vagy éppen a károsért lelkesítenek; majd csalódottság, mely a szükségessel szemben is közönyössé tesz, váltakoznak gyakran az öntudatra ébresztett, de kellő tudással el nem látott tömegek lelkében. Mindkettő talaja lehet a nemzet igazi érdekeit veszélyeztető demagógiának. Szükséges tehát a valóság és a lehetőségek ismeretének terjedése, hogy a veszély ellen vértézve legyünk, s hogy a nemzet magában és ne csak a nemzet vezetőiben legyen meg a céltudatos, fokozatos haladás biztosítéka.*” In: Bethlen István levele Jancsó Benedeknek. Közli: Huszár Tibor: A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927-1937. Valóság, 1993/12. szám. 69. old.

A Magyar Szemle szellemiségéről és a lap alapításának történetéről lásd.: Szőke Domonkos: Konzervativizmus és liberalizmus válaszútján. Bethlen István és a Magyar Szemle kapcsolatának történetéhez. In: U.ő. Modernizáció és/vagy népiség. Debrecen, Ethnica Kiadás, 1994; Magyar Szemle. Első kötet. Írta és összeállította: Saád József. Budapest, Szabó Ervin Könyvtár, 1989. 5-34. old.; Lackó Miklós: Szekfű Gyula és kortársai. Valóság, 1983/8.sz. 11-22.old.; Némédi Dénes: A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusának szerkezetéről. Történelmi Szemle, 1972/ 1-2. sz. 75- 110.old.

¹⁸³ A Magyar Szemle Társaság iratanyagát Bisztray Gyula dolgozta fel és rendszerezte. ls. Bisztray Gyula iratanyaga, OSZK Kézirattára, Fond 7.

támogatások formájában jelentkezett. Az állami megrendelések viszonylag nagy példányszáma és a magán-előfizetőknél magasabb árú közületi előfizetések biztosították az újság folyamatos megrendelését. A Szemle legfontosabb megrendelője az egész korszakban kultusztárca volt, mely állandóan magas példányszámban fizetett elő a lapra (1928 júliusában 420 példányt). Ezenfelül a Társaság által kiadott könyveket, a Kincsestár-sorozatot, több ezres példányszámban vásárolta meg a könyvtárak és iskolák számára.¹⁸⁴ A megrendelések mellett jelentős volt a miniszterelnökség rendszeres dotációja, mely Bethlen miniszterelnöksége alatt havi 3000 pengőt tett ki.¹⁸⁵ A rendszeres havi támogatások mellett a kormányzati adminisztráció is mindig pozitívan bírálta el a lap kérelmeit.¹⁸⁶ A lap finanszírozásának harmadik eleme volt az egyes gazdasági vállalkozások megrendelése, melyek az előállítási ár felett fizettek elő a folyóiratra. A Magyar Nemzeti Bank vezetősége szoros kapcsolatban állt a Magyar Szemle Társasággal, hiszen Baranyai Lipót a bank elnöke, a Társaság választmányi tagja volt.¹⁸⁷ Általában elmondható, hogy a kormány közelében lévő lapok (Napkelet,

---

¹⁸⁴ Bisztray iratanyaga. OSZK Kézirattára, F7/2295.

¹⁸⁵ Uo. F7/2295-2299

¹⁸⁶ 1930-ban a Társaság folyóirat- és könyvkiadásra 32 000 Pengő értékben papírt importált Angliából, melynek vámtételét (7000 P) a kormányzat elengedte. OSZK Kézirattár, F7/2273.

¹⁸⁷ A társadalmi tőke jelentőségét jól mutatja Balogh Józsefnek, a Társaság titkárának pályafutása. Balogh József 1893-ban született, zsidó értelmiségi családban. Tanulmányait Budapesten, Berlinben, Münchenben és Freiburgban végezte és 1918-ban védte meg doktori fokozatát irodalomtörténetből. Tudományos munkássága az antikorról és a kora keresztény patrisztika világáról szólt. Közeli jó barátja Kornfeld Móricz révén került kapcsolatba Bethlen Miklós körével és a konzervatív Magyarországot reprezentáló Szekfü Gyulával. Egyik kigondolója és első főtíkára volt a Magyar Szemle Társaságnak, amely folyóiratával, a Magyar Szemlével és könyvsorozataival a húszas évek végén a kormányzó párt mellé egy értelmiségi szakember-réteget próbált megszervezni. A harmincas évek polarizálódó politikai nyilvánosságában az angolbarát, liberalizálódó konzervatív politika értelmiségi bázisát adta. Kornfeld Móricz révén az anyagi függetlenségét is biztosítani tudja, mert a Láng Izzógyárban kapott névleg munkát. 1933-ban hozta létre a *Société de Nouvelle Revue de Hongrie*-t, majd 1936-tól elindítja a *Hungarian Quarterly*-t; a negyvenes évek elején a *Parthenon Klasszikusok* könyvsorozatával az emberi humánusra hívja fel a figyelmet a háborús körülmények között.

Lásd.: Balogh József iratai. MTAK Kézirattára, MS/ 4523. Vö: Frank, Tibor: *Ethnicity, Propaganda, Myth-Making*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.; Kabdebó Lóránt: *A költő és a szerkesztő*. In: *Mint különös hírmondó*. Szerkesztette: Kelevéz Ágnes. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési propaganda Iroda, 1983. 185–215.old., Cz. Farkas Mária: *The Hungarian Quarterly (1936–1944)*. In: *Hungarológiai Évkönyv*, 2001/1.szám. Pécs, PTE BTK, 2001, 149.old., Cz. Farkas Mária: *A magyar irodalom közvetítése a két világháború között a Nouvelle Revue de Hongrie folyóiratban*. In: *Hungarológiai Évkönyv*, 2002/1. szám. Pécs,

Társadalomtudomány) hasonló szerkezetben kapták meg a támogatásaikat, melyek segítségével az egész vizsgált korszakunkban megjelenhettek.¹⁸⁸

A Magyar Szemle programja a század első két évtizedének baloldali (polgári-szocialista) radikalizmusától éppen úgy elhatárolódott, mint a népi eszmevilág – ekkoriban még főként Szabó Dezső ihlette – romantikájától és mitologizáló hajlamától, amely a folyóirat indításának idején talált lelkes követőkre az értelmiségi ifjúság mozgalmaiban. A hangsúlyozottan a középutasság jegyében kialakított művelődési és szociális program célkitűzéseit Szekfű a következőkben foglalta össze: „...*a lelki kapcsok fenntartása és megszilárdítása, mely a trianoni határok közé szorult magyarságot köti össze leszakított testvéreivel...a szociális megértés életre keltése, ... mai társadalmunk legsúlyosabb jelensége. A lap feladata volt még, ...annak tudatossá tétele, hogy a mi kultúránk, melyet a magyar népfaj itt, Európában, ezeréves keresztény országban, a mindenkori európai szellemmel szoros kapcsolatban termelt ki, ez a kultúra a mi legnagyobb, egyetlen kincsünk, melyet semmi idegen törekvésnek fel nem áldozhatunk.*” Tizenhét éven át számról számra követhető ezeknek a szempontoknak az érvényesítése. Szekfű felismerte a közvélemény jelentőségét, így a munkatársakkal szemben támasztott alapkövetelményeket pontosan meghatározta: „*Szélesebb körökhöz nem szólhatunk akadémiai magasságból, viszont íróinkat és szakembereinket, kik a politika, tudomány és irodalom területein otthonosak, egészen szokatlan, új feladat elé állítjuk, ha szélesebb köröknek szóló, de mégis beható, de mégsem újságba való cikkeket kérünk tőlük.*”¹⁸⁹

A Magyar Szemle arculata: a múlt századi és konzervatív hagyományokon építkező, ugyanakkor a modern revüírás követelményeinek is megfelelő stílus és szerkezet rövid idő alatt kialakult. Szépirodalomra nem tartott igényt a szerkesztőség, az olvasmányosságot, a konzervatív traktátusok emelkedettségével együtt is gördülékeny stílust viszont megkövetelte, és kezdettől fogva szorgalmazta néhány karakteres műfaj meghonosítását. Az arculatformáló

PTK BTK, 2002., 51–58.old., Cz. Farkas Mária: Balogh József, a szerkesztő. In: Hungarológia Évkönyv, 2003/1–2. szám. Pécs, PTE BTK, 2003., 107–115.old.

¹⁸⁸ A Napkelet támogatási rendszere is hasonló elvek mentén szerveződött. A folyóirat mögött találjuk a Magyar Irodalmi Társaságot, melynek megalakításában Klebelsberg Kunó és gróf Zichy Rafaelné, a korszak mértékadó közéleti személyisége, játszott főszerepet. Kettőjük levelezésében többször szerepel utalás az állami dotációra és az arisztokrácia támogatásaira. Lásd.: Gróf Zichy Rafaelné levelei. OSZKK Levelestár (1921. június 21, július 21, 22-i levelek)

¹⁸⁹ Szekfű Gyula: A magyar folyóirat problémája. A szerkesztő folyóiratindító cikke. Magyar Szemle, 1927/ I. kötet, szeptember.

műfaj az esszé, melynek legemlékezetesebb darabja a Szekfű-féle történetpolitikai tanulmány. Ez a szigorúan 10–12 oldalas, elegáns megfogalmazású, a professzionális követelményeknek megfelelő, ugyanakkor az akadémikus értekezéstől idegen asszociációkra is hajló, aktuálpolitikai érzékenységű műfaj hamar meghonosodott a folyóiratnál.¹⁹⁰

A korszak eszmetörténetében központi szerepet töltött be a magyarországi szellemtörténeti gondolkodás legfontosabb lapja, az 1921 májusában megindított Minerva. A folyóirat a Minerva-társaság tudományos egyletének orgánusaként jelent meg, és célul tűzte ki „*a magyar szellemi élet történetének művelését*”. A lap publicistái főleg Thienemann Tivadar és szellemi környezetéhez tartoztak, mely kezdetben az ideiglenesen Budapestre költözött pozsonyi Erzsébet Egyetem tanárait jelentette, majd a pécsi egyetem oktatói közül kerültek ki. 1934-ig a folyóirat rendszeresen jelent meg, és széles teret adott a magyarországi szellemtudományos mozgalomnak. Az egyetem tanárai mellett rendszeresen írt cikkeket a lapnak Kornis Gyula, Balogh József, Pauler Ákos, Szerb Antal, Hóman Bálint. Tematikai vonatkozásában a folyóirat három nagyobb egységet fogott át: a magyar szellemi múlt szellemtörténeti feldolgozása, az új magyar idealizmus gondolati alapjainak megteremtése és az újabb német filozófiai törekvések megjelenítése.¹⁹¹ A Thienemann Tivadar szerkesztésében megjelenő lap folyamatosan törekedett arra, hogy a közvetlen politikai témákat kerülje és tudatosan hangsúlyozza elkülönültségét a politika világától. A politika és tudomány metszéspontja mégis megtalálható a történetfilozófiai tanulmányokban, melyek a sajátos magyar viszonyok miatt alkalmazott jelleget vettek fel. A Minerva programjában egy átfogó, tudatos világgép-átalakítást hirdetett meg, melynek szellemi bázisát adta a világ szellemtörténeti értelmezése. Thienemann bevezető cikkében egyértelművé tette az idealisztikus szemlélet felsőbbbbségét a hagyományos pozitivista, anyagorientált világgal szemben. „*A pozitivizmus összes tanítása abból az alapmeggyőződésből fakadnak, kezdetben vala a matéria, mindennek eleje és lényege az anyag.*”¹⁹² A lap az idealizmus reneszánszát

---

¹⁹⁰ Vö.: Magyar Szemle. Repertórium és tartalomelemzés. Budapest, ELTE, 1989. Írta és összeállította: Saád József. 8–10.old.

¹⁹¹ Vö.: H. Lukács Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 52–55.old.

¹⁹² Thienemann Tivadar: A pozitivizmus és a magyar történettudományok. Minerva, 1922/1, 7. old.

Thienemann Tivadar, (Bp. 1890– West Roxbury, 1985): irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja (1923). A budapesti tudományegyetemen és a lipcei egyetemen tanult. 1923-ban Pécsre költözött, 1925-1926-ban a bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar dékánja. 1922-ben megalapította a szellemtörténeti irány

hirdette meg, egy olyan idealizmusét, amely képes hatékonyan szembeszállni a materializmus és a pozitívizmus eszmerendszerével. A korszak szellemtudományos tudományosságának reprezentatív munkájában a pécsi professzor egyértelművé teszi céljait: „*Nem akarunk új csapásokon járni, inkább folytatni kívánunk abbamaradt nagy kezdeményezéseket. Az idealizmusnak nagyobb, szilárdabb hagyományai vannak, az idealizmus elemibb erővel támadt fel az elmúlt évek illúzióinak szétfoszlása után, semhogy ma még külön igazolásra szorulna.*”¹⁹³A napi politizálásban nehezen használható és a politikai problémáktól tartózkodó lapot a korszak kulturális igazgatása nem kezelte kiemelten, de lehetővé tette a rendszeres megjelenését és terjesztését.¹⁹⁴

A Társadalomtudomány című folyóirat és a körülötte szerveződő értelmiségi kör magánkezdeményezésre jött létre, de széles mozgástérrel rendelkezett a hivatalos kultúrpolitikai célok megvalósítására.¹⁹⁵ Az 1921-ben induló folyóirat a szélesen értelmezett társadalomtudományi érdeklődés mellett kötelezte el magát, amely több diszciplína: az etnológia, a politikatudomány és a szociológia érintkezési pontján alakult ki. A tudományos távolságtartás jegyében került az aktuálpolitikai kérdéseket, de nem került el kora társadalmának kínzó, nyugtalanító és megoldásra váró feladatait. A folyóirat színvonalas publikációival az európai látókörrrel rendelkező keresztény-konzervatív tudósoknak, egyetemi tanároknak, szakíróknak lett a fóruma. A lap 1925 januárjától a Magyar Társadalomtudományi Társaság periodikájaként jelent meg általában évente ötször. A

---

megismertetését és elterjesztését célzó Minerva Társaságot, s 1922-1940 között kezdetben Horváth Jánossal, később egyedül szerkesztette a társaság Minerva c. folyóiratát. 1930-ban megkapta a Corvin-koszorút. A magyar szellemtörténeti irányzat vezető képviselője volt. Irodalomelmélettel, német irodalomtörténeti problémákkal, valamint a magyar-német irodalmi kapcsolatok történetével foglalkozott. 1947-ben Belgiumba távozott, ahonnan 1948-ban az USA-ba költözött. Fontosabb munkái: Városi élet a magyar középkorban (Bp., 1923); Mohács és Erasmus (Bp., 1924); Irodalomtörténeti alapfogalmak (Bp., 1930); Irodalomtörténet (A magyar történetírás új útjai, Bp., 1931); Goethe (Johann Wolfgang) und die Nachwelt (h. n., 1933); Vö: H. Lukács Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány (Bp., 1973); Poszler György: Utószó az Irodalomtörténeti alapfogalmak új kiadásához. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1988.

¹⁹³ A magyar történetírás új útjai. Szerkesztette: Hóman Bálint. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1932, 73. old.

¹⁹⁴ A megjelenéshez szükséges anyagi alapot a Minerva-társaság tagsága biztosította, de anyagiakban a lap nem bővelkedett, honoráriumot vagy nem fizetett, vagy csak keveset. A Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium a lapot előfizette az iskolák számára. Vö. H. Lukács Borbála i.m. 53.old.

¹⁹⁵ A lapot id. Bibó István a szegedi egyetemi könyvtár igazgatója szerkesztette 1921 és 1925 között. Az ő kezdeményezésére adta ki a lapot a Magyar Néprajzi Társaság.

Társaság évente három alkalommal ülésezett, melyeken az aktuális hivatali ügyek mellett a tudományos felolvasóülések lettek hangsúlyosak. A Társadalomtudomány törekedett a köréhez tartozó elit értelmiségi csoportok és a laikus értelmiségi közönség közötti kapcsolatok minél erőteljesebb kiépítésére.¹⁹⁶

A lap és köre az 1906-ban a Huszadik Század társadalomtudósaival szakító és a Magyar Társadalomtudományi Szemlét létrehozó társadalomtudósokkal és politikusokkal érzett kontinuitást. A lap főszerkesztője korszakunkban Hornyánszky Gyula, a szegedi egyetem klasszika-filológus tanára volt, aki személyében biztosította a folytonosságot.¹⁹⁷ A lap a klebelsbergi tudománypolitika kettős célját jelenítette meg: a társadalompolitikai szakkérdések vitatere lett, és a belföld felé képviselte szakszerűséget; a külföld irányába a célja a kapcsolatteremtés és a magyar társadalomtudományok betagozása a nemzetközi tudományos rendszerekbe. Hornyánszky a Magyar Társadalomtudományi Társaság alakuló ülésén hangsúlyozta és javasolta a tagságnak a klebelsbergi kulturális rekonstrukció szükségességének elfogadását és a társadalomtudományokra néha jellemző radikalizmusok elvetését. A lap főszerkesztője egész munkássága alatt képviselte a húszas évek tudományosságát átjáró vezérvonalat: a nemzeti jellegű társadalomtudomány megteremtése és a történeti tradíciókon nyugvó, a szerves fejlődés elvét hangsúlyozó modern világkép kialakítása.¹⁹⁸ A társadalompolitikai kérdésekkel való foglalkozás kedvelt formája volt már a Huszadik Századnak és a Társadalomtudományi Szemlének is a szakértőknek szóló körkérdés. A Társadalomtudomány folytatta a műfajt, és szinte minden évben tartott szakértői

---

¹⁹⁶ A Társaságot a hivatalos klebelsbergi kultúrpolitika kezdeményezésére 1925. január 25-én szervezték meg.

¹⁹⁷ Hornyánszky Gyula (Pest, 1869, szept. 22. – Bp., 1933. jan. 31.): klasszika-filológus, egyetemi tanár, az MTA tagja (1909). Az egyetemet Budapesten végezte. 1891-ben bölcsészdoktori, 1892-ben tanári diplomát szerzett. 1893–94-ben állami ösztöndíjjal Párizsban és Londonban tanult. 1894–96-ban nagyszombati gimn. tanár. 1899-ig külföldi tanulmányúton volt. Utána kaposvári, 1902-től budapesti gimnáziumi tanár és a budapesti egyetem magántanára. 1913-tól a kolozsvári, 1919-től a szegedi, 1926-tól a budapesti tudományegyetemen a klasszika-filológia tanára. 1925-től a Magyar Társadalomtudományi Társulat elnöke. Vö. Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. 64-76. old.

¹⁹⁸ Társadalomtudomány, 1925, Társulati élet című fejezet.

vitákat a közvéleményt érdeklő, az értelmiségi nyilvánosságot foglalkoztató problémákról.¹⁹⁹ A lap a legszélesebb hatókörrel a húszas évek második felében rendelkezett. A gazdasági világválság után kialakuló generációváltás érintette az újság szellemiségét és személyi állományát is, ennek a nemzedéknek a tagjai elfordultak a klebelsbergi kulturális rekonstrukció elveitől.

1923-ban a Tormay Cecil által alapított Napkelet havonként megjelenő irodalmi és kritikai folyóirat volt.²⁰⁰ A kultusztárca széles támogatottságot biztosított a lapnak, mert a keresztény megújulás irodalmi hátterét kívánta biztosítani. Másrészt bevallott célja volt a Nyugat szellemi erejének ellensúlyozása és a konzervatív életszemlélet közvetítése. *”A magyar publicisztika és zszurnalisztika, nézetem szerint, túlságosan tapad a napi eseményekhez, a pillanatnyi aktualitásokhoz...Bele kell ebbe szólnia nagyszerű nemzeti múltunk tanulságainak, bele a geográfiának és a statisztikának, bele a közgazdasági, a szociál- és a kultúrpolitikának. A Napkelet különösen a szépirodalmi és művészeti kritika terén mindig kiemelte a nemzeti gondolatot és a magasabb szempontokat. Ezért a neonacionalizmus tervszerű és szerves kialakítása érdekében nagyon kérem, szólaltassa meg, ...kiváló tehetségű és sokirányú írógárdáját...Szintézis útján talán sikerül, majd a magyar neonacionalizmus olyan szellemi programját felállítani, amelyben a jó magyar emberek túlnyomó többsége egyet tud érteni.”*²⁰¹

A gondolatkör ikonikus alakja, Tormay Cecil, csak keveset írt a lapba, a szerkesztés aprómunkája és az újság szellemiségének kialakítása Horváth Jánosra hárult. Koncepciójában előtérbe került a kritikai rovat, mely mindenkor az irodalmi-esztétikai szempontok alapján

---

¹⁹⁹ 1922-ben a választójoggal, 1924-ben az egyke kérdéssel 1925-ben a falusi egykézéssel, 1927-ben szociálpolitikával, 1929-ben az Alfölddel, 1930-ban az értelmiséggel, 1931-ben a családszociográfiával foglalkoztak.

²⁰⁰ Tormay Cécile (Budapest, 1876. okt. 8. – Mátraháza, 1937. ápr. 2.): író, közíró, szerkesztő. Iskoláit Budapesten végezte. 1904-ben a Virágfakadás c. lap munkatársa. 1911-ben jelent meg első regénye: Emberek a kövek között, melynek külföldön is sikere volt. A régi ház c. nemzedékregényét az MTA Péczely-díjjal jutalmazta a legjobb történelmi regény kategóriában. 1919 után a Horthy-rendszer egyik reprezentáns írója lett és közéleti tevékenységet is folytatott. Bujdosó könyv c. regényében az 1919-es eseményekről festett fel plasztikus képet. Szervezője és tevékeny tagja volt az 1920-ban alapított Magyar Nők Nemzeti Szövetségének. 1922-ben a Nyugat ellensúlyozására alapította a Napkelet c. jobboldali irodalmi folyóiratot. Fontosabb munkái: Emberek a kövek között (1911); A régi ház (1914); Bujdosó könyv (I – II., 1921 – 22); Az ősi küldött (r., I – III., Bp., 1934 – 37); Úti képek (Bp., 1935).

Vö.: Szerb Antal: Tormay Cecile. Nyugat, 1937/5. 350–352. old.

²⁰¹ Gróf Klebelsberg Kuno levele a Napkelet szerkesztőjéhez. Napkelet, 1928/3, 213–214. old.

értékelte a kor magyar irodalmi munkáit. A szakmaiság legfontosabb záloga volt kezdetben a munkatársak minősége, olyan elismert és megbecsült írók dolgoztak a lapba, mint Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor. A bethleni konszolidációt elsöprő világválság után a fiatalabb nemzedék kapott itt is szerepet a lapban, mely eklektikusabb és populárisabb arculatot képviselt.²⁰²

A konzervatív ellenzéki lapok közül hatásában és minőségében is kiemelkedett a gr. Andrassy Gyula által finanszírozott legitimista színezetű Magyarország. A Milotay István nevével fémjelzett újság a nemzeti középosztályok kedvelt olvasmánya volt a húszas, harmincas években. A radikálisan antiliberális és zsidóellenes célkitűzések mentén szerveződő lap a kulturális és gazdasági élet magyarosítását tartotta feladatának. A kormány programját és gyakorlati tevékenységét folyamatosan és magas színvonalon kritizálta, különösen Klebelsberg Kunó kultúrafinanszírozását tartotta elhibázottnak. A harmincas évek változó politikai, társadalmi környezetében a lap egységes irányvonala megszűnt, az újság a radikálisan szélsőséges mozgalmak szócsövénévé vált.²⁰³

A liberális Est című bulvárlap születésétől (1910) megszűnéséig (1939) a 20. század első felének legkorszerűbb, legnagyobb példányszámú és legolvasottabb magyar polgári napilapjává fejlődött. Közel három évtizedes megjelenése során e népszerű és váltakozó sorsú bulvárlappal megteremtett alapokra épül az ország legnagyobb újságkonzernje, Az Est Lapkiadó Részvénytársaság, amely három napilapot (Az Est, Pesti Napló, Magyarország) foglalt magában, ezenkívül a legnagyobb és legkorszerűbb hazai nyomdaüzemet és a legtekintélyesebb könyvkiadó vállalatot. A hatalmas méretű tömegkommunikációs és kulturális kombinát Miklós Andorhoz kötődött.²⁰⁴ A három napilap, a nyomda és a

---

²⁰² A Napkelet szellemiségéről lásd.: Schöplin Aladár: Búcsú a Napkelet-től. Nyugat, 1940. 33. évfolyam, 478–479.old., Németh László: Hományból hományba. Budapest, Magvető Kiadó, 1977, I. kötet 341–351.old. Program és hivatás. Budapest, Gondolat, 1978. 38. old., Kádár Judit: Az antiszemitizmus jutalma. Tormay Cecile és a Horthy-korszak. Kritika, 2003/3, 9-12. old., Tóth-Barbalics Veronika: A Napkelet megalapítása. Magyar Könyvszemle, 2004/3. 238–256.old.

²⁰³ Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Budapest, MUOSZ, 1996. 185–186.old.

²⁰⁴ Miklós Andor (Bp., 1880. jan. 11. – Bp., 1933. dec. 2.): újságíró, az Est-lapok kiadója és tulajdonosa. Újságírói pályáját 1901-ben a Magyar Szónál kezdte. 1902-ben a Pesti Napló közgazdasági rovatának szerkesztésével bízták meg. 1910-ben megalapította az Az Est c. politikai napilapot, melyet a 20-as, 30-as években a közép- és felső népszerű és rendkívül elterjedt napilapjává fejlesztett. Főként friss, szenzációkat kereső hírszolgálatával tűnt ki, emellett igyekezett a függetlenség látszatát megőrizni anélkül, hogy valóban ellenzéki

könyvkiadó, valamint több fontos és gazdaságilag jelentős kiegészítő üzem Miklós Andor tulajdona volt. Egészen az 1933 decemberében bekövetkezett haláláig ő töltötte be a hatalmas, széles kiterjedésű vállalkozás teljhatalmú szellemi és gazdasági irányítójának szerepét is. Miklós Andor szándéka és tudatos törekvése folytán vállalkozásai szüntelenül a szokatlant, az újat, a váratlant, a feltűnést keresték, ezzel szenvedélyes és veszélyes polémikba, heves harcokba keveredtek. Nem kevésbé ellentmondásos Az Est megítélése a korabeli sajtóban és a közéletben. Egyformán heves támadások érték mind a politika világának konzervatív-keresztény és szociáldemokrata oldaláról is. Miklós Andorról A Nép még 1924. május 6-i számában ezt írta: *„Ennek az embernek a bűnlajstroma kimeríthetetlen, nevéhez fűződik az 1918-as összeomlás, ő felelős a frontok felbomlásáért, ő felelős a bolsevizmusért, felelős mindenért, ami Magyarország legszomorúbb napjaiban történt.”* A legagresszívabb szélsőjobboldali, fajvédő társadalmi szervezet, a maga idejében roppant befolyásos Ébredő Magyarok Egyesülete 1921. június 10-én a Pallas nyomdában röpiratot nyomtatott Az Est bűnlajstromáról. Ebben a pamfletben többek között kijelentik: *„Vádoljuk Az Estet a történelem, a magyar szenvedések és a magyar megtorlás hatalmasai előtt a leggyalázatosabb, a legtervszerűbb és a leghatásosabb hazaárulással. Vádoljuk mindazokat, akik megalapították és minden középkori ocsmányságnál gyilkosabb sorait éveken át, nap-nap után papírra vetették ... Vádoljuk azt Az Estet, amelynek felelős szerkesztője minden Wilsonoknál és Clemenceau-nál nagyobb mértékben felelős katasztrófánkért.”*

Az Est-lapoknak folyamatos volt az a szívós igyekezete, hogy integrálódjanak a bethleni konszolidálódó rendjébe, és a rendszer aktív részeivé váljanak. Az idők múlásával mind nyilvánvalóbb lett, hogy ezt a törekvésüket siker koronázza. A hazai nemzeti polgári liberalizmus a jellemzője, hogy a politika ugyan liberális, de a társadalom rendi és konzervatív. A magyar liberális polgárság társadalomszemlélete konzervatív volt, nemzeti politikája pedig olyan nacionalista, mint az egész magyar hatalmi elit. Az Est- lapok mégis – miközben felvették a harcot a polgári szabadságjogok védelmében – tevékenyen közreműködtek a Horthy-rendszer konszolidációjában. Az Est-konzern lapjait elsősorban a

---

szerepre vállalkozott volna, aki lényegében a liberális nagypolgárság álláspontját képviselte a sajtóban, később vállalatok körébe vonta a Pesti Napló és Magyarország c. lapokat. Sikerét annak is köszönhetette, hogy a kor íróinak nagy részét, akik anyagilag rászorultak, napilapjainál rendszeresen foglalkoztatta. Tulajdonosa és irányítója volt emellett az Athenaeum Nyomdai és Irodalmi Intézetnek, a korszak legnagyobb könyv- és lapkiadójának. Felesége Gombaszögi Frida színésznő volt. Vö.: Lengyel Géza: Magyar újságmagnások. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 1963.

városi polgárság, kispolgárság, értelmiségiek, tisztviselők olvasták. Sok volt közöttük az asszimilálódott zsidó. Ezek a rétegek elutasítottak mindenfajta radikalizmust, a baloldalt és a jobboldalt egyaránt. Eszmeileg a polgári liberalizmus talaján állottak, gazdaságilag a szabadverseny elveit vallották, politikailag a törvényes rend helyreállítását kívánták, ezen belül a polgári szabadságjogok megvédését. Az Est-lapok a konzervativizmus és az ésszerű liberalizmus egybehangelésének szükségességét hirdetik. A legkirívóbb az Est-lapoknak a korabeli antiszemitizmussal kapcsolatos magatartása. Miközben harcoltak a pogromok, az antiszemita hecckampányok, mindenfajta vallási diszkrimináció ellen és megbélyegzik a numerus clausus-t, amely elsősorban a zsidó polgári értelmiség gyermekeit sújtja, polgári liberális elkötelezettségével összeegyeztethetőnek tartja az újabban bevándorolt, még nem polgárosodott elemek elleni hajszákat.

Az Est-konzern a húszas évek elején szerkesztésben, technológiában és a terjesztés szempontjából a legkorszerűbb magyar lapokat adta ki. Ezáltal növelte meg a befolyását, biztosította a magas példányszámot és a kiterjedt olvasótábort. Képezte saját kül- és belföldi sajtószolgálatát. Irodát nyitott New Yorkban, Londonban, Párizsban, Berlinben, Bécsben, Prágában, Zágrábban, Belgrádban, Triesztben, Bukarestben, Konstantinápolyban és Athénban. Munkatársai rendszeresen járták a világot, gyors és érdekes tudósításokat küldtek. Eredeti riportjait, interjúit, szenzációs tudósításait gyakran átvette a világsajtó. Az Est-konzern lapjai egységes irányítás alatt, hagyományait őrizzve alakították ki arculatukat. A vezető hírlap az Est maradt. Mint bulvárlap, az informatív anyagra fektette a hangsúlyt. Kitént hírrovata, tudósításai, riportázsa, közgazdasági hírszolgálat és sportrovata. Az első napilap volt, amely rendszeresen egy teljes oldalt szánt a sportnak, elsősorban a labdarúgásnak. Kulturális vonatkozásban is a jólérsülttség s a pletyka dominált. Publicisztikája súlytalan volt. Fő iránya: a kisemberek érdekeinek védelme, a polgári szabadságjogok hirdetése, a pártoktól való függetlenség hangoztatása, a kormány mértéktartó bírálata, a leleplezett botrányok, panamák, visszaélések adta szenzáció lehetőségeinek kiaknázása. Irodalomban a könnyed, szórakoztató lektúrt művelte. Kedvelte a kis műfajt: a hírfejt, kroit, tárcát és az irodalmi riportázst.²⁰⁵

---

²⁰⁵ Vö.: Vásárhelyi Miklós: Az Est-lapok 1920-1939. In: Pesti Ernő az Est- lapok repertórium. Budapest, PIM, 1982.; Pór Edit: Az Est 1919–1920. Budapest, Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 1969; Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.; Pásztor Árpád: Budapesttől az Est körül Budapestig. A Pesti Napló Vasárnapi melléklete, 1936. április 12. 40. old.

A húszas évek második felében rendkívül színes és változatos formái jelennek meg a szabad véleményalkotásnak. A heti megjelenésű és bulvárlapnak induló, de később a neoliberais szellemiségű Toll, illetve a korszak meghatározó urbánus folyóirata a Századunk a radikális reformerek igényes lapjává lett. A két főszerkesztő, Hatvany Lajos és Vámbéry Ruzstem szellemi környezetébe tartozó írók, újságírók (Ignotus Pál, Márai Sándor, Karinthy Frigyes stb.) fontos alakítóivá váltak a sajtónyilvánosságának. Az antikonformizmus jelszava köré szerveződő értelmiségi csoportok a kozmopolita szemlélet magyarországi képviselőjévé váltak.²⁰⁶

A közvélemény és a nyilvánosság fogalmának jelentése koronként és ideológiai irányzatok szerint változik.²⁰⁷ Értelmezésünkben a legfontosabb jellemzőnek azt tartjuk, hogy melyik intézményhez köthető a közvélemény képviselője. *„A polgárság uralomra jutásával a közvélemény intézményesülésének folyamata betetőződött: a közvélemény alkotmányjogi kategória színvonalára emelkedett...A köznép a választott képviselőkön keresztül részt vesz a törvényhozásban és a hatalom más intézményeiben. A nyilvánosság fórumai biztosítják, hogy az állampolgárok állandóan tájékozódjanak a döntéshozatal egész folyamatáról. E koncepció a törvényhozó és a végrehajtó hatalom éles szétválásának és önállóságának tételén nyugodott. A közöttük lévő „egyensúly” hivatott biztosítani a közvélemény jelentékeny szerepét a politikai erőviszonyok rendszerében.”*²⁰⁸

A húszas évek magyar politikaelmélete komolyan vizsgálta a liberális angol modellen keresztül a klasszikus polgári rendszer megvalósulásait, de a magyar társadalmi valóság autoriter jellege módosítja a fogalom tartalmát.²⁰⁹ *„A közvéleményt úgy tekintjük, mint azt a hangulatot, amely az adott tárgy kapcsán a társadalom legjobban informált, legműveltebb és legerkölcösebb tagjai körében jön létre, terjed fokozatosan tovább, míg egy civilizált állam*

---

²⁰⁶ L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 76–86.old.

²⁰⁷ A közvélemény fogalmának első tudományos igényű és nagyhatású munkája Európában Tönnies: A közvélemény kritikája (Kritik der öffentlichen Meinung. Berlin, 1922.) c. műve. Tönnies bírálta kortársait, amiért nem vették figyelembe annak a fejlődésnek az alapvető jelentőségét, amelyen a közvélemény a sajtó hatására keresztül ment. Nézete szerint a modern társadalmak differenciáltak és társulásokon alapulnak. Három egymást rendező elv szerint szerveződnek: piacok, az államok, a közvélemény. A szekuralizált világ döntő bírója a közvélemény, mely a szabad sajtó útján és hatására kontrolálja az államot.

²⁰⁸ Angelusz Róbert: A kommunikáló társadalom. Budapest, Ferenczy Kiadó, 1995. 63. old.

²⁰⁹ Ottlik György Brit közvélemény, brit sajtó. Magyar Szemle, 1927/1. kötet 350–357. old.

*csaknem valamennyi, némi neveltetéssel és öntudattal rendelkező tagja magáévá nem teszi. E követelmények többsége a társadalom középosztályának és vezető rétegének sajátja, a közvélemény ereje nagymértékben attól függ, milyen arányt képviselnek ezek a rétegek az alsó néposztállyal szemben.”*²¹⁰

E 19. századi meghatározás jobban lefedi a magyar viszonyokat, hiszen az elithez köti a közvélemény fogalmát és így legitimálja a titkos választások rendszerét elutasító bethleni koncepciót. A kor felfogása szerint a politikai hatalom által tematizált (irányított nyilvánosság) sajtónyilvánosságban is képesek az újságok a közvéleményt alakítani. A kérdés az „*a mai sajtó, amely elsősorban informatív jellegű, mennyiben tudja a közvéleményt, a húszadik század nagyhatalmasságát, irányítani, befolyásolni*”.²¹¹ A válasz egyértelműen jelzi a sajtó közvélemény-formáló erejét, hiszen „*az újság nemcsak reprodukáló kaleidoszkópja a mindennapi életnek, hanem félelmetes erejű alakítója is a közvéleménynek.*”²¹² A sajtó tehát egyszerre befolyásolja a közvéleményt és áramoltatja az olvasói véleményeket, szócsökként szolgál a közügyek kérdésében. „*A sajtó azt tolmácsolja, ami mondanivalója van a nemzetnek, az összességnek és a népnek...a sajtónak is.. megvannak a maga hibái. De ezek a hibák nem a sajtó hibái, hanem a közösségé. Azé, amelynek nevében a sajtó beszél, és amelynek kívánságait hangoztatja. Tudjuk, hogy azok, akiknek hivatása az, hogy a földrengések által sarkaikból kilökött világban a rendet helyreállítsák, hivatásukban sokszor feszélyezve érzik magukat a sajtó hangja, a közönség szava által.*”²¹³ A közügyek megjelenésének tere a nyilvánosság, melynek fogalma egyértelmű a korszakunkban: „*az állampolgári jogokat érdeklő tárgyalásoknál a szabadság lényeges biztosítója abban áll, hogy az országgyűlési, törvényhatósági üléseken hallgatóság lehet jelen és az ülésről hírlapi tudósítást lehet közölni.*”²¹⁴ A kor sajtója alkalmas volt arra, hogy a közügyeket tematizálva áramoltassa a társadalmi valóság felé, azaz nyilvánosságteremtő és propagáló funkciója lett. A politikai hatalom és ellenzéke e térben plasztikusan tudta megfogalmazni kérdéseiket és a válaszok eljuthattak az egész politizáló közvéleményhez. A

---

²¹⁰ Bene Sándor: Közvélemény-történet és toposzkutatás. Jel-Kép, 1996/2. szám, 76. old.

²¹¹ Balla Antal: Sajtó és társadalom című előadása. Ismerteti: A Sajtó, 1927/5. szám, 29. old.

²¹² Tóth Tihamér: Sajtóélményeink, sajtókötelességeink. Ismerteti: A Sajtó, 1928/4. szám 211–213. old.

²¹³ Rákosi Jenő a házelnököt üdvözlő beszéde. A Sajtó, 1927/3. szám 28. old.

²¹⁴ Révai nagy lexikon, 1916-os kiadás 14. kötet, nyilvánosság címszó.

meggyőzés, a politikai karakterépítés hatékony formáit kihasználva az irányított nyilvánosság keretében zajlottak le a korszak alapvető vitái.

4. A neonacionalizmus ideológiája

4.1. A szellemtörténeti gondolkodás hatása

A Horthy-korszakot uraló konzervatívok világ- és társadalomképe, valamint politikai gondolkodása a XIX. századi konzervatív-liberális eszmekörben gyökerezett. A polgári átalakulásról, a különböző feudális előjogok megszűnéséről – a rendi országgyűlés és az abszolutista kormányrendszer népképviselői alapuló parlamenttel és a parlamentnek felelős kormánnyal való felváltásáról – a kor vezető politikusai mindig pozitív előjellel nyilatkoztak. Határozottan szemben álltak azonban mindazokkal a törekvésekkel, amelyek a XIX. században kialakult politikai berendezkedést alapvetően megváltoztatni kívánták. Az 1919-ben hatalomra kerülő konzervatív társadalmi csoportok az első években magukat a „keresztény nemzeti kurzus” jelzőjével látták el. A bethleni konszolidációtól kezdve az elnevezés elmaradt, de a kormányzati rendszer politikai ideológiájának ismérvei továbbra is a keresztény és nemzeti elemek voltak. Az ideológia az ún. történelmi osztályok uralmi igényeit fejezte ki, kiegészülve a nagypolgári érdekeket képviselő finánciókéval. Az új ideológia mindkét elemének, a nemzetinek is és a kereszténynek is számtalan értelmezési lehetősége volt, de a történeti irodalom általában három fő vonulatot különböztet meg: a fajvédő, az újkonzervatív-klerikális és a konzervatív-reform elképzelések.²¹⁵

A keresztény nemzeti ideológiába a történelmi keresztény egyházak valláserkölcsei felfogása integrálódott. A két háború közötti időszakban nagymértékben megnőtt a politika világán kívüli társadalmi, szociális, ifjúsági és hitbuzgalmi szervezetek, mozgalmak súlya és száma, amelyek valláserkölcsei alapon álltak. A döntő befolyást azonban a „hivatalos” egyházak jelentették. Az egyházak továbbra is meglévő nagy társadalmi tekintélye, jövedelme és erkölcsi monopóliuma megteremtette a kereteket a keresztény-nemzeti ideológia képviselői számára. Az egyházak közül a katolikus egyház töltött be vezető szerepet. A katolikus szerzők a századfordulótól a II. világháború végéig terjedő fél évszázadot a katolikus

---

²¹⁵ Ilyen szellemben tárgyalja a kor szellemiségét Gergely Jenő–Izsák Lajos: A huszadik század története. Budapest, Pannonica, 2000, 152–203. old.; Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 172–220. old. A kérdéskör gyökereit tisztázza és a nemzetközi helyzetbe való beágyazottságát hangsúlyozza: Ormos Mária: Politikai ideológia a két világháború között. In: Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Szerkesztette: Vonyó József. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány- Magyar Történelmi Társulat, 2003, 75–87. old.

reneszánsznak nevezik. Külsőségeiben a barokk pompájában virágzott az egyház, de megélné a hitélet és elmélyült a tömegek vallásossága is. Figyelemre méltó az a tény is, hogy az ifjúság körében tömegméretűvé váltak a vallásos egyesületek és mozgalmak. A katolikus KALOT és KALÁSZ, vagy a református Soli Deo Glória jelentős szerepet játszott mind az értelmiségiek, mind a fiatalok között. A vallásos élet és a hit iránti igény termelte ki a szerzetesi intézmény valódi reneszánszát, és a korszak végére annyi férfi szerzetes élt Magyarországon, mint korábban a történelmi ország területén. Az apácarendekben élők száma pedig egyenesen megduplázódott. A szerzetesi intézmények behálózták az egész társadalmat, az oktatás-nevelés tereitől a szociális gondoskodáson át a kultúra, a sajtó és az egyesületi élet színteréig.²¹⁶ A Horthy-korszak keresztény nemzeti gondolkodásának leghatásosabb alakja Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök volt. Prohászka katolicizmusa XIII. Leó pápa a nyugati kereszténységet megreformáló nézeteit ötvözte az általa hungarizmusnak nevezett eszmerendszerrel. Legfőbb céljának a magyar katolicizmus felélesztését és újjászervezését tekintette, továbbá a szerinte megtévedt magyar értelmiség megnyerését tartotta nemzeti feladatnak. Hungarizmusának sarkalatos pontja volt egy aktualizált, a magyar történelemre reagáló nemzetfogalom kialakítása, melynek lényeges elemévé vált az antiszemitizmus és a forradalomellenesség.²¹⁷

---

²¹⁶ Vö.: Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon. Budapest, ELTE BTK, 1997.

²¹⁷ Prohászka Ottokár (Nyitra, 1858. okt. 10. – Budapest, 1927. ápr. 2.) római katolikus püspök, egyházi szónok és író, egyetemi tanár, az MTA tagja. Rómában a Collegium Germanico-Hungaricoban tanult és 1882-ben tért vissza Magyarországra. 1884-ben Esztergomban a teológia, 1904-től a budapesti egyetemen a dogmatika tanára, 1905-től székesfehérvári püspök. A magyarországi keresztényszocialista mozgalom egyik vezetője. Az ő nevéhez fűződik 1903-ban az első keresztényszocialista szervezetek megalapítása. 1920 és 1922 között országgyűlési képviselő, majd a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjának elnöke. Hittudományi munkásságával, melyben a neotomizmus és a bergsoni filozófia hatása érvényesül, kivívta a magyar katolikus egyház ellenszenvét. Mégis a XX. század egyik legnagyobb hatású keresztény teológusának tartja az utókor. Politikai, teológiai és lelkipásztori munkája mellett a magyar keresztény újságírás meghatározó alakjai is volt. A Kultúra és terror c. munkájában az Élet című folyóiratban közölt írásait jelenteti meg 1918 kora őszén. A műben egy egységes keresztény kultúrprogramot állított fel, melynek a célja a csődbe ment ország új távlatainak felfestése. A keresztényszocialista programjával egyértelműen szembe állt a forradalmi Magyarország liberális és szociáldemokrata irányzataival. Erőteljesen hat a húszas évek közgondolkodására a modern keresztény alapokkal (Rerum novarum) rendelkező társadalmi programja, liberalizmus- és zsidó ellenessége. Mottójának tekinthető a *Diadalmas világnézet* (Esztergom, 1906) című könyvének bevezetőjében kifejtett gondolata: "...állítsuk a régi igazságokat modern megvilágításba, hozzuk közelebb a mai kor s mi is föllendítjük a vallásosságot." Vö.: Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. Budapest, Szenci Molnár Társaság, 2000; Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. Budapest, Gondolat, 1994.

A korszak szellemi arculatának és világképének kialakításában természetesen kiemelt helyet kaptak a kulturális igazgatás értelmiségi bürokratái, akik a társadalom véleményalakításában rendelkeztek az állami igazgatás eszközrendszereivel és folyamatosan jelen voltak a sajtónyilvánosságban is. Az újkonzervativizmus fogalmával megjeleníthető irányzat legkövetkezetesebb képviselőivé a kultúra területén Klebelsberg Kunó és Kornis Gyula váltak. A húszas évek meghatározó kultuszminisztere a neonacionalizmus elméletében fogalmazta meg a kultúra világát modernizáló konzervatív kurzus ideológiai alapjait. Klebelsberg soha nem volt az elmélet embere. Előadásait mindig pontos gondolatmenet jellemezte, de távol állt tőle az elméletalkotás szándéka. A publicisztikát kötelező kultúrpolitikus feladatnak fogta fel, az eszme közvetítésének és a gondolatok közlésének elengedhetetlen eszközét látta benne. Valószínűleg ezért vette maga mellé 1927-ben államtitkárnak Kornis Gyula egyetemi tanárt, aki már a húszas évek elejétől számos publikációban igyekezett a kultúra, a világnézet, a nevelés és a politika összefüggéseit feltárni. Írásaiban egy általános értékelméleti nézőpont mentén szerveződő, pszichológiai-filozófiai alapvetésű, egységes szellemtörténeti vonulatba illeszkedő rendszert kívánt kialakítani.²¹⁸

Kornis Gyula kultúrbölcseleti és történetfilozófiai orientációja a neokantianus gondolkodásra építkező szellemtudományos törekvések és a Dilthey-féle bölcsélet pszichológiai-történeti megközelítésekből építkezett. Wilhelm Dilthey, a németországi szellemtudományos irányzat képviselőjeként a történelmiség és a megértés kérdéskörének szentelte egész tudományos munkáját. Azt vallotta, hogy a szellemtudományok legvégső és legbonyolultabb problémája a történelem. A gondolkodás formái mind a történelmi valóságból táplálkoznak, és így változó formákat vesznek fel mind az egyénben, mind a közösségben. Ez azt jelenti hogy nincsenek végleges, abszolút fogalmak és megismerési formák. A megismerés lehetősége a történelemből fakad, mely a viszonylagosságot teremt

---

Prohászka 1927. április másodikán halt meg és halála megrendítette az egész politikai elitet. Ezen a szombati napon üléselő országgyűlés megrendültségét jelezve azonnal beszüntette a munkáját. A vasárnap is megjelenő napilapok első oldalán jelentetik meg a hírt és részletesen beszámolnak Prohászka egyházi, politikai és újságírói pályafutásáról. Lásd.: Pesti Napló, 1927. április 03. 1. old.

²¹⁸ Kultúrpolitikánk irányelvei.(Különnyomat az Új magyar Szemléből) Budapest, 1921.; Történetfilozófia. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1924.; A magyar művelődés eszményei I–II. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.; Kultúra és politika. Budapest, Franklin, 1928.; Kultúra és nemzet. Budapest, Franklin, 1930.

meg, és a valóság megértésének lehetőségét adja. A történelmi hangulat (megérzés) és a megértés vált filozófiai rendszerének központi elemévé.²¹⁹

Kornis Gyula a szellemtörténeti irányzat élére állt mikor az 1921-ben alapított Minerva Társaság elnöke lett, s a társaság folyóiratában, a Minervában fontos eszmetörténeti tanulmányokat jelentetett meg. A klebelsbergi konszolidációs kultúrpolitika preferenciarendszerében is fontos szerephez jutott a szellemtörténet.²²⁰ „*Erre a termékeny,*

---

²¹⁹ Dilthey filozófiájáról lásd: Kornis Gyula: Dilthey történelemszemlélete. Történeti Szemle, 1912.

²²⁰ A magyarországi szellemtörténeti mozgalomra és kor meghatározó értelmiségi csoportjaira nagy hatással volt Eduard Spranger és Ernst Troeltsch munkássága. Dilthey pszichológia szemléletének hatása fedezhető fel a neokantianizmus képviselőjének Eduard Spranger filozófiájában. A Spranger-féle szellemtörténet különösen két meghatározó szempontból állt szemben a mintaadó Dilthey-féle örökséggel. Ő volt az első, aki az irodalomkutatásról már a 20-as években határozottan igyekezett leválasztani egyrészt a későpozitivistá lélektant, másrészt azt az individuálszichologizmust, amelyet a Dilthey-tanítványok vagy a beleérzés, vagy pedig a kritikai impresszionizmus irányában kezdtek elsekélyesíteni. Ugyanakkor ő volt az is, aki egy jellegzetesen szubsztancialista hermeneutikán keresztül kötötte meg e módszer művelőinek kezét. Azzal ugyanis, hogy az esztétikai alapviszonyt "benyomás" és "kifejezés" szimmetriájában alapozta meg, olyan lélektani konstrukciót teremtett újra, amelyben az esztétikai tapasztalat (érzelmileg) jelentésteljes lélekállapotként válik részévé az életünknek. Az élmény, az átéltség Dilthey-hoz képest itt annyiban összetettebb feltétele az esztétikai tapasztalatnak, hogy annak értékszerkezetében olyan szellemi-kulturális tényezők a relevánsak, amelyeknek „*az értelme és érvénye túlmegy az individuális életen*”. Mivel Spranger szerint e kettős tapasztalati struktúra úgy alakul ki, hogy a pszichikumra transzszubjektív szellemi tartalmak „*kapcsolódnak rá*”, az emberi életmegnyilvánulások megérthetőségének az a mindenkori feltétele, hogy az egyedi én-állapotok és az objektivitások viszonyrendszerét szellemi magatartások olyan törvényszerű foglalatoként ismerjük föl, amely „*ideális irány konstansként sajátja az egyedi szubjektumnak*”. Azzal tehát, hogy az identitást csak időbeli állandóságként tekintette megragadhatónak, Spranger persze nemcsak az interpretáció tetszőlegességét korlátozta, hanem a történeti kérdésirányok temporalizációja előtt is elzárta az utakat.

Spranger a történettudományos eljárásnak antinómiáját állítja fel az érték és a pszichológiai megértés fogalmaiban. Elvetette az értékfogalmat, mint a történettudomány kulcsát és a pszichológiában látja a múlt megismerésének nyitját. Tehát Spranger szerint a történettudomány alapja pszichológia, melynek természetes eleme az irracionális: ez a megismerhetetlen a történelemben (Dilthey, Simmel). Spranger sokat foglalkozik a kultúrák zártságával, jellemzőivel és sajátosságaival. A kultúrcikluselméletek eredetét Vicónál találja meg és ezt vezeti végig a művészetek és a gondolkodás szinte minden formáján. A kultúra társadalmi szerepét és értelmezési terét boncolgatva veti el a kultúra pesszimista szemléletét. (Spranglerről lásd.: *Elisabeth Flitner: Vom Kampf der Professoren zum Kampf der Götter. Zeitschrift für Pädagogik 1998/4. 889-906.old.*)

A német Eduard Troeltsch teológusból, majd egyháztörténészből lett történetfilozófussá. A társadalomtörténeti szemlélet mellett elkötelezettsége miatt már korai munkáiban szembefordult a keresztény hit igazságait dogmatikai alapelvekből levezetni kívánó spekulatív szemlélettel, amely helyett a kereszténység fejlődésének történeti folyamatában igyekezett értelmezni. Ennek megfelelően tagadta, hogy a keresztény vallás abszolút

*kölcsönös kapcsolatra, mely a filozófia és a szaktudományok között fennáll, kitűnő fényt derít pl. az irodalomkutatásnak és a történettudománynak az a legújabb iránya, mely „szellemtörténet” vagy „eszmetörténet” néven ismeretes. Tudományos életünknek szükséges volna ezeknek a nagy határkérdéseknek, a modern tudományos világfelfogás ezen végső problémáinak alapos megvizsgálására, esetleg monografikus feldolgozására.”*²²¹ Kornis kultúrfilozófiai rendszeréről, valamint a kultúra és politika viszonyrendszeréről az 1921-ben írt Kultúrpolitikánk irányelvei című munkája alapján lehet világos képünk. Az objektív idealista értékelmélet alapján kifejtett gondolatsorban az igazi értéket, az önmagáért létező önértéket az igaz, a szép és a jó testesítette meg. Pauler Ákos filozófia rendszerét alkalmazva haladja meg a szerző a kanti formalizmust, és teszi az etikát (az erkölcsi jót) és a humanizmus eszményét a cselekvő, politikai ember legfontosabb motivációjává.²²² Ebben a felfogásban a kultúra érték alapú fogalma az államelmélet elválaszthatatlan részévé vált. „*Először is a*

---

vallás, a történelem felett álló apriori igazság volna; történeti tipológiájában a legmagasabb rendűnek tekintette ugyan a világ vallásainak sorában, de egyben történeti fejlődés eredményének és a nyugati kultúra szellemi foglalatának gondolta, közben pedig ismételt kísérletet tett a vallástörténeti tapasztalat és a kantiánus vallásfilozófia elveinek összekapcsolásán nyugvó, ismeretelméletileg és történetileg is megalapozható vallásfogalom kidolgozására. A Max Weber köréhez tartozó Troeltsch a történelmileg változó társadalmi közeg előterében igyekezett rekonstruálni a kereszténység kialakulásának és fejlődésének történetét. Az általa megalkotott tipológia, amelynek legfontosabb eleme a vallási valóságban az egyház és a szekta formációk közötti világos megkülönböztetés megtétele volt, a családi, a gazdasági, a politikai és a szellemi élet szövedékében igyekezett elhelyezni és értelmezni a kereszténység fejlődő, változó, a dogmatika helyett a szociológia eszközeivel értelmezhető, civilizációnk számára szükségszerű és nélkülözhetetlen mozgalmát. (Eduard Troeltschről lásd.: *Joó Tibor: A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch. Szeged, 1931*) A magyarországi szellemtörténetről lásd.: Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Budapest, Történelmi Társulat, 1924; Joó Tibor: *Bevezetés a szellemtörténetbe*. Budapest, Franklin, 1935. és *Történetfilozófia és metafizika*. Budapest, Athenaeum, 1935, H. Lukács Borbála: *Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971., Rugasi Gyula: *Szellemtörténet és történetfilozófia*. In: *A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok 1890-1945*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1994, 7-37. old., Percz László: *A pozitivizmustól a szellemtörténetig*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 143-196. old. Hell Judit- Lendvai L. Ferenc- Percz László: *Magyar filozófia a XX. században*. Budapest, Áron Kiadó, 2000, 179-271. old.

²²¹ Kornis Gyula: *A filozófia múltja, jelene és jövő feladatai*. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerkesztette: Magyary Zoltán. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1927. 88-89. old.

²²² Pauler Ákos szerepéről a két világháború közötti magyar tudományban és tudományos közéletben. Mátrai László: *Műhelyeim története*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 88-103. old., Halasy –Nagy József: *Pauler Ákos*. Budapest, Minerva, 1933 Pauler Ákos Emlékkönyv. A Magyar Filozófiai Társaság könyvtára 6. kötet. Budapest, 1934. Somos Róbert: *Pauler Ákos élete és filozófiája*. Budapest, Kairosz, 1999.

*hatalom az állam végső alapja és eszköze. Másodszor a jog az a norma, mely a hatalom alkalmazását szabályozza. Harmadszor a kultúra az a cél, melyet végső elemzésben a hatalomnak a jogtól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. Az utóbbiban rejlik az állam etikai jelentősége, s ez adja meg az állami élet végső értelmét.”*²²³

Kornis művében fokozottan hangsúlyozta a szellemi kultúra magasabb rendűségét az anyagi világ felett, melynek túlértékelése vezetett el saját korának válságához, melyben „...*az emberek túlnyomó része nyomorultan tengeti vegetatív-anyagi életét...*”²²⁴ A válság felszámolásában a szellemi alkotások elsődlegessége mellett érvel. „*A szellemi kultúra igazi jelentősége különösen két tény világítása mellett szembeszökő, az első az, hogy az anyagi kultúrát is a szellem teremti, mozgatja, lendíti. Másodszor: csakis a fejlett szellemi kultúra biztosítja az állami hatalom, s a jog helyes gyakorlását. Hiába demokratizálódik a nemzet jogrendszere, az új jogoknak csak úgy van értelmük, ha a nemzet tagjait megfelelő műveltség képesíti a jogok helyes gyakorlására. Csak a művelt polgárok tudják a demokratikus intézményeket és kiterjesztett jogokat.*”²²⁵ Kornis idealisztikusnak ható gondolatmenetében az etikai dimenzió a kulcsmozzanat, melyben a kiművelt intelligenciával és a szilárd, erkölcsös emberek világával teremthető meg a válság megoldásának feltételei. Ebben a folyamatban válik a kultúrpolitika az állami feladatok egyik legfontosabb elemévé: „*Nemzeti tragikumunk egyik fő forrása, hogy államférfiaink túlnyomó része nem vette észre a kultúrpolitikánk minden fölött álló centrális jelentőségét.*”²²⁶ A szerző az új Magyarország szellemi újraépítését tartotta a politika legégetőbb feladatának, így helyezte a kultúrpolitikát az állami cselekvés centrumába. Kornis a korszak nagy tekintélyű politikusaként is végig dolgozott a kultúrpolitika és az államelméletek viszonyrendszerének kérdésén. Megtartva az értékelméleti dimenzióját megkülönböztette a kultúrpolitika elméletét, mely az állam céljainak és

---

²²³ Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. In: Kornis Gyula: Kultúra és politika. Budapest, Franklin Társulat, 1928. 1-2. old.

²²⁴ Uo. 1. old.

²²⁵ Uo. 2. old.

²²⁶ Uo. 2. old.

működésének a kultúrához való viszonyát takarja és a kultúrpolitika gyakorlatát, vagyis az elméletekből fakadó irányelveknek alkalmazása a konkrét anyagi és szellemi környezetben.²²⁷ A modern jogállam céljai alapján lehet: az egyén boldogságára törekvő, a közösségnek jólétét biztosító (utilitarizmus), az egyén szabadságát garantáló (jurizmus) és a szellemi értékrendet kialakító (kulturállam). Még az első három államcél a társadalmi valóság egyik szegletét tette általános dimenzióvá, addig az abszolút értékek rendszerére szerveződő kulturállam képes az egyén, a nemzet, az emberiség általános eszméit konkrét létezéssé alakítani. Az állam másik sajátossága a hatalom gyakorlása, mely a fennmaradásnak és az önkifejezésnek az eszköze és a jog által szabályozott formában történik. A hatalom problémája abban rejlik, hogy képtelen a kultúra (szellemi hatalom) teljességének megragadására és ellenőrzésére, de anyagi lehetőségei közvetve elősegíthetik a társadalom szellemi műveltségének átalakítását. A történelem eddigi menetében államcélként a hatalom jelent meg mindig és ennek vált eszközévé a kultúra. A szellemi hatalom konkrét gazdasági, politikai, erkölcsi hatalommá váltható: „*egy nemzet az értékek realizálásában jobban kitűnik, a benne rejlő szellemi energiákat buzgóbban s nagyobb erőfeszítéssel bontakoztatja ki s így fejlettebb kultúrára tesz szert, akkor természetes, hogy részint önkéntelenül, részint tudatosan ebben a fejlettebb kultúrában rejlő szellemi és anyagi expanzióra tör és legyűri a jóval kisebb kultúrájú államot, melynek népe nem fejt ki ekkora munkát az értékek megvalósításában.*”²²⁸ Ebben a formában a kultúra által a hatalom megszerezhető és kultúrfilozófia által értelmezhetővé, etikailag igazolhatóvá válik. Az abszolút értékek hatalmát megvalósító jogállamokban a kultúrpolitika feladata a nemzeti célok meghatározása és a nemzeti célok eléréséhez szükséges eszközrendszer megteremtése. Ebben a felfogásban a politikai élet súlypontját a kultúrpolitika adja, mely rendelkezik azzal a képességgel, hogy megfogalmazza a nemzeti közösség számára az elérendő eszményeket és ezt cselekvő valósággá váltsa át. Ennek az idealisztikus alapon álló gondolkodásnak erős elemét alkotja a tevékeny cselekvő ember. A kultúrát mindig tevékenység eredményeként írta le, mely szépen hangzó programok helyett a dinamikus megvalósítást igényli.²²⁹ Megítélése szerint ebből fakadt a magyarság fölénye, hogy „*mindig*

---

²²⁷ Kornis Gyula: Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika. Budapest, MTA, 1931, 5. old.

²²⁸ Kornis Gyula: Kultúrfölelőnk kérdése. In: Kultúra és politika. Budapest, Franklin Társulat, 1928, 47. old.

²²⁹ Uo. 48. old.

alkalmas volt az igen intenzív... munkára."²³⁰ Az eszményi értékek cselekvést orientáló ereje és az állami intézmények dinamizáló szerepéről vallott nézetek kiegészülnek a kor kultúrpeszimizmusával.

Fontos volt Kornis és nemzedéke számára „*korunk szellemi önvizsgálata*”, annak a feladatnak az elvégzése, amely feltárja az egyéni lélek és a korszellem viszonyát a jelenkori kultúrához.²³¹ Vízválasztónak a világháborút tekintette, mely után az elkövetkező évek sem cáfolták meg azt a tapasztalatot, hogy az emberen kevésbé az ész, mint sokkal inkább az indulat uralkodik. „*A háború a legfőbb kulturális értékek borzalmas tagadása: megsemmisítése erkölcsi kódexünknek, a humanizmusnak, becsületnek és jognak, elpusztítása a szép ideálját megvalósító műalkotásoknak*”.²³² Kornis Gyula viszonyát a kultúrpeszimizmushoz az európai szellemi horizonton váratlanul feltűnő, a tízes–húszas évek fordulójának általános közérületét leginkább befolyásoló mű, Oswald Spengler *A nyugat alkonya* című munkája alapozta meg. Az 1918-ban megjelent első, majd az azt követő 1922-es második kötetet Magyarországon a szellemtörténeti irányzat azonnal felfedezte.²³³ Spengler morfológiájában a fausti európai kultúra francia forradalom utáni szakasza a hellenizmussal egyidejű, sőt, a világháború mint csúcspont tulajdonképpen a hellenisztikus korból a római korba való átmenetnek felel meg. „*Görögök és rómaiak– az ő példájuk által különül el egymástól az a sors, ami számunkra már végbement, attól, ami még előttünk áll*”.²³⁴ Ugyanakkor Spengler figyelmeztet a közkedvelt antikvitáselméletek buktatóira, arra, hogy a mechanikusan értelmezett világtörténet ókor-középkor sémája még nem ad elég

---

²³⁰ Uo. 47. old.

²³¹ Kornis Gyula: *Korunk önvizsgálata*. In: *A mai világ képe*. I. Szerk.: Uő.; Szellemi élet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.

²³² Kornis Gyula: *A filozófia korszerű problémái*. In: *Athenaeum*, 1917/III. kötet, 239. old

²³³ Az első jelentős recenziója Thienemann Tivadar: *A Nyugat alkonya*. Oswald Spengler és a Spengler irodalom. Minerva, 1922, 342-361. old. Mélyebben foglalkozik Spenglerrel Kornis is a *Történetfilozófia* c. könyvében (119–122. old.).

²³⁴ Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes I-II*. München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1923.; magyarul: *Oswald Spengler: A nyugat alkonya*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1995. (a hivatkozásokban a magyar nyelvű fordítást használom)

kapcsolódási pontokat. Másrészt a közéleti vezetők és szereplők az emberiség fejlődésének fényében értelmezik a múlt eseményeit, míg a másik csoport – ide tartoznak a művészek és a filozófusok is – elvágódik a jelenből, s egy múltbeli abszolút vonatkoztatási pont felvételével ítéli el a jelent.²³⁵

A modernitás gondolkörének történelem végét kutató elméleti rendszereinek legkedveltebb metaforája egy olyan gondolati konstrukció, amelynek kiindulópontja az Európa-centrikus történelmi felfogás és egyoldalú kultúraértelmezés megkérdőjelezése, célja pedig a „*vég állapotába*” jutott nyugat-európai és amerikai kultúra sorsának megjövendölése. Végigtekintve a 20. század történetbölcseleti publikációin, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a nyugati világon a „*történelem vége*” érzés söpört végig.²³⁶ A kultúrák életében – ilyenformán a „faustinak” nevezett nyugat-európai kultúra esetében is – bekövetkezik a szükségszerű hanyatlás, melynek utolsó, leszálló ágát Spengler „civilizáció”-nak nevezi. Ebben a fázisban a kultúrában kialakult formák lassan szervetlenné váltak, és a vallási, társadalmi, művészeti kifejezések fokozatos leépülése következett be. A civilizációs időszak jellemző képződményei a vidéki életformát felszippanzó világváros, a vallástalanság – az antik korban a sztoicizmus, melynek a jelenkorban a szocializmus felel meg –, a pénz és a

---

²³⁵ Uo. 60. old.

²³⁶ A vég kérdése gyakorlatilag egyidős a történetfilozófiával, és ilyen vagy olyan formában végigkísérte annak útját. Ha figyelmünket most csak a huszadik századra fordítjuk, megállapíthatjuk, hogy legalábbis fő vonalaiban a "történelem vége" mint téma és probléma a történetfilozófiát három hullámban öntötte el. Megállapítható az is, hogy mindhárom hullám egy krízishez vagy legalábbis sorsfordulóhoz, átmenethez köthető. Az első hullám az első világháborút követő években tetőzött, ennek legjelentősebb képviselői Spengler és Bergyajev (*A történelem értelme. Budapest, Aula, 1994*) voltak. A második a második világháborút követő időszak, legismertebb elméleti rendszerei Gerhard Krüger (*Geschichte und Tradition. 1948.*), Karl Löwith (*Meaning in History. 1949.*) Magyarul: Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei. Budapest, 1996.) Karl Jaspers (*Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. 1953.*) és Rudolf Bultmann (*Történelem és eszkatológia. Budapest, 1994.*) A harmadik, a posztmodernitás korának irodalma: előzményei az 1968-as mozgalmakat követő esztendőkre esnek, tetőpontját pedig a 80-as évek végén és a 90-es évek első felében éri el, ez természetesen a legszorosabban összefügg egyrészt a posztmodern diskurzus kiterjedésével egyfelől, valamint a kelet-európai államszocializmus összeomlásával másfelől. A legismertebb, magyarul is hozzáférhető munka: Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember. Budapest, Európa Kiadó, 1994.*

Vö.: Juhász Anikó: A posthistoire kapuzárása. Pro Philosophia Füzetek, 1999/ 17-18, 51-70. old.

gép uralma, az eltömegesedés, ahol a művészetek is szórakoztatási eszközzé, „sporttá” válnak. A hellenisztikus kori Alexandriát figyelve láthatjuk egy világvárosi civilizáció halálának utolsó fázisait. Spengler a megmásíthatatlan sorseszme (*Schicksalidee*) munkálkodásának felismerését, mely elvezet a világ helyes értelmezéséhez, az egyetlen követhető magatartásban, a filozófiai szkepticizmusban jelölte meg. A spengleri gondolatrendszerből mozaikszerűen kirajzolódó „jelenkori” kultúraállapot látványa nem volt túl biztató, hiszen a könyv alapelveinek, ha nem is feltétlen elfogadása, de végiggondolása azt a belátást eredményezte, hogy a kultúrák életének optimálisan ezer esztendejéhez képest egy-egy nemzedék tetteivel lényegesen nem szólhat bele a jelen folyamataiba.²³⁷

Az első világháború utáni magyar közgondolkodásban Spengler művének hatása túlmutat minden más történeti és filozófiai munkán.²³⁸ Többek között a fiatal Horváth Barna is foglalkozott a Nyugat alkonyával.²³⁹ Munkájában Spengler államszemléletét vizsgálta és

---

²³⁷ A kultúra jövőjének meghatározása a korszak gondolkodói közül többek szemléletmódjában is központi helyet foglalt el, ilyen Johan Huizinga is, aki Spengler nyomán *A középkor össze* címet adta 1919-ben megjelent híres művének. Huizinga már a harmincas évek első fele tapasztalatainak, a világgazdasági válság tanulságainak ismeretében állítja fel kora kulturális bajainak diagnózisát *A holnap árnyékában* (1935) című könyvében. Az „*Elmulás-hangulat*”-ról szóló első fejezet annak az európai kulturális tradíciók védelmében fellépő, kiábrándultságát alig leplező tudósnek a hangja, aki a szellemi élet bomlását látva az „*évszázadok barbarizmusába*” való süllyedéstől félti az emberiséget. Részletesebben nem foglalkozunk Huizinga magyarországi recepciójával, mert hatása már a vizsgált korszakunkon túl mutat, de Németh László, Hamvas Béla, a Domanovszky Sándor körül tömörülő művelődéstörténészek és a szellemtörténeti esszéisták (Szerb Antal, Halász Gábor) munkásságán érezhető nyomokat hagyott a holland történész gondolatvilága.

²³⁸ A már említett Thienemann Tivadar és Kornis Gyula által írt ismertetések mellett Pauler Ákos (Atheneum, 1920, 82–88. old.), Hornyánszky Gyula (Társadalomtudomány, 1921/22, 232–241. old.), Dékány István (Történeti Szemle, 1922, 165–175. old.), Nagy Lajos (Spengler filozófiája. Magyar Kultúra, 1932. I. kötet, 438–444. old.) recenziói voltak a legfontosabbak.

²³⁹ Horváth Barna: Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája. *Társadalomtudomány*, 1925/3, 120–130. old. Horváth Barna (1896. augusztus 25. Budapest– 1973. március 3, New York) A két világháború közötti magyar jogbölcselet kiemelkedő, a nemzetközi tudományos életben is jegyzett alakja volt. 1926-ban jogbölcseletből, 1927-ben etikatörténet tárgyából szerzett magántanári képesítést. 1933-tól a szegedi egyetem jogbölcseleti tanszékének tanszékvezető professzora. 1940 és 1944 között kolozsvári egyetemen tanított, 1949 után Amerikába távozott és a New York-i New School of Social Research oktatója volt. A jogfilozófia és a jogszociológia témakörében főleg etikai, államelméleti, politológiai, jogtörténeti, nemzetközi jogi témák

illesztette be a húszas évek államelméleti gondolkodásába. Horváth írásában vitába szállt a német professzor radikális relativizmusával, mely szerinte egy csonka kúpot eredményezett. Hiszen munkájában folyamatosan tagadja az Abszolútum létezését, de minden gondolata, érve és szemléletmódja az Abszolútumért kiállt. Spengler logikai alapú és esztétizáló rendszerével szemben a jogot és az államot erkölcsi értéként értelmezi, melyben egyértelműen megfogalmazódnak a cselekvő ember szabályai. A szerző a cselekvésből és az értékből építkező államelméleti felfogása élesen elhatárolta magától a megmásíthatatlan sors eszme gondolatkeretétől.²⁴⁰

Hasonló értékítéletre jutott a két világháború közötti időszak ismert filozófusa, a Pécsi Egyetem tanára, a Kornis Gyula baráti köréhez tartozó Halasy-Nagy József, aki saját korát legszívesebben a „szellemtelenség” korának nevezte.²⁴¹ Megállapítása, mely közel állt Spengler civilizáció-felfogásával, a bajok forrása az, hogy az emberi önértékelés megingása, a „tömegélet” az egyéniség tudatának megroppanásához vezetett. Az ember elvesztette a hitét abban, hogy ésszerűen berendezett, tehát alakítható világban él, amelynek immár nem része

---

foglalkoztatták. Az újkantianus és pragmatikus-empirista szemléletű jogszociológiája jelentős eredménye a magyar jogtudománynak. Vö.: Horváth Barna: Forradalom és alkotmány. Budapest, ELTE, 1993.

²⁴⁰ Horváth Barna i.m. 130. old.

²⁴¹ Halasy–Nagy József (Ercsi, 1885. máj. 2. – Hajdúszoboszló, 1976. máj. 6.): filozófus, egyetemi tanár. A budapesti tudományegyetemen 1906-ban latin-görög szakos középiskolai tanári oklevelet, 1907-ben bölcsészettudományi doktorátust szerzett. Pályáját 1908-ban a kiskunhalasi főgimnáziumban kezdte. Ebben az időben jelentek meg irodalommal foglalkozó első írásai az Irodalomtörténeti Közleményekben. Alexander Bernát megbízásából fordította, magyarázó tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Pascal *Gondolatok* c. művét (Bp., 1912), majd Taine-nel is foglalkozott. 1916-ban a budapesti egyetemen filozófiából egyetemi magántanári képesítést nyert (*A francia filozófia története az újkorban*). 1921-től a pécsi egyetem tanára, 1923–24-ben az egyetem rektora volt. 1940-től a szegedi egyetemen filozófiai tanszékén egyetemi tanár, 1941–42-ben a bölcsészettudományi kar dékánja. 1942-ben a szegedi egyetem megválasztotta felsőházi képviselőjének. Az egyetemen 1948-ig, nyugdíjazásáig tanított. Mint a két világháború vezető filozófusának az új rendben már nem volt helye, így barátjával Kornis Gyulával együtt Hajdúszoboszlón élt haláláig. Tagja volt az Athenaeum és a pécsi Pannónia szerkesztő bizottságának. Eklektikus, katedra filozófiai álláspontja magában foglalja a XX. század eleji irányzatokat a pozitívizmustól a neokantianizmusig. Az erkölcsi érték felfogására és kultúra fogalmára az idealista világnézet hatott. Vö.: Tanulmányok Halasy- Nagy József filozófiájáról. Szeged, Lectum Kiadó, 2004.

többé. „Nem csoda ennél fogva, ha mindenfelé a tradíciók haldoklását látjuk. Az egyének gyökértelenül tengetik életüket: az események sodra viszi az embert, melyet nem képes megállítani. Létünk szinte csak a jelenre korlátozódik, mert a múlttól elszakadtunk és a jövőt bizonytalannak érezzük.”²⁴² Halasy-Nagy a saját korában észlelt és diagnosztizált válság okait az elgépiesedett, elmechanizálódott világban találta meg. „A mai kultúra ugyanis a végletekig vitt racionális mechanizáló vigasztalan képet mutatja. A gép, amelyet az ember azért alkotott, hogy munkáját megkönnyítse, oly hatással volt az emberre, hogy mellette maga is géppé változott.”²⁴³ Az elgépiesedett (értelmezése szerint eldologiasodott) világ másik jellegzetes tünete volt a tömegember lelki uniformizálódása, mely a személyiség teljes elvesztésével járt. Az atomizált, magányos és csalódott világ embere, elveszítve humanitását, alkotta meg a modern barbár civilizációját, mely a pusztulás felé vezeti az emberiséget. Ortega y Gasset tömegemberről vallott nézeteit tette kultúrfilozófiája alapjává, melyben a tömegember cselekvésképtelen, elmagányosodott és egoista. Az elgépiesedett világ elleni küzdelmében jutott el a filozófiai, vallási és szociális megújulás szükségességének hirdetéséhez. Nietzsche lett számára a mai ember és világ teljes tagadása, aki a kultúra válságát ugyan nem oldja meg, de „minősége és nem száma szerint méri az embert”.²⁴⁴ A német filozófus a végletekig kiélezte az ellentétet a tömeg és az elit között. Úgy vélte, hogy a sokaság megöli az egyes ember felelősségét és a csöcselék, a tömegemberek értékei jutnak hatalomra. A csöcselékek koraként írta le saját évszázadát, és a tömegdemokráciák világát a dekadencia jelenségeként ábrázolta. A tömegek erkölcsé valójában szolgálkölcs, mely a gyengék önvédelmét szolgálja és gyűlöli a kivételt, a független szellemet. A világ megváltását csak a „hatalom akarása” által megszállt, minden béklyótól szabad, emberfeletti, új erkölcsű uralkodótól lehet várni.²⁴⁵ A Nietzsche által javasolt neoarisztokratikus, elitelvű világmegváltás szinte bombaként hatott a 19. század végén, mely nélkül elképzelhetetlenné vált a „kultúrkritikai” áramlat létrejötte.

---

²⁴² Dr. Nagy József: Kultúránk válsága. In: Dr. Nagy József: Gondolkodók. Budapest, Franklin Társulat, é.n. 186. old.

²⁴³ Uo. 190-191. old.

²⁴⁴ Friedrich Nietzsche: Az értékek átértékelése. Budapest, Holnap Kiadó, 1994, 167. old.

²⁴⁵ Nietzsche mondja önmagáról: „Én nem ember vagyok, én dinamit vagyok.” Lásd.: F. Nietzsche: Ecce homo. Budapest, Göncöl Kiadó, 1992, 128. old.

Halasy-Nagy szívesen hivatkozott kultúraértelmezésében a skót Thomas Carlyle-re, mert az bírálta a polgár hasznossági elméletét, és az élvezetek világa helyett a cselekvés világát hirdette meg.²⁴⁶ Carlyle az emberi történelmet metafizikai szempontok alapján értelmezte, melynek hajtóereje az isteni igazság feltárulkozása. A változások elkerülhetetlenek, szükségszerűek és megállíthatatlanok. A történelem dinamizmusát időről időre két robbanó erő, a nép és a hősök adják. Leghíresebb munkájával, *A francia forradalom történetével* átírta a hagyományos történetírást, hiszen nem érdekli a politikai és gazdasági összetevők harca. Az emberek tömegeinek harcát kívánta leírni az isteni akarattal összhangban álló igazságért. Carlyle elitista szemléletében azonban nem a nép lett magasabb szellemiség és isteni gondviselés képviselője, hanem az isteni jogon uralkodó királyok: „Mert amint felfogom a dolgot, az egyetemes történelem, annak a története ti., amit az emberek e világon cselekedtek, alapjában nem más, mint ama nagy emberek története, akik itt működtek.”²⁴⁷

Halasy-Nagy József kultúrakritikájának harmadik hivatkozási pontja Henri Bergson filozófiai rendszere lett. Az *élian vital* az „életlendület” filozófusa rendkívül szimpatikus a magyar professzor számára.²⁴⁸ Bergson irracionalista és antiintellektualista szemléletmódja teljes egészében támadta a felvilágosodás racionalizmusát és a tudományt éltető pragmatizmusát. Halasy benne találta meg az elgépiesedés jelenségének igazi bírálóját a modern kor gondolkodói közül. „Élő tiltakozás ez a gondolkodás korunknak minden racionalizáló, előre kiszámító technicizmusa ellen.”²⁴⁹ Bergson filozófiájában lelte meg az érveket saját életfelfogásának alátámasztására, és gondolati rendszerének felépítésére. A „bergsoniánus” szemléletmód irracionalizmusa rávilágít arra, hogy az ember világa nem csupán az értelem mentén szerveződik és nem minden jelensége ésszerű folyamat eredménye. Így érthető, hogy az egyik határozott megoldása a kor kultúrválságának a vallásos értékek

---

²⁴⁶ Dr. Nagy József: Kultúránk válsága. In. Gondolkodók. Budapest, Franklin Társulat, é.n. 192. old. Thomas Carlyle hatása szélesebb, mint ha csak a kulturális elite gondolnánk, mert legfontosabb munkáit már nagyon korán lefordították magyar nyelvre: A francia forradalom története. Fordította: Baráth Ferencz. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875., Hősökről. Fordította: Végh Artur. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1900.

²⁴⁷ Thomas Carlyle: Hősökről. im. 19. old.

²⁴⁸ Halasy-Nagy József több tanulmányában is foglalkozik Henri Bergson filozófiájával, melyek a Gondolkodók című kötetében összegyűjtve is megjelentek: Nagy József: Bergson. 81-95.old. és A bergsonizmus 95-115.old.

²⁴⁹ Halasy-Nagy József: Gondolkodók. 91. old.

újébli meggyökereztetése, melyben az anyagi javak értékeinek túlzott megbecsülése elvész, és a nemérzékeny jellegű értékek lesznek hangsúlyosak.

A modern kor kultúrválságából szerinte nem egyszerű a kivezető út, de optimizmusát gróf Keyserling filozófiájának értékelésében érhetjük tetten.²⁵⁰ A filozófia professzora úgy vélte, hogy Keyserling hosszú utazásai által összegyűjtött tapasztalatokból sok minden átvehető a kultúrválság problémájának megoldására. „*Keyserling a nyugati kultúra technicizmusától megundorodva utazik az ind, a kínai és a japán világba. Itt még jobban kialakul benne az a meggyőződés, hogy a mai Európa beteg és barbár.*”²⁵¹ A balti származású gróf Spengler, Bergson és Jung elméleti rendszeréből rakta össze tanait, melyek igen kedvező fogadtatásban részesültek Magyarországon. Az eltűnő régi polgári világ dekadenciája, a saját intellektusába zárkózó individuum, a liberális gazdasági modell technicizált világa és a tömegember korából kell felépíteni az új világot. A cselekvő, meditatív és saját korából kiemelkedő misztikus ember képes a világot új irányba vezetni. Keyserling ötvözni akarta a szellem erejét és a lélek finomságát, hogy megteremtse a bölcsességet.

A kultúrpeszimizmust tanulmányozó írástudók a kor szellemi áramlatainak interpretációiban is keresték a válaszokat és magyarázatokat a történelmi Magyarország végzetére. A megváltozott életfeltételek közepette olyan kapaszkodókat kerestek, amelyek egyszerre szolgáltattak racionálisan végigkövethető, egyszeresmind érzelmi azonosulásra alkalmas megállapításokat. Szekfü Gyula először 1920-ban megjelent *Három nemzedéke* nem véletlenül vált a korszakban alapművé. Eredeti szándéka szerinti hűvös és objektív gondolatmenetében a forradalmak után feléledő magyar közszellem megerősítést talált arra, hogy a „*legnagyobb magyartól*” a „*hanyatló kor legnagyobb magyarjáig*”, Széchenyi Istvántól Tisza Istvánig terjedő liberális szellem tehető felelőssé a közelmúlt gyászos fordulatának bekövetkeztéért. Szekfü ezt világosan fogalmazta meg az első kiadás

---

²⁵⁰ Hermann von Keyserling (1880-1946) egy régi balti származású német arisztokrata család leszármazottja volt. Az egész világot beutazva írta meg *Egy filozófus útinaplója* című művét, mely világsikert hozott a szerzője számára. Keyserling támadja az egyoldalú racionalizmust és az intuíciót helyezi szemlélődésének központjába. Utazásai befejeztével megnyitotta a darmstadti Schule der Weishit-ot, ahol az életbölcselet elérésére és a meditációs technikára tanította tanítványait. Magyarországon különösen a húszas években rendkívüli népszerűsége tett szert. Magyarországi pozitív recepcióját nagyban köszönhette Halasy-Nagy József ismeretterjesztő munkásságának. A pécsi professzora írja a bevezetőt Keyserling: *Új világ születése*. (Budapest, Révai Kiadás, 1929.) c. munkájához. 1930-ban egy rövid ideig járt Magyarországon is. Lásd: Pesti Napló, 1930. december 30.

²⁵¹ Halasy-Nagy József: *Gondolkodók*. 120. old.

előszavában: *“...immár mindenki megegyezik abban, hogy a liberális közelmúlt a tévelygés korszaka volt, melyből csak szerves munkával, a valódi nemzeti hagyományok kiépítése által emelkedhetünk ki.”*²⁵²

Az újkonzervatív gondolkodás liberalizmus bírálata az 1848-as és az 1867-es polgári átalakulás kritikájából indult ki. A múlt század utolsó harmadában jelennek meg a tradicionális magyar társadalmat idealizáló nézetek, melyekben a legfontosabb üzenet az volt: a patriarchális-feudális viszonyok erkölcsösebbek és humánusabbak voltak a kapitalizmusnál. Tetőzte ezt az, hogy polgári átalakulás radikális formában jött létre és az egész tradicionális magyar társadalmat készületlenül érte. A hagyományokhoz kötött rétegek eleve rossz adottságokkal indultak el a modernizáció útján, és hátrányukat fokozta, hogy az 1867 után kiépült liberális kormányzati politika a kialakuló polgárságnak kedvezett. A nemesi társadalom erodálása látványosan mutatta a patriarchális viszonyok felbomlását, az organikus kiépült magyar társadalom tönkremenetelét. A polgári társadalommal megjelenő végletes polarizáció a hagyományos csoportokban megteremtette a szociális forradalom apokaliptikus veszélyét. Az újkonzervatív interpretációk szerint az apokaliptikus veszély elhárítására csak a nemesi eredetű nagybirtokos osztálynak van esélye, mint a nemzeti hagyományok kizárólagos képviselőjének. A területi elvet reprezentáló nemesség minden szálával az országhoz kötődik, míg a határokat nem ismerő pénztőke kozmopolita, nemzetietlen formákat teremtett. A nemesi-rendi historizálásban nyerte el végső formáját az a tétel, melyben a magyar lett az egyetlen népcsoport a Kárpát-medencében, amelyik rendelkezik az államalkotó képességgel. A területi elv optimalizált formája az államban találta meg legideálisabb alakját. Az így kiépített történelmi alkotmány megteremtette a magyar politikai nemzetet, kialakított egy sajátos állameszmét, amely lehetővé tette, hogy a nem magyar népek is részei legyenek a magyar politikai államtestnek.²⁵³

Az 1890-es évek nemzetiségi mozgalmi ebben a hagyományos rendben okoztak mély és nehezen feledhető zavarokat.²⁵⁴ Passzivitásból az aktivitás korába lépő nemzetiségi politika a teljes nemzeti egyenjogúságot hirdette meg: *„...Magyarországnak nem lehet nemzeti állam*

---

²⁵² Szekfű Gyula: Három nemzedék: egy hanyatló kor története. Budapest, Élet és Irodalom Nyomda, 1922, 6. old.

²⁵³ A századforduló után Concha Győző államelméletében (Politika. Budapest, Grill Károly, 1905.) fejleszti tovább az organikus államelméletet. Az „állam személyiségi felfogása” a neokantiánus eszméket dolgozza be rendszerébe, így a tudat és az akarat vált központi kategóriává. Concha állambölcseleti felfogása forrásává vált a historizáló, anakronisztikus és heroikus nemzettudat elmélyülésének a két világháború közötti Magyarországon.

²⁵⁴ Az 1890-es évek nemzetiségi mozgalmait a románok 1892-es emlékirati mozgalma indította el és legkiérleltebb formáját az 1895-ös nemzetiségi kongresszuson kapta meg.

jellege, mert Magyarországnak, mint államnak jellegét azon népek összessége adja meg, amelyek az államot alkotják.”²⁵⁵ Az egy politikai nemzet fikciójához ragaszkodó magyar politikai elit a kulturális homogenizáció módszerében találta meg az ország egyben maradását biztosító módszert.²⁵⁶ A kor terméke a kultúrfölény–elmélet, mely a kulturális igazgatáson keresztül vált kézzel fogható valósággá, és a sajtónyilvánosságon keresztül alkotta újra a magyarság toposzait. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium vezetőjeként Wlassics Gyula fogalmazta meg legplasztikusabban a kultúrfölény tartalmát.²⁵⁷ Értelmezésében a magyar állam és a magyar politikai nemzet összetartó ereje a magyar kultúra, melyet a magyar kultúra szupremációja övez. Meggyőződése szerint csak ekkor lehetséges a kulturális fejlődés és a társadalom életszínvonalának emelése. „*Mert a nemzeti állam és a nemzeti társadalom csak akkor jelentenek igazi erőt és igazi tartalmat, ha a nemzeti állam büszke épületét a magyar kultúra glóriája vonja körül.*”²⁵⁸

Az első világháborút követő megváltozott erőterben a dualizmus kultúrfölény–konceptiója használhatatlanná vált. A jelentősen lecsökkent területű országban a lakosság száma 7 980 143 főre csökkent, és a nemzeti kisebbségek száma is igen erősen megfogyatkozott. Az 1920. évi népszámlálás adatai szerint az ország lakosainak immár 89,6%-a volt magyar. A nemzetiségek nagyság szerinti sorrendje is lényegesen megváltozott: első helyre a tetemesen lecsökkent lélekszámú németiség került (6,9%), míg a történelmi Magyarország legnagyobb nemzetiségének, a románságnak mindössze 0,3%-os a részaránya a

---

²⁵⁵ Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, Gergely R., 1946, 145. old.

²⁵⁶ A kulturális homogenizáció tetten érhető a 1879. évi XVIII. tc., 1883. évi XXX. tc., 1891. évi XV. tc. és a 1907. évi XXVII. tc. szövegében és végrehajtásában.

²⁵⁷ Wlassics Gyula (1852- 1937) jogász, politikus. Piarista gimnáziumba járt, majd jogi tanulmányait Budapesten és Bécsben folytatta. Ügyészként dolgozott 1882-től. Tudományos munkásságáért 1886-ban az MTA tagjává választották, 1890-től a budapesti egyetem professzora lett. 1892-től szabadelvű programmal országgyűlési képviselő, 1895-től 1903-ig a Bánffy-, Széll-, Khuen-Héderváry-kormányban a kultusztárca vezetőjeként dolgozott. 1906-tól újból tanított az egyetemen. 1927 és 1935 között a felsőház elnökeként politizált. Wlassics Gyula hosszú miniszteri működése alatt befejeződtek az egyházi küzdelmek, minden korábbinál több állami iskolát építtetett, korszerűsítette a felsőoktatást, lehetővé tette a nők felvételét a felsőbb oktatásba. Az utókor megítélésében Eötvös József és Trefort Ágoston mellett találjuk Wlassics Gyulát, akit kora meghatározó egyéniségeként értékeli a történelmi irodalom. Vö.: Mann Miklós: Wlassics Gyula. Budapest, ELTE Neveléstudományi Tanszék, 1994., Felkai László: Wlassics Gyula, a kultuszminiszter. Budapest, Microtoll, 2003.

²⁵⁸ Wlassics Gyula: Kultúrpolitika és társadalomkritika. Közli: Mann Miklós: Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987, 143. old.

lakosságban.²⁵⁹ Az értelmetlenné váló országon belüli kultúrfölény koncepciója új dimenziót kaphatott a nemzeti célként meghatározott revízió tükrében. (7. sz. melléklet)

A bethleni kormányzat bár soha nem mondott le az integrális revízióról mégis a realitásokat alapján képviselte a magyar érdekeket.²⁶⁰ A húszas évek második felében inkább az etnikai revízió lehetősége tűnt elérhetőnek, legalább is ezt mutatja a Rothermere–akció fogadtatása. Az óvatosabb és a realitások talaján álló hangulatban a kultúrfölény egyre inkább a kultúra dimenziójában nyerte el új formáját. Az új formáció jellegzetességei kitapinthatóak Szily Kálmánnak a Széphalomban megjelent beszédében.²⁶¹ Szily szembeszáll azokkal az ellenzéki véleményekkel, melyek túlságosan gyorsnak és költségesnek tartják az ország kulturális modernizációját. Nézete szerint abba a harcba, melybe belekényszerült Magyarország megcsonkítása után nincs más lehetőség az ország előtt, mint „*a kultúra, az iskola, a tudomány terén tartsa a lépést szomszédaival és megfelelő legyen régi múltjához.*”²⁶² Az általános közművelődés, de elsősorban a magas kultúrára fordított összegek teszik versenyképessé a magyarságot a jövőért folytatott harcban. A tudás idealizálása és heroikus mozzanatokkal ellátása, „*...Magyarország feltámadása elválaszthatatlanul egybe van forrva a kultúra feltámasztásával és fejlesztésével*”, megteremtette a fogalom patetikus viszonyrendszerét.²⁶³ Az emelkedett hangnemmél elérte, hogy a fogalom racionális aspektusai

---

²⁵⁹ Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. századba. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998, 9. old.

²⁶⁰ Bethlen István a harmincas években többször is kifejti nézetit a revízió lehetséges változatairól. A Magyar Szemle 1933. áprilisi számában közölt Magyarország az új Európában c. beszédében a volt miniszterelnök így fogalmaz: „... ez a harc itt a magyar nemzetnek a Duna-medencében való ezeréves pozíciójáért és szerepéért folyik, amely Szent-István állameszményében testesült meg. Ez a küzdelem olyan államterület elnyerésére irányul, amely garantálni képes a magyarság nemzeti biztonságát, nemzeti egzisztenciáját, és amely a nemzet egységét is lehetőleg helyreállítja.” (299.old.) A harmincas évek folyamatosan változó és látszólag egyre kedvezőbb politikai helyzetében Bethlen folyamatosan kitarzott az integrális revízió mellett. Vö. Bethlen István: Szent István napján. Pesti Napló, 1937. augusztus 20. 2–3.old.

²⁶¹ Szily Kálmán, ifj. (1875–1958). Mérnöki oklevelét a budapesti műegyetemen szerezte, majd a budapesti egyetemen bölcsészként végzett 1898-ban. A Műegyetemen tanított és 1927 és 1930 között rektora is volt az intézménynek. Az országgyűlés felsőházában az egyetemet képviselte. Rövid ideig a kultuszárca államtitkaraként is dolgozott (1932). Megkapta a Horthy korszak legjelentősebb kitüntetését a Corvin láncot is (1935). Kulturpolitikai tevékenységének fókuszpontjában a felsőoktatás érdekeinek képviselője állt.

²⁶² Szily Kálmán: Az üldözött kultúrfölény. Széphalom, 1929. III. évf., 259. old.

²⁶³ Uo. 260. old.

mellett meg tudta jeleníteni az érzelmi szálakat, így az szakrális (feltámadás, apostol) jelleget kapott, és megfellebbezhetetlen erővé vált. A romantikus hagyományok idealizmusa mentén szerveződő gondolkodásban az egyetlen helyes és követendő úttá vált az új tartalmú kultúrfölény.

A Horthy-korban a társadalmi közfelfogás és az állami akarat egybeesett a történelmi Magyarország visszaállítását illetően. A komoly nemzetközi szankciótól tartó kormányzat a kultúrfölény-programban tudta megfogalmazni és napirenden tartani a modernizáció kérdését és a trianoni békeszerződés felülvizsgálatának vágyát anélkül, hogy kiváltotta volna a nagyhatalmak rosszallását. Mint láttuk a trianoni Magyarországon a kultúrfölény elmélete elvesztette eredeti tartalmát és új formában jelentkezik.

4.2. Klebelsberg Kunó neonacionalista gondolatai

A neokonzervatív értelmiség által remélt, nemzeti tradíciókon nyugvó gyakorlati munka elvégzése a Bethlen-kormányra, és annak kultuszminiszterére, Klebelsberg Kunóra várt. 1921 tavaszán a miniszterelnökké kinevezett Bethlen „konszolidációra”, a szétzilálódott társadalom megerősítésére törekedett: *„Az országos politikában négy év óta ugyanazt az irányt követem – hangsúlyozta pár év múlva is politikai vezérlő elvét –, békét hirdettem a társadalmi osztályok, a felekezetek és a magyarok között, azt hirdettem, hogy felemelkedésünk nem jelszavak és egymásközi harc árán és segítségével, hanem kizáróan produktív munkával érhető el”*.²⁶⁴ A kultusztárca élére kerülő Klebelsberg pedig a húszas évek második felében a „neonacionalizmus” jelszavával foglalta össze kultúraépítő programját. A kultuszminiszter az *„új metódust és az új stílust”* megtestesítő Bethlennel a háta mögött látott hozzá az ország intézményi és szellemi rekonstrukciójához. Az eltérő érdekek és ideológiák mentén szerveződő magyar politikai palettán Klebelsberg tudta olyan elvi célkitűzéssé tenni az elméletet, mely alkalmas konkrét gyakorlati cselekvésprogramra. A miniszter kultúrpolitikai tevékenységének indítékait bő és folyamatos újságírói munkásságában követhetjük nyomon, hiszen szívesen fejtette ki gondolatait a publicisztika eszközével.²⁶⁵ Közírói tevékenységét ő

---

²⁶⁴ Bethlen István: A jobb- és baloldali radikalizmus ellen (1925. március 10.). In: Bethlen István gróf beszédei és írásai II. kötet. Budapest, Genius Könyvkiadó, 1933, 23. old.

²⁶⁵ Klebelsberg kiadott munkái: Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei, és törvényjavaslati, 1916-1926. Budapest, Athenaeum, 1927.; Neonacionalizmus. Budapest, Athenaeum, é.n.; Küzdelmek könyve. Budapest, Athenaeum, é.n.; Jöjjetek harmincas évek. Budapest, Athenaeum, é.n., Világválságban. Budapest, Athenaeum,

maga több szakaszra bontotta és megjegyezte, hogy az egyes időszakok időben és tematikában nehezen különíthetők el egymástól. Az első két szakasz vezető gondolata, még a stabilizáció nehéz és gyötrelmes idején, a húszas évek első hét évében a kultúrfölény hirdetése és a külföld felé irányuló propaganda volt. Munkásságának harmadik szakaszában fogalmazta meg a *neonacionalizmus* elméletét, melyet nagy nemzetnevelési célként határozott meg.²⁶⁶

A húszas évek kultuszminisztere a Pesti Napló 1927. november 27-én megjelent számában részletesen foglalkozott azokkal a késztetésekkel, melyek az újságírás felé sodorták. Mindenekelőtt a reformkor világának tollforgató politikusainak írásai sarkallták arra, hogy politikai eredményeit a sajtónyilvánosságon keresztül is megjelenítse. A politika világának természetes kísérőjének tartotta a sajtót, melynek segítségével hatásosan áramoltathatók a politikai üzenetek. Másrészt a bethleni politika szerves elemeként jelent meg a közvélemény megnyerése és tematizálása: „*Hasztalan csinálnánk intézményeket... ha üdvös és hasznos voltuk a közvélemény nem látná be, ha a nemzet azokat az intézményeket rokonszenvével és szeretetével nem avatná magáévá, sajátjáiévá.*”²⁶⁷ A sajtó világán keresztül a konszolidációs-politika eredményei így juthatott el a szélesebb nyilvánossághoz és válhatott a társadalmi valóság részévé. A szerzőt olvasva érzékelhető, hogy nem véletlen a hatalom törekvése az irányított sajtónyilvánosság kialakítására. A kultuszminiszter is elvárásokkal fordult a sajtó irányába, hiszen feltételezte: „*...a magyar zurnalisztikának és publicisztikának egyik legnemesebb feladata, hogy magasabb értelmű nemzetnevelést végezve, a közérdeklődést kiterjessze...*”²⁶⁸

Klebelsberg, mint a történelem iránt rendkívüli vonzalmat érző gondolkodó és gyakorló politikus– 1917-től a Magyar Történelmi Társulat elnöke és Tisza István miniszterelnökségi államtitkára– a szakértő kutató és a politikai döntéshozó szerepek szintézisére törekedett.

é.n.; Utolsó akkordok. Budapest, athenaeum, é.n. Elterjedtebb szövegválogatások: Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, Európa, 1990.; T. Kiss Tamás: Klebelsberg Kunó. Budapest, Új Mandátum, 1999.

Klebelsberg publicisztikai tevékenységéről lásd.: Pásztor József: A publicista Klebelsberg. In: gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szerkesztette: Dr. Szalay József. Szeged, Dugonics Társaság, 1933, 20-26. old.; Huszti József: gróf Klebelsberg Kunó életműve. Budapest, MTA, 1942, 300-323. old.

²⁶⁶ Klebelsberg Kunó: Jöjjetek harmincas évek. Budapest, Athenaeum, é.n. 15.old

²⁶⁷ Klebelsberg Kunó: Miért írok cikket? Pesti Napló, 1927. november 27. 1.old.

²⁶⁸ Uo.

Alkotásaiban a történeti korok nagyjainak emlékét vélte felfedezni, és hozzájuk méltó tetteket akart létrehozni. Ezért a történelemben példatárat látott, s a jelenkor cselekedeteit az előző századok nagy alakjainak cselekedeteivel mérte. Már saját korában is közismert historizmusa folyamatosan köszönt vissza a művészetekről vallott nézeteiben is. A modern kor szabad és független művészi univerzuma helyett a funkcionális és a hatalom által finanszírozott alkotó ideálját írta le publicisztikájában. Értelmezésében a hatalomnak nemcsak a kereteket kell megteremtienie a művészeti tevékenységek működéséhez, hanem konkrét elvárásokat is meg kell fogalmaznia: „ *A művészet erejével nemcsak szebbé akarjuk tenni a magyar életet, hanem ostromolni akarjuk vele Trianont is.*”²⁶⁹ Az állami szerepvállalás természetesen hozta magával a meghatározott és elvárt ideák beépítését a művészetek világába. Publicisztikájában többször is foglalkozott a modernizáció művészetpolitikai aspektusaival. Példaként hozta fel az újkort, mikor a magyaroknak két nagy rekonstrukciós időszaka volt: a török után, amikor barokk stílusban dolgoztak, valamint József nádor és Széchenyi kora, amikor a neoklasszicizmus volt előtérben. Láthatóan a 18. század barokk stíliú épületei és a 19. század első felében létrejött neoklasszikus stílusú monumentális épületek adják meg különösen vidéki városaink jellegét. Klebelsberg nyomatékként az egri líceum és a budapesti Nemzeti Múzeum épületét említette, melyek a felidézett korszakok valóban emblematikus alkotásai, ám feltétlen tiszteletükből csupán egy mechanikus szemlélet következhet: „ *... a kultusztárca új építkezéseinél mindenhol respektálják azoknak a városoknak a szellemét, ahol dolgozik és igyekszik harmonikusan beilleszkedni a miliőbe. Így Egerben rokokó stílusban építünk, Esztergomban a Bazilikára való tekintettel neoklasszikus irányban.*”²⁷⁰

Klebelsberg többcélú, és az átgondolt politikai szempontokat is megjelenítő alkotókedve nemcsak a kultúra szervezésében és a minisztériumi mecenatúra kiépítésében, hanem tényleges épületek létrehozásában is megnyilatkozott. Az Országos Levéltár, a tihanyi Biológiai Kutató Intézet, a szegedi Dóm tér vagy a háború előtt elkezdett Debreceni Egyetem

---

²⁶⁹ Klebelsberg Kunó: A magyar művészet huszonnegyedik órájában. Pesti Napló, 1928. november. 4. 1. old.

²⁷⁰ Klebelsberg Kunó: A magyar művészet mint nemzeti erőforrás. Pesti Napló, 1928. július 29. old. Klebelsberg a “neoklasszicista” stílust természetesen a nyugat-európai nyelvekben meghonosodott értelemben használja, amely 18. század végi 19. század eleji “klasszicizmust” jelenti. A konkrét építészeti, képzőművészeti alkotásokat tekintve találhatóbb Farkas Zoltán “eklektikus historizmus” megjelölése. „*Klebelsberget képzőművészeti elgondolásaiban eklektikus historizmus irányította. Nem ismerte fel saját korának önálló művészet teremtésére irányuló hajlandóságait, nem iparkodott ezeket támogatni. Azt kívánta a vágyait és rendelkezéseit kiszolgáló művészettől, hogy az eddig kialakult formákhoz igazodjék. Nem látta meg, hogy a jelen éppen úgy történelmet alkot, mint a múlt, a hagyományok utánzását, vagy mint ő nevezte, tiszteletben tartását követelte.*” Farkas Zoltán: Gróf Klebelsberg Kunó képzőművészeti politikája. Nyugat, 1933. I. 321. old.

épületei mind példája a határokon kívül rekedt intézmények pótlását szorgalmazó miniszteri akaratnak. Klebelsberg szavain túl a korszak összképe szempontjából elengedhetetlen annak érzékeltetése, hogy a kultúra első emberének közismert historizmusán túl hol húzódnak a képzőművészetről vallott felfogásának korlátai. Az Új Magyar Képtár 1928-as megnyitása alkalmából született írásában a kultuszminiszter elgondolkodott azon, hogy mit is jelent az „*élő magyar művészet*”. Idegenkedéssel fogadja a kortárs alkotásokat, és csak a klasszicizálódott alkotókat emelte a magyar művészetbe. Művészetpolitikája nem a művészeknek szólt, hanem az idealisztikus művészetnek. Véleménye szerint, az elszakított „*magyar Barbizon*”, a nagybányai művésztelep legnagyobb mesterének, Ferenczy Károlynak az életműve lenne az az érték, amely kiindulópontja lehet a magyar művészetnek. A miniszter ugyanakkor, a modernekre utalva határozottan állítja, hogy tengődő és csenevész dolgokat állami eszközökkel mesterségesen életben tartani nem lehet. Gazdag ország talán megengedheti magának, hogy kétes sikerrel kecsegtető törekvéseket is támogasson, de a magyar állam a mai helyzetben csak biztosra mehet.²⁷¹

Klebelsberg történelemszemlélete a neohumanista látásmódot vallotta magáénak. A német klasszikus filozófia műveltségisménye a fejlődésben és az ideák elsajátításának fokában találta meg az emberi világ mozgásának okait. Rendszerükben az ember humanitását adó kultúra összeköti, de szét is választja az emberi közösségeket. A kultúra részben hagyományrend, mely az együttműködő emberek összességéként a társadalom egyensúlyának megteremtője. Ebben az értelemben a fejlődés folyamatnak és a társadalom egyensúlyi állapotának megteremtője. Amit az egyes ember ebből a magasabb rendű szellemi létből önmaga számára hozzáférhetővé tud tenni, azt hívhatjuk műveltségnek, így ez az adott társadalmi létezés szellemi tagoltságát adja. A neohumanisták gondolkörében rendkívüli ereje van a tökéletességnek, mely szerintük a természet örök rendjében nyilvánul meg. Az emberi humán jellegét az adja, hogy mérlegelve és osztályozva, de utánozza a természet örök tökéletességét. A tökéletesség utánzása adja az ember korlátozott voltát, melyből az emberi, a humán szellem csak az egyetemes emberi (univerzális) megragadásával és a kultúra teljes (totális) megértésével léphet ki. A neohumanisták által leírt világértelmezés egyenes vonalú

---

²⁷¹ Klebelsberg Kunó: A magyar művészet. i.m.1old.

fejlődésben ragadja meg a történelmet, és mozgóerejének a kultúra teremtésének mozzanatát tartja.²⁷²

Klebelsberg Kunó értelmezésében is, az emberiség életében a fejlődés a meghatározó történelemformáló erő, és az alkalmi visszaesésektől eltekintve mégis mindig előre és felfelé halad. Ezt a megállapodást érvényesnek tartotta a magyar történelemre is, azzal a különbséggel, hogy az országot érő kataklizmák miatt gyakori volt a visszaesés. Trianont értékelve elvetette az egyoldalú megközelítéseket, felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az évszázadok óta hiányolt állami függetlenséget teremtette meg. Ez a függetlenség politikai, katonai és gazdasági téren inkább csak elméleti, ám a kultúrában megadja a lehetőséget az új értékek és irányultságok létrehozásában. *„Az újkor nemzeteknek önmagukban kell keresni azokat a belső értékeket, amelyek létüknek és fennmaradásuknak erkölcsi jogcíme. Meg kell mutatnunk a nagy nemzeteknek, a világ közvéleményének, hogy nagyobb a magyar nemzet belső értéke, mint a bennünket környező és a mi rovásunkra nagyra tett népeké. Ennek pedig a művelt nyugat szemében a fokmérője a műveltség.”*²⁷³ A közoktatási tárcát jelképesen olyan fegyverként jelenítette meg, mely a művelődés és a szellem erejével bizonyítja majd be Európa számára Magyarország alkotóképességét és élni akarását. Klebelsberg szerint a kultúra nemcsak együttműködés, hanem harc, amelyben, ha az ország elbukik, eltűnik a térképről. Értelmezésében a kulturális modernizáció nem választás kérdése, hanem életbevágóan fontos. *„A világtörténelem széles útján négy gépkocsi robot. Az első gépkocsi kénytelen gyorsítani, mert a másik három a nyomában van... Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsi pedig, amely még elől jár, de gyorsítani kénytelen, az van írva: Magyarország. Kérem, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy a világtörténelem végzetes útján mellettünk elrobbogjon és minket elhagyjon.”*²⁷⁴ Óva intett attól, hogy a múltban létező kulturális fölényét az ország elherdálja. A környező és ellenséges új nemzetállamok viharos tempóban fejlesztik kultúrájukat, próbálják behozni lemaradásukat. A nemzeti hatalmat legitimáló kulturális intézményrendszer kiépítése és radikális modernizációja Magyarország számára is példát kell, hogy mutasson. Nem lehet

---

²⁷² A neohumanista német filozófiából főleg Johann Gottfried Herder (herderi jóslat) történetfilozófiai és Wilhelm von Humboldt filozófiai antropológiai rendszere volt nagy hatással a magyar tudományos és politikai gondolkodásra. Vö.: Német kultúraelméleti tanulmányok. I. köt. Szerkesztette: Bujdosó Dezső. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 238- 352. old.

²⁷³ Klebelsberg Kunó: A magyar gondolat a külföld előtt. Pesti Napló, 1927. március 6. 1.old.

²⁷⁴ Klebelsberg Kunó: A kultusztárca 1928/29. évi költségvetésének tárgyalásán mondott expozé. In: Klebelsberg Kunó: Neonacionalizmus. Budapest, Athenaeum Kiadó, 247. old.

lemaradni és a második vonalba kerülni, mert „*ha eltűrnék, hogy keleti szomszédaink kulturális téren is túlszárnyaljanak, ütött az óránk.*”²⁷⁵

Klebelsberg Kunó 1928-ban jelenteti meg az ötven hírlapi cikkét és két beszédét tartalmazó könyvét, melynek a Neonacionalizmus címet adta. Ekkorra már az ország kulturális modernizációját szolgáló törvények megszülettek, és a gyakorlatban is jelentős szerkezetváltáson estek át a művelődés színterei. A harmincas évek közeledtével a megváltozott kül- és belpolitikai környezet lehetővé tette a nemzeti gondolat eddigi fogalmának átértelmezését és új formáinak kijelölését. Az egész politika világát átfogó egységes eszmerendszer megalkotására tett kísérletet, melynek fókuszában az ország területi egységének helyreállítása állt. Minden cselekedetnek, a társadalom minden elemének ezt a végső célt kellett szolgálnia. Megfogalmazása szerint a neonacionalizmus az a módszer, melynek segítségével az elsődleges politikai cél elérhető és valóságossá tehető. Látásmódjának fontos elemeként jelenik meg az egység kialakítása, mely példái alapján az állam szerepének túlértékelésével jár együtt. A korporatív állameszme majd csak a harmincas években válik Magyarországon is politikai valósággá, de Mussolini Olaszországának mintaként beállítása már túlmutat a konkrét külpolitikai mozzanatokon.²⁷⁶ Az erős állam, az egységes nemzet, a karakteres vezető patetikus és heroikus képe őszinte csodálatot váltott ki a kultusztárca vezetőjéből.²⁷⁷ Kultúrpolitikai működésének elemeiből egy nemzetnevelési rendszert próbált összeállítani, mely egy átfogó, a társadalom egészét érintő modellben testesült volna meg. Rendkívüli erőt tulajdonított a nemzeti érzelemnek, ezt teszi programjának arkhimédeszi pontjává. „*Ma nem ünnepekkel, hanem csak a szociális politikának, a kultúrpolitikának, az alsó néposztály érdekeit szolgáló közgazdasági*

---

²⁷⁵ Uo. 248. old.

²⁷⁶ A bethleni kormányzat aktív külpolitikájának kezdetét a történeti szakirodalom Bethlen 1927. áprilisi útjához köti. Az 1927. április 5-én aláírt szerződés az „*állandó békét és örök barátságot*” mondja ki a két állam között. A kultuszminiszter márciusban utazott Olaszországba, hogy előkészítse Bethlen István találkozását Mussolinival. Klebelsberg útjáról (1927. március 15 –április 6.) részletesen számolnak be a hozzá közel álló újságok. lásd.: Klebelsberg látogatása Mussolininél. Pesti Napló, 1927. március 19. 9. old.; Klebelsberg az olasz királynál. Pesti Napló, március 20. 5. old.; Dr. Lengyel Dezső: Klebelsberg, a szónok, az újságíró és a kodifikátor. Pesti Napló, 1927. március 23. 1. old.

²⁷⁷ Klebelsberg Kunó: Esztétika és fasizmus. Pesti Napló, 1927. április 10. 1. old.

politikának, a népbarát kormányzatnak és a hazafiságnak összefonásával gyárthatjuk meg azt a hatalmas köteléket, amely a haza földjéhez rögzíti a haza szülötteit, a hazafiakat.”²⁷⁸

Klebelsberg jogi és politikai kérdésekben a korlátozó és a konzervatív elemek fenntartását igénylő álláspontjának adott hangot. Bethlen István miniszterelnökkel azonos politikai meggyőződésének meghatározó eleme volt a 19. század végére kiépült liberális állami intézményrendszer védelme, a vagyonos és művelt felsőbb társadalmi csoportok, leginkább az arisztokrácia és a birtokos nemesség elsőbbségének megőrzése. Mindketten a népi és faji kérdések megítélésében a XIX. század végi magyar liberalizmus felfogását vallották: „...magyarnak tekintsünk ebben az országban mindenkit, aki velünk érzelemben, lelkeségben és nyelvben teljesen és fenntartás nélkül összeolvad.”²⁷⁹ A Horthy-korszak politikai-rendszere egyértelműen a nemzeti katasztrófa jegyében született, melynek gyökerei a nemzeti integráció ellentmondásaiban gyökereztek. A nemzetiségek elvesztése után az asszimiláció technikája okafogyottá vált, és előtérbe került az országot lineárisan megosztó szociális kérdés, a társadalmi integráció feladatai. A magyarországi kapitalizmus és modernizáció akut kérdése volt, hogyan kapcsolódjanak be a változásokba azok a társadalmi csoportok, melyek nincsenek felkészülve az átalakulásra. A középosztály védelmének és segítségének kérdése átszötte az egész korszakot, és a kultúrpolitika kiemelt helyen kezelte ezt a társadalmi csoportot. A középosztály védelme mellett az alsóbb társadalmi csoportok is bekerültek a neonacionalista gondolkör epicentrumába. A bethleni konszolidációs politika konkrét lépéseket tett a szociális kérdések kezelésében, és Klebelsberg ezen lépések eszmei indíttatásait tárta fel.²⁸⁰

A kultuszminiszter szerint a XIX. században született szocialista politikai mozgalmak konkrét veszélyt jelentettek a magyar nemzeti gondolatra: „*a nacionalizmusnak nem fent, a trónokon, hanem lent, a szocializmus által megszervezett tömegekben van az ellensége.*”²⁸¹ A probléma feloldásában sajátosan ötvözte a két világháború közötti időszak modernizációs európai modelljeit. Konzervatív-liberális politikai nézetrendszere nem látta elég érettnek az

---

²⁷⁸ Klebelsberg Kunó: Népbarát nacionalizmus. Nemzeti Újság, 1928. március 1. 1. old.

²⁷⁹ Klebelsberg Kunó: A magyar neonacionalizmus. Pesti Napló, 1928. január 1. 1. old.

²⁸⁰ A társadalombiztosítás újjászervezése a 1927. évi XXI. tc-ben, 1928-ban a Bethlen kormányzat bevezette a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyégi és árvasági biztosítás, létrehozták az Országos Társadalombiztosító Intézetet.

²⁸¹ Klebelsberg Kunó: Reálpolitika és neonacionalizmus. Pesti Napló, 1928. január 8. 2. old.

ország lakosságát a választójog kiterjesztésére, és a gyámkodó állam képét jelenítette meg.²⁸² Leválasztva a retorikai túlzásokat és a konkrét politikai motivációkat feltűnik a szociális kérdés legfontosabb kulturális dimenziója, nincs sikeres kapitalizmus művelt társadalom nélkül. Több cikkében is írja: „*a népművelés legalábbis annyira gazdasági kérdés, mint amilyen mértékben egyúttal erkölcsi, nemzeti és kulturális ügy.*”²⁸³ A kulturális modernizációban fontos szerepet kapott elemi népoktatás és az iskolán kívüli népművelés távlati céljaként határozta meg a nemzeti termelés sikerességének megteremtését.²⁸⁴

A klebelsbergi ideológia metaforikus jellegét legplasztikusabban a kulturális defetizmusról szóló szövegeiben ragadhatjuk meg. A spengleri világértelmezések hatása konkrétan kimutatható a kultuszminiszter beszédeiben, hiszen a kulturpesszimizmus veszélyét a neonacionalista világgépének centrumában helyezte el.²⁸⁵ Nézete szerint a vesztes háború utáni országcsönkítés hatásaként az illúzióvesztés korába lépett a magyarság, melyből ki kell ragadni az országot. Egy új országot alkotni nem lehet defetista módon csak az aktív, és cselekvő ember lehet a magyar jövő záloga, ezért az „új magyar típus” kialakítását tartja a legfontosabb feladatának.²⁸⁶ A metaforikus ideológiai üzenetek szokásos elemét alkalmazza, mikor az „új magyar típusról” szól.

A metaforában látszólag két össze nem illő elem kapcsolódik össze, hogy a szóképpel egy analógiás viszonyrendszert kialakítva a nehezen érthető dolgokat érzéki formában, ismerős dologként jelenítse meg. A problémásan értelmezhető magyar, nemzet, társadalom fogalmak mellé helyezve a típus, sors, betegség szavak, jól érzékelhető, ismerős jelenségeket hoznak létre. Ebben a formájában a metaforikus ideológia sűrítő és egységesítő természete nyilvánul meg, mely a cselekvésre orientált (aktiváló) hatást kelti. A cél világos: nem kishitű és defenzív magatartás, hanem alkotó és kezdeményező életvezetés eredményeként születhet meg az új Magyarország. A metaforikus ideológiáknál nem az igaz- hamis eldöntése a lényeg,

---

²⁸² Uo. 1. old.

²⁸³ Uo. 2. old.

²⁸⁴ Uo. 1. old.

²⁸⁵ Klebelsberg Kunó: A műveltség megújítása. Nemzeti Újság, 1929. január 13. 1. old.

²⁸⁶ Klebelsberg Kunó: Új magyar típus. 8 Órai Újság, 1928. február 5. 1. old.

hanem az, hogy érvényes vagy érvénytelen politikai üzeneteket jelenít e meg, mely a neonacionalista eszme recepciójában ragadhatók meg.²⁸⁷

A neonacionalista ideológia szövegeiből egy sajátos személyiségkép jegyeit tudjuk kiolvasni. Már a kortársak is rácsodálkoztak Klebelsberg Kunó különös és csöppet sem szimpatikus viselkedésére. „*Klebelsberg nevetségesen hiú ember volt. Midőn a pápához ment,*

---

²⁸⁷ A téma értékelésének érdekes szempontját adja az a tény, hogy Huszti József (akit nyugodtan nevezhetünk Klebelsberg-boynak) az 1942-ben megjelent Klebelsberg könyvében a neonacionalizmus fogadtatásáról írt részekben teljes egészében mellőzi a kritikai dimenziókat. Huszti József: Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Budapest, MTA, 1942, 318-319. old.

A recepció legnagyobb része felkért személyek írása, akik a kormányzati politikához közel álló véleményeket fogalmaztak meg: Surányi Miklós: Új nacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június, 100–106. old.; Mátrai Rudolf: Neonacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június, 289–290. old.; Mályusz Elemér: Értelmiségünk neonacionalizmusa. Napkelet, 1928. január-június, 291–295. old.; Huszti József: Neonacionalizmus. Főiskolánk és a nemzeti eszme. Napkelet, 1928. január-július, 375–377. old. Török Pál: Neonacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június, 447–448. old.; Dóczy Jenő: Jegyzetek a nemzetszerелеmről. Napkelet, 1928. január-június, 448–454. old. Ritoók Zsigmond: Nacionalizmus–neonacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június, 620–623. old. Bognár Cecil: Magyar nacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június, 688–691, Moravcsik Gyula: Neonacionalizmus– nemzeti tudomány. Napkelet, 1928. január-június, 850-854. old.; Máray Ödön: Művészet és neonacionalizmus. Napkelet, 1928. július–december, 54–59. old.; Halász Gábor: Neonacionalizmus. Napkelet, 1928. július–december, 150–152. old. Dávid Lajos: Az exakt tudományok neonacionalizmusa. 1928. július–december, 225–229. old.; Surányi Miklós: Neonacionalizmus. 1928. július–december, 303-308. old.; Kornis Gyula: Nemzeti megújulás. Napkelet, 1929. január–június, 484–494. old. és 561– 576. old. Nagy József kritikája Klebelsberg Kunó könyveiről. Minerva, 1930. 107– 124. old. Szily Kálmán: Az üldözött kultúrfőlény. Széphalom, 1929. 258–262. old. A liberális recepciók nehezen tudják kezelni a klebelsbergi világot, hiszen gondolkodásukban a szabadság fogalma került középpontba. Az erős állam és a szabadságjogok korlátozása számukra elfogadhatatlan: Vámbéry Rusztem: A „Neo”. Századunk, 1928. Harmadik kötet, 178-179. old. Farkas Zoltán: Mai képzőművészetünk és közönsége. Magyar Szemle, VI. köt. 1929. 18. Farkas Zoltán: Gróf Klebelsberg Kunó képzőművészeti politikája. Nyugat, 1933. I. 321. old.

A hagyományos konzervatív álláspont jelenik meg az akadémia értelmiség körében, mely a XIX. századi eredmények és értékek védelmét várják el a politikai hatalomtól: Berzeviczy Albert: Nemzeti szellem–nemzeti kultúra. Budapesti Szemle, 1928. Kétszáznyolcadik kötet, 427–431. old.; Concha Győző: A nemzeti eszme-kifejtésében: nemzeti kultúra. Budapesti Szemle, 1928. Kétszáznyolcadik kötet, 431–440. old.; Teleki Pál: Nemzeti szellem– Nemzeti kultúra. Budapesti Szemle, 1928. Kétszázkilencedik kötet, 118–131. old.

Radikális jobboldal által megfogalmazott recepciók a szövegek propaganda jellegét hangsúlyozzák, és a kormányzati politika újabb szemfényvesztésként értékelik a szövegeket: Makkai János: A mi nacionalizmusunk. Magyarország, 1928. február 5. A Magyarország melléklete. I. old. Szabó Dezső: Neonacionalizmus. Előörs, 1928. augusztus. 05, 7–9. old., Bajcsy-Zsilinszky Endre: A háborús nemzedék. Előörs, 1928. augusztus 5. 1–2. old.

sokáig tetszelegve nézegette magát fekete díszmagyarban, a Palatinuson olasz filmfelvételeket készítettett magáról, azt híve nyilván, hogy Róma még sohasem látott oly nagy államférfit, mint aminek ő képzelte magát.”²⁸⁸ Az elitista szemlélete természetesen táplálkozott személyiségének jegyeiből, melynek központi magját saját maga adta. „Mint ember, majdnem éppen ellentéte Bethlen Istvánnak, aki maga egyszerűség, póznélküliség, nobilitás és kedvesség.”²⁸⁹ A „kétmillió magyar palánta kertésze” 1928 tavaszán a neonacionalista szövegek megjelentetése mellett folyamatosan jelenítette meg intim tereit és szokásait.²⁹⁰ A propagandajelleggel megírt cikkekből kitűnik, hogy Klebelsberg azokat a politikusokat tartja példaképének, melyekre a populista vonások a legjellemzőbbek.²⁹¹ Köztudott volt erős vonzalma a szólamokban gondolkodó olasz Mussolinihez, akinek képe és szobra előkelő helyet foglalt el a Hidegkuti-villában.²⁹² Az újságcikkek alapján az előkelő arisztokrata életformát keverte a szorgalmas bürokrata mentalitással. Személyében integrálta és képezte le a voluntarista propagandaszövegek alkotást hangsúlyozó vasszorgalmú értelmiségét, valamint az új világ tömegeitől megrettenő előkelő arisztokráciát.

---

²⁸⁸ Barcza György: Diplomataemlékeim 1911-1945. Budapest, Európa, 1994. 1. kötet. 278. old.

²⁸⁹ Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919-1941). I-II. kötet. Budapest, polgArt, 2000. 147. old.

²⁹⁰ Két millió magyar palánta kertésze. Pesti Napló, 1928. május 27. 13. old.

²⁹¹ Klebelsberg gróf elbűvölten beszél a fasiszta Itália kultur reneszánszáról. Új Nemzedék, 1927. április 08. 3. old.

²⁹² Két millió magyar palánta kertésze. Pesti Napló, 1928. május 27. 13. old.

5. A neopatriotizmus eszméje

5.1. Az önállóság kérdése a húszas évek magyar közgondolkodásában

A XX. század első felének Magyarországon és az egész közép-európai térségben felerősödött az etnikai és kulturális jelenségek térbeliségét vizsgáló kutatások, melyek kialakították a mai napig is használatos „*etnikai táj*” fogalmát. A meggyökeresedett kifejezés „*egy-egy nemzetiség tipikusan a saját etnikai jellegzetességében felismerhető tájformáló erő által alakított térfelület*” jelentéstartalommal honosodott meg. Különösen az általam vizsgált időszakban az „etnikai táj” fogalmában az etnikai karakter tájformáló erejére helyeződött a hangsúly, mely az adott nemzetiségnek az adott tájhoz kötődő legitimitását, táji és történeti kontinuitását bizonyította.²⁹³

Az 1926-ban létrehozott Államtudományi Intézetben Teleki Pál fogalmazta meg legplasztikusabban szorongásait, melyek abból fakadtak, hogy az első világháborút lezáró döntésekben semmilyen szerepet nem játszottak az etnikai térképek és statisztikák. Az ország közvéleménye előtt hangsúlyozza: „*A békét princípiumok alapján kötötték, azaz princípiumok alapján fogalmazták a béketervezeteket, nem a békének, nem az életnek princípiumai alapján, hanem háborús jelszavak alapján, s ezek váltak a béketervezetek princípiumaivá. Az élet maga kell, hogy helyrebillentse ezt a mérleget, az élet maga kell, hogy ismét az életnek princípiumait juttassa lassanként érvényre a háború princípiumai helyett.*”²⁹⁴

Az intézet és saját maga számára tudományos és politikai célként határozta meg, hogy a remélt és egyszer majd elkövetkező revíziós tárgyalásokra minél pontosabban rögzítsék és rekonstruálják Kárpát-medence etnikai helyzetét. Az ebben a helyzetben és gondolat körben megszületendő „*kultúrtáj*” fogalma megadta a saját etnikai térnek a történeti folytonosság általi legitimitációját. Teleki a *Táj és faj* c. írásában részletesen foglalkozik a kérdéssel: „*Faj és táj szimbiózisok. Részük, alkotóelemeik nem egyneműek, hanem egymást életfolyamataikban támogatják, kiegészítők...Fajalkotó tényező abban az értelemben, amelyben tájalkotó tényezőkről beszélünk. A faj életegysége, szimbiózisa a gondolat szimbiózisa is, és helyesen*

---

²⁹³A társadalomkutatásokban előforduló térfelfogásokról lásd.: Nemes Nagy József: *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 1998. Az etnikai táj kultúrnemzeti mítoszának érvényességi köréről ls. Keményfi Róbert: *Az „etnikai táj” kultúrnemzeti mítosza*. Regio, 2002/4, 93-109. old.

²⁹⁴ Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 67. old.

mondja Nietzsche: Leben könnte kein Volk, das nicht erst schatzte, will es sich aber halten, so darf es nicht schätzen, wie der Nachbar schätzt. Ez történelmi öntudat.”²⁹⁵Az így megszületett saját „*kultúrtáj*” fokozatosan, de egyre erőteljesebben a nemzeti mitológia részévé vált: a nemzeti létezés elidegeníthetetlen részévé váltak az egykor birtokolt területek is.

A tudomány és politika keresztútján megszületett kérdéskör hamar a publicisztikai irodalom kedvelt témájává vált a húszas évek sajtónyilvánosságában. A korszak publicisztikáját vizsgálva azonnal feltűnnek azok a nézetek, melyek a keleti, ázsiai kapcsolatokra helyezték a hangsúlyt. Már a XX. század első évtizedében napilapokban és folyóiratokban, tankönyvekben és irodalmi művekben, mind sűrűbben találkozhattak az olvasók azzal a véleménnyel, hogy a magyarság a nagy és dicső múltú turáni népcsaládba tartozik. Az elmélet végső elemzésben Max Muller angol nyelvésznek köszönhető, aki 1861-ben turáni néven foglalta össze Európának és Ázsiának minden olyan nyelvét, amely nem indoeurópai és nem sémi. Osztályozásának alapja az volt, hogy a nyelveket két nagy csoportra vélte feloszthatónak: a letelepült népek nyelvére és a nomád népek nyelvére, s ez utóbbit nevezte el turáninak. A magyarországi turanizmus megindítója és propagálója Paikert Alajos, a későbbi földművelésügyi államtitkár volt, aki az angol Ázsiai Társaság mintájára egy magyar Ázsiai Társaságot kívánt létrehozni. 1910-ben megalakult a *Turáni Társaság*, alcímében *Magyar Ázsiai Társaság*. Elnökségében arisztokraták, híres közéleti személyiségek, neves tudósok vettek részt: Teleki Pál, Széchenyi Béla, Károlyi Mihály, Vámbéry Ármin, Cholnoky Jenő, Goldziher Ignác.²⁹⁶

1913-ban megindult a Turán, a Társaság folyóirata is. Az első lapszámban Teleki Pál, a Társaság elnöke fogalmazza meg a turanizmus céljait: *„Keletre magyar! Nemzeti, tudományos és gazdasági téren keletre! Tudományos alapot, alapos ismereteket a gazdasági előnyomulásnak, gazdasági célokat, de segítséget is a tudománynak. Mert nemzeti tudományon felépülő nemzeti gazdagodás, presztízsünk emelése keleten reális exportipar megteremtésével, illetve fejlesztésével lesz erőnk, függetlenségünk, hatalmunk alapja.”*²⁹⁷

---

²⁹⁵ Teleki: uo. 24-25. old. Nietzsche fordítása: *„Nem élhetne nép, amely nem értékelné, ha pedig fönn akarna maradni, nem szabad úgy értékelnie, ahogy a szomszéd”*(Wildner Ödön ford.)

²⁹⁶ A turanizmus történetét foglalja össze a húszas évek végéig Németh Gyula: A magyar turanizmus. Magyar Szemle, 1931. február, 132-139. old. A turanizmus első gondolatrendje már születése pillanatában erős ellenérzést váltott ki lásd.: Szász Zoltán: Turánizmus. Nyugat, IX. évf. 1916. 16. szám

²⁹⁷ Teleki Pál: i.m. 9. old.

Teleki tehát a tudományos program meghirdetése mellett egy gazdasági, politikai programot is meghirdet: piacok és nyersanyag-lelőhelyek keresését Kis- és Közép-Ázsiában, a német gazdasági előnyomuláshoz hasonlóan egy magyar gazdasági előnyomulás feltételeinek megteremtését.²⁹⁸

1918-ban a Turán szerkesztését átveszi Teleki Pál, s az immáron nagy példányszámban megjelenő folyóirat kísérletet tesz eredeti tudományos programjának megvalósítására, s ezen keresztül az egyetemes tudományba való bekapcsolódásra.²⁹⁹ Teleki volt az, aki *Turán* fogalmának tudományos tisztázását is elvégezte. *”A Turán is tájfogalom, amelynek határai, gyepűelvei szélesek és hullámzóak. Hullámzóak a természeti, a klimatikus behatások alatt, amelyek a nomád pásztor és az öntöző oázislakó életét, életének terét szabályozták, és hullámzóak történelmileg is azon energia szerint, amelyet időnkint birodalmakká szerveződő, majd széthulló népei kifelé gyakoroltak. A Turán tájfogalom és nem –legalább egészében nem– nyelvi, embertani, származási vagy akár néprajzi.”*³⁰⁰ Erre a tisztázásra azért is szükség volt, mert mindinkább elszaporodtak magában a Turánban, de másutt is az olyan publikációk,

---

²⁹⁸ Az első világháborúban a Turáni Társaság helyzete lényegesen megváltozott. Megszerezték a kormány támogatását, a Társaság nevét átváltoztatták *Magyar Keleti Kultúrközpont*tá, eredeti neve csak alcímében maradt meg. Állami támogatással kiépültek a kapcsolatok Bulgáriával és Törökországgal. 1916-tól kezdődően mintegy 200 török, bolgár, albán, bosnyák fiatal tanult Magyarországon. Tervbe vették több ezer anatóliai török gyermek Magyarországra szállítását és az Alföldön cselédként való alkalmazását. Elkészültek a tervei egy Keleti Intézetnek és egy Keleti Tanszéknek. Konstantinápolyban és Budapesten magyar-török baráti társaságok jöttek létre.

²⁹⁹ A vesztes háború után a turanizmus, mint gazdasági és politikai program végképp illuzórikussá vált. 1920 nyarán megalakult a Kőrösi Csoma Társaság. Elnöke Teleki Pál, alelnöke Szinnyei József, titkára Hóman Bálint, jegyzője Németh Gyula lett. Folyóirata, a Kőrösi Csoma Archívum a Turán 1918-as évfolyama folytatásának tekinti magát, mint ez a szerkesztők beköszöntőjéből is kiderül. Bekapcsolódást jelent a külföldi tudományos életbe, amelyet nívós magyar és idegen nyelvű publikációk, külhoni tudósok tanulmányai, könyv- és folyóiratszemlék jeleznek. 1920-ban a Turáni Társaság mellett megalakult a Magyarországi Turán Szövetség Cholnoky Jenő nagyvezérrel és Baráthosi Balogh Benedek szövetségnaggyal az élén. A Szövetség hivatalos lapja, a *Kelet* ezeket a gondolatokat igyekezett minél szélesebb körben terjeszteni. A Turán Szövetség 1923-ban felbomlott és újra a Turáni Társasághoz csatlakozott, majd a Szövetség 1931-ben alakult újjá a faji érdekek megvédése programjával. A Turáni Társaság a háború után is folytatta tevékenységét. Az elnöki székben Teleki Pált Pekár Gyula váltotta fel, védnöke József Ferenc főherceg lett. A Társaság szerény keretek között munkálkodott eredeti célkitűzésein. Finn-észt Intézetet, Török Intézetet hoztak létre, török, finn, japán nyelvtanfolyamokat szerveztek. Vö.: Németh Gyula: Magyar turanizmus. Magyar Szemle, 1931. február, 132–139. old. és Kincses Nagy Éva: Turáni gondolat. Magyar Tudomány, 1994.

³⁰⁰ Teleki Pál: i.m. 25. old.

amelyeket a dilettantizmus, a tudománytalan elméletek burjánzása jellemzett, s amelyek komolytalanná és nevetségessé teheték a Társaság célkitűzéseit itthon és külföldön egyaránt. Az elburjánzó turanizmus tudománytalan, de határozott alternatívát jelenített meg a stabilizációt és nyugati orientációt képviselő kormányzati politikával szemben. Az 1920-ban megalakult a Magyarországi Turán Szövetség is ennek jegyében fogant. A Szövetség célja *„fajiságunk tudatának kifejlesztésével a magyarság erkölcsi és anyagi alapjának megerősítése, a rokon turáni népekkel a művelődés és gazdaság terén kapcsolat megteremtése”*. A nyugati kultúra *„szervi betegségben szenved”*, ezért a magyarságra hárul az a feladat, hogy keresztény nemzeti alapra helyezkedve, a faji gondolatot felerősítve *„Keletről, az önzés által még meg nem fertőzött fajrokonainktól szerezzünk új gondolatokat, amelyek segítségével keresztény világfelfogásunkat oly módon erősítsük meg, hogy ez az új világnézet nemcsak bennünket gyógyítson meg, hanem hatással legyen a velünk kapcsolatban lévő nyugatra is”*.³⁰¹

Vizsgált korszakunk elején már éles kritikával illette Schmidt Jenő indogermanista a Nyugatban a turáni gondolköröt és képviselőiket: *„...a turanizmus egy aritophanesi Nephelokigia, egy levegőbe épített Felhő kakukkvár, amelynek építőmestere a fantázia, palléra a dilettantizmus, anyaga halva született gondolatok ,bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevések, mondák és mesék, amelyek sokkal messzebb esnek a valóságtól és az igazságtól, mint Makó Jeruzsálemtől”*.³⁰² Publicisztikájában megcáfolja a gondolkör elméleti alapjait, de nem is ezt tartja igazán fontosnak. Meglátása szerint a turanizmus nem is tudományos, hanem politikai mozgalom: *„A turanizmus tehát hasztalan iparkodik magát tudománynak kiadni. Csak kompromittálja magát vele. De minek is erőlködik, mikor semmi szüksége nincs rá? Ha a turanizmus politikai mozgalom, márpedig az, akkor egyáltalában nincs rászorulva arra, hogy tudományos jogosultságát kimutassa”*.³⁰³ A szerző végkövetkeztetésként kijelenti, hogy a turanizmus eszménye a világháború métélyében született és az rövid időn belül eltűnik majd a magyar politikai közéletből. Jóslata nem vált be, mert a magyarság nyugati identitását tagadó eszmék és gondolkörök, melyek egyértelműen szembefordultak a politikai stabilizáció nyugatias modelljével, a húszas évek sajtónyilvánosságában mégis jelentős teret kaptak. A hagyományos, nemesi jellegű,

---

³⁰¹ A Magyarországi Turán Szövetség céljai és működése. Turán, 1921, 74–76. old.

³⁰² Schmidt József: Turanizmus. Nyugat, 1925. XVIII. évf. 20. szám 2. old.

³⁰³ Uo. 2. old.

romantikus történelemszemlélet az ázsiai jegyek elsődlegességét hangsúlyozták, de a lejáratott turáni jelző helyett inkább az eurázsiait alkalmazták.

A Magyar Írás 1927-es évfolyamának második számában jelent meg Raith Tivadarnak Kelet-európa ismeretlen föld című írása, melyben az eurázsiai identitás elemeit veszi számba.³⁰⁴ Munkájában célként jelölte meg: „...Magyarország sorsa nem a nyugati, hanem a keleti kérdés jövőbeni kialakulásától függ.” A hanyatló nyugati civilizáció helyett „Kelet-Európa népeinek, amelyek még csak nemrég jutottak el a tulajdonképpeni nemzeti élethez, lesz döntő szavuk az európai életben.” Az együttműködés és a megértés alapjait adja: „a közös származás, a közös kultúra, a közös múlt és a közös jövő.” Egyértelműen szembeszállt a kormányzati politika stabilizációt szolgáló politikájával: „Pedig ennek a kultúrtörténeti felismerésnek kultúrpolitikánkban– amely ma saját értékeinek elhanyagolásával vakon indul az idegen példák után– döntő jelentőségűnek kellene lennie.” A szerző cikkében az első világháborús tapasztalatai alapján, az életforma azonosságát írta le. Messzemenő következtetéseiben az eurázsiai térség politikai-gazdasági érdekezését hangoztatta, melynek keretét egy balkáni, magyarországi (kárpat-medencei) és oroszországi államalakulat adta volna. Raith elégedetlen az új Európa rendjével: „Ők vazallus államokat teremtettek a Nyugati Hatalmak befolyása alatt. Megalakították a „Népszövetséget” is, állítólag abból a célból, hogy a kis népek érdekeit megvédjék, de a valóságban azért, hogy ingyenes kiosztást rendezhessenek a mások területeiből vagy jogaiból.” A romantikus parasztállam eszménye az Európától való elfordulás jellegzetes ideáltípusát jelenítette meg, mely a hagyományok erejére építve elvetette a hálátlan Nyugatot és rendszerét.

A konzervatív-liberális politikai elit szellemi környezetét meghatározó értelmiségiek érzékenyen reagáltak a turanizmus új, a paraszti romantikába burkolózó formájára. Szekfű Gyulának a Magyar Szemlében megjelent írása közvetlen reakció volt Raith Tivadar cikkére.³⁰⁵ A történész professzor szenvedélyesen utasítja vissza a romantizáló, nemzeti illúziókat felelevenítő gondolatokat. „A turanizmus, ha könnyed előadásban alkalmaztatik, ma a hazafias stílus egy eszköze, ha politikailag, akkor a 19. század nagyszámú nemzeti illúziójának egyik elkésett, de éppenséggel nem javított kiadása, ha azonban a tudomány

---

³⁰⁴ Raith Tivadar (1893-1958) Közgazdasági író, költő, egyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párizsban végezte. 1921–1927-ben az általa szerkesztett Magyar Írás c. avangardista folyóirat a modern költészet elismeréséért szállt síkra. A folyóirat megszűnése után tisztviselő lett, és főként közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. 1941–48-ban a kolozsvári tudományegyetemen az üzemgazdaságtan nyilvános rendes tanára volt. Vö.: Helyünk Európában. Első kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1987, 133. old.

³⁰⁵ Szekfű Gyula: A „turáni–szláv parasztállam”. Magyar Szemle, 1929. január 30-37. old.

rendjébe tartozó gondolatok közt merül fel, akkor vaskos tévedés, melyet nem lehet elég eréllyel visszautasítani.” Tudományos érvek segítségével tagadja az eurázsiai összetartozás tudatának meglétét, és hosszasan elemzi a paraszti gazdálkodás újkori sajátosságait. Súlyos tévedésnek tartja a keleti orientációt, és ennek a mesterséges konstrukciónak minden léalapját elveti. Az ország gondjainak megoldása nem lehet más, „*mint amire végzete ezer év óta rákényszeríti: Közép-Európa és Nyugat példáját követni*”. 1931-ben Németh Gyula foglalkozott a turanista mozgalmak történetével.³⁰⁶ Tanulmányában részletesen ismertette a mozgalom történetét, és miután megállapította tudománytalanságát, politikai céljait is irreálisnak nevezte. A szerző mégis fontosnak tartja a keleti népek életével való foglalkozást, de szigorúan a tudományosság módszereinek megtartásával.

5.2. A konzervatív Új Hungária koncepció és fogadtatása

Az egyre szélsőségesebb, radikálisabb és tudománytalanabb nemzeti önmeghatározások rákényszerítették a konzervatív-liberális politikai és tudományos elitet, hogy markánsan fogalmazzák meg ők is a Trianon utáni magyarság új szerepeit a Kárpát-medencében. Az új nemzetkoncepció első látványos és nagy érdeklődést kiváltó cikke Ottlik Lászlónak a Magyar Szemlében megjelent Magyar nemzet–cseh irodalom című írása volt.³⁰⁷ Az 1928. februári számban megjelent tanulmány részletesen ecsetelte az új cseh uralom tarthatatlanságát és diktatórikus jellegét, hisz „*Csehország népszavazás nélkül, a fegyverek jogán és a nagyhatalmak erőszakos diktátuma alapján jutott Felvidék birtokába.*” A cseh politikai elit célja egyértelmű volt, a magyar vármegyék felbomlasztásával egy gyarmati állapot létrehozása Szlovákiában, mely a magyar politikai elit érdekérvényesítő erejét végleg megtörte volna. Ugyanakkor a szerző áthidalhatatlannak látta a cseh polgári oligarchia és a szlovák parasztság közötti szakadékot. Nyilvánvalónak tartja, „*hogy az egész csehszlovák*

---

³⁰⁶ Németh Gyula: A magyar turanizmus. Magyar Szemle, 1931. február 132-139. old.

³⁰⁷ Ottlik László (1895-1945) a két világháború közötti konzervatív akadémiai filozófus nemzedék egyik legismertebb és legtermékenyebb képviselője volt. Állam-és bölcsészettudományi diplomáinak megszerzése után, az 1920-as évek elején a marxizmus társadalomelméletéről írta debütáló munkáját (A marxizmus társadalomelmélete. Bp., 1922), majd 1926-ban jelent meg A társadalomtudomány filozófiája című munkája. Könyveivel párhuzamosan jelentek meg írásai a Társadalomtudományban, illetve a Magyar Szemlében. Munkáiban gyakran foglalkozott a nacionalizmussal, illetve a nemzet kérdéseivel, valamint a demokrácia és a diktatúra elméleti kérdéseivel.

nemzetiségi mozgalom....mozgatói el voltak tökéelve, a tótságot még közömbössége dacára, sőt akarata ellenére is „megmenti” a szláv kultúra számára.” A szerző érthetetlennek tartotta ezen törekvéseket, mivel a szlovákok, szerinte, megvetették az új cseh hatalmat, akikkel a nyelvi rokonságon túl semmi más nem kötötte össze őket. Történelmileg motiváltabbnak tartotta a magyar hatalom visszaállítását, hiszen *„amit a cseh nemzet nem adhat meg... nyugodtan megadhatná a magyar: a felvidéki autonómiát.”* Ottlik tanulmányába a romantizálás jegyeit fedezhetjük fel: a Kárpát-medencei együttélés egy sajátos politikai és gazdasági egységet teremtett, mely a mohó és ellenséges szomszédok hitványsága felrobbantott. A szerző gondolatmenetében a *„natio hungarica”* összetartozásának tudata felette áll a nyelvi rokonságnak és a két külön nyelv, két nemzetiség egy ugyanazon nemzetet takart. Meglátása szerint az etnikai összetartozáson felépülő Közép-Európa torz valóságot eredményezett, a területiális szemléleten alapuló új nemzeti eszme elfogadható lesz majd minden nemzetiség számára.

A magyar nemzettudat lényeges kérdése, hogy a magyarság önmeghatározásában a kismemzeti vagy a nagymemzeti eszmények kerülnek-e túlsúlyba. A magyar nemzetfelfogásban a történeti nemzet tudata a nemzetiségekkel kapcsolatos nézetek alapját adták. Az államalkotó képesség öntudata, bár nem mindig szuverén módon, de sugallta a nagymemzeti koncepciót. Ez megadta a magyarság hivatását: a Kárpát-medence feletti hatalom megszervezése és fenntartása. A trianoni béke utáni Magyarország publicistáinak olyan Nagy-Magyarország kép megteremtése is feladatukká vált, mely elfogadhatóvá válik a visszacsatolandó nemzetiségek számára is.³⁰⁸ *„Nincsen jó magyar ember, aki kételkednék abban, hogy a Szent István Birodalom területi egysége előbb-utóbb helyre fog állni”*– írja Ottlik László néhány hónappal később az Új Hungária felé címmel írt esszéjében.³⁰⁹ A bethleni stabilizáció aktív külpolitikája szerencsés környezetet teremtett az új koncepció részletesebb és kifinomultabb kidolgozására.³¹⁰ A miniszterelnök bizalmasai közé tartozó

---

³⁰⁸ Vö.: Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. Mozgó Világ, 1983. 4. szám 50–60. old.

³⁰⁹ Ottlik László: Új Hungária felé. Magyar Szemle, 1928. szeptember, 1–10. old.

³¹⁰ Az 1926-os választások után a Bethlen kormányzat erőteljes lépéseket tett a külpolitikai elszigeteltségből való kilépésre, 1927. április 5-én aláírták Rómában az olasz-magyar barátsági szerződést. 1927. június 21-én nagy feltűnést keltett a Daily Mailben megjelent Hungary's Place in the Sun című cikk, mellyel kezdetét vette Lord Rothemere akciója az igazságtalan trianoni békeszerződés felülvizsgálatára és a határok megváltoztatására. 1927. július 27-én megalakult a Magyar Revíziós Liga, mely meghirdeti a magyarság jogát az ezredéves államterületéhez.

Ottlík feladata volt, hogy kialakítson egy olyan teret, „mely egyfelől teljes mértékben biztosítja nemzeti függetlenségünket, lehetővé teszi erőinknek teljes szabad kifejezését, másfelől gazdasági szabad mozgást nyújt nekünk a Duna medencéjében egy oly nagy területen, mely mindnyájunknak biztosítja a gazdasági fejlődést és prosperálást.”³¹¹

A hazai szellemi erőforrásokat kutató szerző cikkében két pozitív áramlatot tartott alkalmasnak az új Magyarország célrendszerének megfogalmazására: a kultuszminiszterhez kötődő „neonacionalizmust” és a revízió politikai dimenzióját megfogalmazni képes „neopatriotizmust”. A modern nacionalizmus beköszönte előtt a középkori Magyar Királyságot a patriotizmus ereje tartotta össze. Most újfajta, életerővel teli patriotizmusra lenne szükség ahhoz, hogy a Duna-medence népeit újra lehessen egyesíteni Szent István koronája alatt. „Neopatriotizmusnak pedig azt a felfogást nevezném, amely belátván azt, hogy Szent István hagyatéka nem a kisebbségé és nem a többségé, nem az uraké és nem a magyaroké csupán, hanem mindazoké, akiknek ősei a Kárpátok ölén nyugszanak...”³¹² A következőkben Ottlík sorra vette az Új Hungária területeit és a horvátoktól a tótokon keresztül egészen Erdélyig és Kárpátaljáig (Ruténföld) elemezte az egységes országba való visszatérés feltételrendszerét. Rendszerének egyik alapeleme, a közös történelmi sorsból táplálkozó „natio hungarica”, már előző cikkében is megjelent, mely elgyengíti az etnikai és nyelvi szempontokat. Másrészt a szerző megpróbálta szembeállítani az utódállamok etnikai közösségeit (cseh-szlovák, horvát-szerb), melyek így a központosító, a nemzetiségi önkormányzatokat semmibe vevő új államhatalomból, remélhetőleg a Magyarországra való visszatérés mellett döntenek majd.

Ottlík nagy feltűnést keltett cikkének háttérében Bethlen Istvánt Magyarország miniszterelnökét vélhetjük felfedezni.³¹³ Bethlen álláspontja a revízió tekintetében meglehetősen változékony formákat nyert a kormányzása alatt.³¹⁴ A változó nemzetközi

---

³¹¹ Bethlen István: Emlékbeszéd Tisza Istvánról. Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. kötet. Budapest, Genius Könyvkiadó, 1933. 123. old.

³¹² Ottlík László: Új Hungária felé. Magyar Szemle, 1928. szeptember, 4. old.

³¹³ Vö.: Némédi Dénes: A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusának szerkezetéről. In: Történelmi Szemle, 1972/1-2. 91-93. old. és Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991. 182. old.

³¹⁴ Bethlen István revíziós elképzeléseiről lásd.: Péteri Lóránt: Bethlen István. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 31-50. old.

helyzet, az országon belüli politikai lehetőségek és tárgyalási szituációk mind megkötötték a miniszterelnököt a szükséges revízió mértékét illetően. Megfogalmazása szerint: „*Mert elmondhatom Apor Péterrel, aki a Metamorfózis Transsylvaniae munkájában azt írta az akkori időkről, amikor Erdély kicsiny sajkája Szkillá és Charibdisz között, a török és a német között bukdácsolt, hogy mindnyájan tudtuk, hogy mit lett volna kívánatos tenni, de mindig azt tettük, amit lehetett és az adott körülmények engedtek. Ez a gyakorlati politika, amelyet őseink Erdélyben követtek és amely egyedül vezet ma is célhoz.*”³¹⁵ A minimális célként meghatározott egységes magyar nyelvterületek egy országban való egyesítése mellett mindig megjelent a nagyhatalmi nemzettudatból táplálkozó politikai cél is, mely szerint a magyarságnak a Duna-medencében vezető szerepet kell betöltenie. A történeti érvek adták alapját a nagyhatalmi ambícióknak, melynek keretét a Szent István-i állameszme adta. Az államalkotó magyarságot tradíciói, kultúrája és politikai fegyelmezettsége tette alkalmassá arra, hogy „*ezen terület önálló megszervezésére egyedül... hivatott.*”³¹⁶ A historikus érvek mentén kirajzolandó „*Nagy-Magyarország*” olyan életképes államalakulatként jelenik meg, amely alkalmas arra, hogy a benne élő nemzetek és nemzetiségek életterét megadja. Az integrális revíziónak burkolt formában való megjelenése magában hordozta a történeti Magyarország helyreállításának lehetőségét is.³¹⁷

Ottlik írása nagy érdeklődést és széles körű vitát váltott ki a kor politizáló közvéleményéből. Az aktív külpolitika első sikereinek és a Rothemere-kampányt követő lázas közhangulatnak köszönhetően bőségesen foglalkoztak a politikai lapok publicistái a

---

³¹⁵ Bethlen István: A békerevízió gyakorlati politikája. In: Bethlen István gróf beszédei és írásai. 2. kötet, Budapest, Genius, 1933, 375. old.

³¹⁶ Bethlen István: Olaszország és a Duna-völgye. Pesti Napló, 1936, december 16. 4. old.

³¹⁷ Bethlen miniszterelnökként nyilatkozataiban inkább a realitáshoz közelebb álló revíziós minimumot (a magyar nyelvű lakosság egy államban való egyesítése) képviselte. Az 1931-es kormányváltás után jelennek beszédeiben az integrális revízió (történelmi Magyarország föderalizált vagy autonomizált) elemei. Vö.: Magyarország az új Európában. Magyar Szemle, 1933. április, 297-307. old. és Bethlen István angliai előadásai. Budapest, Génus, én.

25. A legfontosabb és legérdekesebb reakciókat lásd.: Milotay István: Új Magyarország felé. Magyarság, 1928. október 7. 1. old.; Kovrig Béla: Neonacionalizmus– neopatriotizmus. Nemzeti Újság, 1928. október 12, 1. old. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Neopatriotizmus? Előőrs, 1928. október (1.évf. 31. szám) 1-3.old. Gratz Gusztáv: Magyarország és a nemzeti kisebbségek. Magyar Szemle, 1928. október, 185-198. old. Bajza József: Neopatriotizmus? Magyarság, 1928. december 21. 1. old.

neopatriotizmus kérdéskörével.³¹⁸ Jellemző módon, a tényleges hatalmi viszonyokat semmibe vevő javaslat támadási felületévé, az integrális revízió modernizációs javaslatai váltak. A kormányközeli konzervatívok még megértően nyilatkoztak: „*A neopatriotizmus az őslakók szolidaritizmusát hirdeti az új Hungária keretében...Fájdalmas? Bizony, nagyon fájdalmas nekünk, álmódóknak, nekünk, mindent akaróknak. Destruktív gondolat? Igen, azoknak a politikai kérődzőknek, akik a világ átváltozása után ma is még a boldog békekor jázsiságain tűnődnek és nem veszik észre, hogy akkor a Keleti Svájc elgondolásának valóra válása az egységes magyar nemzetállam dezintegrálódását jelentette, míg most a teljes szétforgácsolódás idején: integrációt, teljesülést, életet jelent.*”³¹⁹ A cikk szerzője, Kovrig Béla, a bethleni politikai hatalom részeseként laudációval fogadta a neopatriotizmust.³²⁰ A jellegzetesen idealista szólásokban a neopatriotizmus az új közmegegyezés és az új országépítés lehetséges alapjává vált, melynek segítségével felépíthetőnek tűnik az Új Hungária.

Az ellenzéki lapok közül a Magyarság reagálása a leggyorsabb és a legerőteljesebb. Milotay István írásában érdekesnek és alapjában nemes célnak tartotta az új szellemű revíziós kormányzati politikát.³²¹ A szerző a gondot abban látja, hogy a bethleni új szellemű politika

---

³¹⁸ Kovrig Béla: Neonacionalizmus– neopatriotizmus. Nemzeti Újság, 1928. október 12. 1.old.

³¹⁹ Uo.

³²⁰ Kovrig Béla (1900–1962) A budapesti tudományegyetemen államtudományi (1920) és jogi doktorrá avatták (1921). 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztályán fogalmazó. 1927-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban dolgozott, majd az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója volt. Kidolgozta az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló 1928: 40. tc-et. 1929-től az OTI címzetes igazgatója, igazgatási főosztályvezetője. 1935–38-ban meghívott szakelőadó a budapesti műszaki egyetemen. Teleki Pál miniszterelnök megbízásából a lélektani hadviselést irányító V. osztályt vezette a miniszterelnökségen (1939–40), 1940–44-ben a kolozsvári tudományegyetem tanára, 1941–42-ben a közgazdaságtudományi kar dékánja, az egyetemi tanács elnöke, 1942–43-ban rektora volt. A II. világháború után Mindszenty esztergomi érsek bizalmasa. 1948-ban kivándorolt az USA-ba, ahol 1949–62-ben a Milwaukee-i Marquette Egyetemen a szociológia tanára volt.

³²¹ Milotay István (1883-1963) a nyíregyházi főgimnáziumban tette le az érettségét, majd jogi doktorátust szerzett a kolozsvári egyetemen, majd Szabolcs vármegyében a közigazgatásban helyezkedett el. 1907-től az újságíró pályán igyekezett érvényesülni: először a Rákosi Jenő szerkesztette Budapesti Hírlap, majd az Új Nemzedék munkatársa lett. A forradalmak ideje alatt a Nemzetvédelmi Szövetség tagja. 1920 és 1922 között nemzetgyűlési képviselő és 1920 októberétől az Andrássy Gyula legitimista lapjának a Magyarságnak szerkesztője. A harmincas években Gömbös környezetéhez tartozott és 1934-től az új kormánylap az Új Magyarság szerkesztője és Gömbös Gyula halála után is kitart a németbarát politika propagálása mellett. 1944 végén Ausztriába, Németországba, majd Dél-Amerikába menekült. Az ötvenes években tért vissza Európába és Ausztriában halt meg. Újságíróként a két világháború közötti időszak leghatásosabb publicistája, cikkei és

csak formális, és csak a szólamok szintjén létezik. Milotay szerint hogyan várhatnának el új szellemű, autonóm országot az elszakított területek népei, mikor a Csonka-Magyarországon sem léteznek az anyagi és morális függetlenség biztosítékai. „Amíg a mai rendszer tényei idehaza mást mondanak, mint amit a szavak kifelé üzennek, nem lehet kívánni, hogy elszakított testvéreink többet higgyenek a szavaknak”.³²² Bajza József publicisztikájában radikálisabb hangot ütött meg és egészében elveti az autonómiákra épülő új Magyarország tervét.³²³ „Semmiféle koncessziót, autonómiát nem kell nekünk ajánlanunk”, hanem egy közös munkára épülő ország képzetét kell kialakítani.³²⁴ Kritikáknak érdekes dimenzióját adja, hogy egyik szerző sem hisz az utódállamok stabilitásában, nem veszi komolyan az új államok nemzettudatát és a hagyományos magyar kultúrfölény érződik ki mondanivalójukból. A magyarság, ha rendbe teszi közös dolgait, szinte automatikusan visszanyeri hatalmát a Kárpát-medencében.

A legélesebb bírálatok a tervezet ellen a politikai jobboldal radikális elemeitől érkeztek, az Előőrs című hetilapban Bajcsy-Zsilinszky Endre fejtette ki ellenvetéseit.³²⁵ A húszas években Zsilinszky Endre a bethleni konszolidáció kérlelhetetlen kritikusaként radikálisan támadta a

---

könyvei mindig éles vitákat váltottak ki a kor nyilvánosságában. Milotay írásaiban egy sajátos populista program rajzolódik ki, mely a középosztály értelmiségi csoportjait megcélozva a hagyományos úri társadalom modernizációjával kívánta Magyarország válságát megoldani. Lásd.: Sipos Péter: Milotay István pályaképéhez. Századok, 1971. 3-4. szám 709-735. old. ; Lengyel Attila: Milotay Ferenc. In Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Budapest, Osiris, 1998, 98-117. old.

³²² Milotay István: Új Magyarország felé. Magyarság, 1928. október 7. 2. old.

³²³ Bajza József (1885-1938) egyetemi tanár, az akadémia tagja (1926). A budapesti tudományegyetemen szerzett tanári oklevelet, majd a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának munkatársa lett. 1923-tól a budapesti egyetem horvát nyelv és irodalom tanszékének tanára volt. Főbb kutatási területe a dél-szláv térség irodalma és történelme. Vö.: Magyarság, 1938. január 9. 1. old.

³²⁴ Bajza József: Neo-patriotizmus? Magyarság, 1928. december 21. 1. old.

³²⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886-1944) már kolozsvári tanulmányai alatt is foglalkozott újságírással, de az első komoly cikkei a nagyváradí Szabadságban jelentek meg 1907 januárjában. A közigazgatásban töltött évek alatt (Árva vármegye főispánjának titkára) is folyamatosan publikál a *Budapesti Hirlapban*. 1919 és 1922 között a fajvédő Szózat szerkesztője, majd főszerkesztője volt. 1928-ban indította el *Előőrs* című hetilapját, mely radikálisan kritizálta a bethleni konszolidáció politikáját és megkérdőjelezte eredményeit. Az *Előőrs* megszűnése után a *Szabadságban* (1932–38), *Független Magyarországon* (1939–41), *Szabad Szóban* (1941–44) és a *Magyarországon* publikált (1937–44). Vö.: Vigh Károly: Bajcsy- Zsilinszky Endre. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1992.

kormányzat politikáját és most is gúnyos hangvételben fejtette ki ellenérzéseit: „Örvendezetek, az egyesztendő nagy jövőjű Neonacionalizmusnak íme testvérkéje született, ott ring a bölcsőn a neve: Neopatrionalizmus...A hívők arca szélesre derül: hát persze, hogy csak ez hiányzott. A magyar milliók feje pedig egyszerre fölszabadul a gondok másik felétől is, miután az elsőt már régen elfújta a neonacionalizmus”.³²⁶A szerző nem látja értelmét addig foglalkozni a revízió kérdésével hiszen, „a magyarságnak nem az ezeréves múlta, hanem a most épülő jelenre hivatkozva kell újból bizonyítania államszervező és vezető felsőbbbbségét.”³²⁷ A kormányzat konszolidációra törekvő politikáját élesen bírálta és számba vette az országot fojtogató belső feszültségeket: a szociális igazságtalanságokat, a választási rendszer álparlamentista jellegét, a közigazgatás centralista gyakorlatát. Az egyértelműen propagandacélból kreált új revíziós célrendszer „csak arra jó, hogy elvonja a figyelmet a magyarság nagy belső problémáiról.”³²⁸ A legsúlyosabb vád mégis az egész cikkben az volt, hogy Bajcsy-Zsilinszky szerint Ottlik neopatriotizmusa alapvetően Jászi Oszkár „Keleti Svájcára” hasonlít.

Jászi Oszkár már 1912-ben foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel „A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés” című könyvében, amelyben a nemzetiségi mozgalmakat nem kívülről szított, mesterséges képződménynek, hanem organikus „természeti” jelenségeként írta le. Véleménye szerint a problémát tudatos, messzemenő jogkiterjesztéssel, egyenjogúsítással kell megoldani. 1918 tavaszán finomította tovább a közép-európai térségre vonatkozó koncepcióját, mely a Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok címet viselte.³²⁹ A tervezet az Osztrák-Magyar Monarchiát öt szövetséges államra osztotta: Magyarországra Horvát-Szlavónia nélkül, Ausztriára, a cseh korona országaira, Lengyelországra, horvát vezetésű Illíriára és fenntartotta Románia csatlakozásának lehetőségét is. Ez az elméleti konstrukció abban a szellemben született, mely szerint a világháború tabula rasát teremtett, és itt az idő a térség területi viszonyainak rendbetételére. Az irreális és inkább elméleti konstrukcióként értelmezhető tervezet jól mutatja a magyar

---

³²⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Neopatrionizmus? Előőrs, 1928. október (1. évf. 31. szám) 1-3. old.

³²⁷ Uo. 1. old

³²⁸ Uo. 2. old.

³²⁹ Jászi Oszkár tervezetével először a Középeurópa és Nyugateurópa (Világ, 1917. július 29.) című cikkében találkozhatunk, majd az Ex oriente lux (Világ, 1917. március 25.) című írásában finomítja tovább, és végleges formáját a Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok (Budapest, 1918.) című könyvében nyerte el.

polgári radikálisok helyzetértékelésének hibáit. A Horthy-korszak politikai hatalma a legfőbb ellenségként kezelte Jászi Oszkárt és a meghatározó értelmiségi csoportok (pl. Mályusz Elemér) kiírták a magyar nemzetből. A történelmi Magyarország sírásójának és a trianoni országvesztés közvetlen előidézőjének tartották. A korszak politizáló közvéleménye, különösen a konzervatív irányultságúak egyértelműen negatívan ítélték meg Jászi Oszkár tudományos munkásságát és a politikai hatalomban betöltött szerepét. Szekfű Gyulának a Magyar Szemle első számában megjelent programadó cikkében elrettentő példaként jelenik meg Jászi szellemisége, „*mely munkájával következetesen a társadalom átalakítását célozta, míg nagyzási hóbortja példátlan impotenciában nem pukkant szét, akárcsak a gyermekeknek falhoz vágott stanicli.*”³³⁰ Minden olyan támadás, melyben Jászi Oszkár szellemiségének hasonlatosságát idézik fel, nem maradhatott válasz nélkül a vizsgált korszakban.

Ottlikot és körét is láthatóan váratlanul érte a konzervatív oldalról érkezett kritika és a vádak elutasítva egy válaszcikkében szokatlanul kemény hangnemben ítélte el a Károlyi-kormányzat nemzetiségi politikáját és a Kisantant államait.³³¹ Az erélyes hangnemben megírt cikk is kevés volt a vádak visszautasítására, mert a szerző a Magyar Szemle októberi számában tovább részletezte és magyarázta álláspontját.³³² Határozottan utasította el a radikális jobboldalról érkező vádak, melyek Jászi Oszkár tervéhez hasonlítják az ő rendezési javaslatát. Megítélése szerint a polgári radikálisok vezetője nem számolt a fennálló és a térséget meghatározó tényleges erőviszonyokkal. Tervezete csak még jobban elmérgesítette volna a szomszéd népek kapcsolatát és az egységes Magyarország szétbontását segítette volna elő. Az elhatárolódása után részletesen mutatta be Ottlik saját neopatriotisata gondolatrendszerének logikai elemeit. A nemzet, nemzetiség és nép fogalmának meghatározásánál Ottlik megpróbálta feltárni azokat a területi elveket és az ezeket felhasználó politikai motivációkat. A szerző szerint a középkori területi elv alapján szerveződő politikai közösség a natio Hungarica az államban találta meg szervezeti formáját, mely ekkor nem jellemezhető magyar jellegűként: „*A Nemzet pedig nem a magyarságot jelentette, hanem az összes jó hazafit.*”³³³ Kimutatja, hogy a felvilágosodás és a francia forradalom hatására kialakult államnyelvi küzdelem fordította szembe egymással az egyes nemzetiségeket és itt vált azonossá a nemzet fogalma a magyarsággal. A magyar nacionalizmus vált a történelmi

---

³³⁰ Szekfű Gyula: A magyar folyóirat problémája. Magyar Szemle, 1927. szeptember 2. old.

³³¹ Ottlik László: Megjegyzések Tunyogi Szűcs Kálmán cikkére. Magyar Szemle, 1929. április 361–362. old.

³³² Ottlik László: „Uj Hungária” és „Keleti Svájc”. Magyar Szemle, 1929. október, 113–124. p.

³³³ Uo. 115 old.

tradíció egyedüli képviselőjévé, mellyel a nem magyar nemzetiségek szembefordultak és a birodalmi identitásba helyezték el önmagukat. A magyarság politikai, társadalmi és gazdasági túlsúlyának (kultúrfölénye) eredményeként a magyar nacionalizmus vált a patriotizmus egyetlen hordozójává és a területi integritás védelmezőjévé. A magyar túlsúly ereje nem tette lehetővé a nemzetiségek számára az önálló értelmiség és társadalmi valóság megteremtését, így a Jászi által javasolt föderatív átszervezése a térségnek teljesen felesleges és ésszerűtlen lett volna. Sajnálattal konstatálta a szerző, hogy az utódállamokban azt az utat követik, mellyel egyedül felszámolható a magyarok vezető szerepe: „*a magyarság kultúrintézményeinek és gazdasági fölényének összerombolása.*”³³⁴

Ottlík értékelése szerint a húszas évek második fele alapjában tér el az első világháborús helyzettől. A magyarság politikai és gazdasági hatalmát az utódállamokban már megtörték, mivel „*a magyar középosztály elveszítette gazdasági pozícióját és... elveszíti azt a társadalmi presztízst, amelyet a régi arisztokratikus világban élvezett.*”³³⁵ Ezzel lehetetlenné vált a revízió az a változata, mely csak a magyar társadalom érdekeit veszi figyelembe. A végső cél, Hungária egységének megteremtése, mégis reális valóság. A háború után létrejött államok képtelenek megoldani a modernizálódó társadalom gondjait mindaddig, „*amíg a mai idegen hatalmaktól függenek*” és „*a magyar piac biztosítása nélkül ugyancsak nem mehetnek semmire.*”³³⁶Ottlík egyértelműen kijelentette, hogy a történelmi Magyarország feldarabolódása politikai tény, és aki Hungária egységét kívánja, annak csak autonómiák megadásában szabad gondolkodnia.³³⁷

A tervezet számos pontján ad rálátást a konzervatív kormányzat célrendszerére. Először is érdekes eleme a munkának, hogy elhanyagolja a származási, vallási és nyelvi identitás erejét, és szinte csak a területi összetartozást vizsgálja komolyan. A Szent Istvánhoz köthető fogalmak körében a kultúra egységét hirdeti meg, miközben ez a nemzetiségek számára a magyar szupremáciát szimbolizálja. Másrészt az a feltevés, hogy a földrajzi értelemben egységes Kárpát-medence csak egy politikai közösségben (államban) létezhet, már a politikai és társadalmi realitások torz értelmezéséből fakad, és a kor általános politikai prioritásainak

---

³³⁴ Uo. 117. old.

³³⁵ Uo. 118. old.

³³⁶ Uo. 120. old.

³³⁷ Uo. 12. old

rossz értékelését adja. Harmadrészt erősen köti a konzervatív politikai elitet a romantikus hagyományokhoz az a tény, hogy önmagát (a magyarságot) minden elemében magasabb rendűnek tartja a nemzetiségeknél. A „*családfenntartó idősebb testvér*” fogalmának használata magában hordozza az egy és hiteles „*történelmi misszió*” lehetőséget, mely nem az egyenlő elbánás elvét sugallja a nemzetiségeknek, hanem az évszázados egyenlőtlen megítélés továbbélését.

Az Ottlik tervezete körül kialakult vitában többször is határozottan kellett megjelenítenie a kormányközeli kulturális elitnek a véleményét a revízió lehetséges útjairól és Magyarország európai kötődéseiről. Bleyer Jakab a Magyar Szemlében egy modellértékűnek szánt helyzetértékelést adott a magyarországi németiség identitásának kérdéséről.³³⁸ A témaválasztás érdekességét az adja, hogy a német kultúra kapcsán világosan kifejezhető Magyarország kötődése a nyugat-európai kultúrához: „*Nyugat és Kelet határán a magyarságnak mindig a Nyugatra kellett támaszkodnia, hogy Kelet politikailag és erkölcsileg el ne nyelje.*”³³⁹ A történelem folyamán változó formákat élt meg a magyar–német viszony, mégis a modernkorban sikerült a magyarországi németiséget megnyerni a magyar állam számára. A kulturális identitás másodlagosságát hangsúlyozta a szerző és a területi elv történelmi hagyományaira hívta fel az olvasók figyelmét: „*a magyar államgondolat az évszázadok folyamán olyan mélyen idegződött bele a hazai németiség lelkébe, hogy a német kultúrtudat és népgondolat soha nem jelent és nem jelenthet semmiféle veszedelmet.*”³⁴⁰ A hazai németiség példája jól mutatja, hogy a Szent István-i gondolat mentén szerveződő magyar állam, a szerző szerint,

---

³³⁸ Bleyer Jakab: A magyar és német viszony. Magyar Szemle, 1929. február, 114–124.old. Bleyer Jakab (1874–1933): irodalomtörténész, egyetemi tanár, miniszter, az MTA levelező tagja (1920). Egyetemi tanulmányait – mint az Eötvös-kollégium tagja – Budapesten végezte, ahol 1897-ben bölcsészdoktori diplomát szerzett. 1897-től középiskolai tanár, majd németországi tanulmányai után 1905-ben egyetemi tanári címet szerzett. 1908-tól oktatott a kolozsvári egyetemen, majd 1920-tól s budapesti egyetemen. 1919. augusztusától 1920. decemberéig nemzetiségi miniszter. 1920-tól a Keresztény Nemzeti Egyesülés programjával nemzetgyűlési, 1926-tól egységspárti országgyűlési képviselő. Az Egyetemes Philológiai Közlöny társszerkesztője, a Sonntagsblatt c. hetilap alapítója és kiadója. Tanári, tudósi, publicista tevékenységének központi magját adta a magyarországi németiség irodalmának és politikai mozgalmainak vizsgálata. Vö.: Koszó János: Bleyer Jakab emlékezete. Egyetemes Philológiai Közlemények, 1935., Tilkovszky Lóránt: Hét évtized a magyarországi németek történetéből, 1919–1989. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989.

³³⁹ Bleyer: i.m. 114. old.

³⁴⁰ Uo. 121. old.

képes a különböző érdekű nemzetiségek érdekeit integrálni. A tanulmányban leírtakra reagálva Bajcsy-Zsilinszky Endre tagadta a németiséggel való érdekazonosságot, megállapítása szerint az egész magyar történelem egyetlen heroikus önvédelem a némettel szemben. A hagyományos német kapcsolat fenntartása helyett a politika fő feladata a magyar függetlenség megőrzése, és egy francia orientáltságú szövetségi rend kialakítása.³⁴¹ Gratz Gusztáv nagy lélegzetű válaszában a realitásokra hivatkozva vetette el az új szövetségi rendszer kialakítását.³⁴² Egyetlen valószínűsíthető útját rajzolja fel a revízióknak, mely a német segítséggel végrehajtott országegyesítés.³⁴³

---

³⁴¹ Bajcsy-Zsilinszky az Előőrs 1929. február 23. és a március 2. számban foglalkozott a kérdéssel.

³⁴² Gratz Gusztáv: Magyarország és németiség. Magyar Szemle, 1929. június. 192-203. old. Gratz Gusztáv (1875–1946) politikus, újságíró, történész. Jogi tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte. 1896-tól a Pester Lloyd munkatársa, 1900-tól a Huszadik Század alapító szerkesztője volt 1903-ig. A Társadalomtudományi Társaság alapító tagja és titkára volt. 1899 és 1906 között. 1910-től a Nemzeti Munkapárt képviselőjeként dolgozott. 1917-ben az Esterházy-kormány pénzügyminisztere, 1921-ben a Teleki kormány külügyminisztere volt. A húszas évek nagy részében legitimista nézetei miatt visszavonult a politikától, ekkor főleg történetírói, publicisztikai és gazdasági tevékenységgel foglalkozott. 1927-től újból országgyűlési képviselő lett. 1928-tól a Magyar Szemle Társaság alelnöke és a szerkesztőbizottság tagjaként publikált. 1941-ben az MTA tagja lett. Vö.: Gratz Gusztáv. Akadémiai Értesítő, 1947, 38. old.

³⁴³ Gratz i.m. 196. old.

6. A zsidókérdés a sajtónyilvánosságban

6.1. A numerus clausus módosítása és politikai környezete

Az első világháború után a magyarországi zsidó népesség helyzete, illetve a hivatalos magyar zsidó politika a korábbiakhoz képest drasztikus változáson ment keresztül. A korábban is létező, de a politika világának peremén helyet foglaló antiszemita ideológia először 1919 után vált a rendszer meghatározó elemévé.³⁴⁴ Az 1918–19-es eseményekben, a történelmi Magyarország felbomlását követő kaotikus állapotokban a társadalmi közgondolkodás meghatározó erejévé váltak az antiszemita érzelmek, melyek a politikai harcok egyik központi témáját adták a húszas évek második felében is. A Trianon utáni helyzetben a magyarországi zsidóság helyzete is jelentősen megváltozott, egyrészt lélekszáma a több mint kilencszázezerről közel félmillióra csökkent, a népesség közel fele pedig most már Budapesten élt. Másrészt a békediktátum természetes módon gerjesztette a nacionalizmust, a veszített háború és a forradalmak kora pedig a liberalizmust kompromittálta. A disszimilációt hirdető keresztény nemzeti gondolat és a hungarizmus mellett megjelentek már a fajvédelem kirekesztő jellegű elképzelései is.³⁴⁵ A Bethlen István köré szerveződött

---

³⁴⁴ A zsidóság 20. századi társadalmi, politikai, kulturális helyzetéről lásd: Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. II. k. 1945–1948. Vál. Huszár Tibor, szerkesztette: Vida István. Budapest, Magvető, 1986, 621–757. old.; Volenszky Paula: *Zsidóság és irodalom*. Kultúra és Közösség, 1987. 6. sz. 69–82. old.; Gonda László: *Zsidóság Magyarországon, 1526–1945*. Budapest., Századvég, 1992, Scheiker Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993; Lackó Miklós: *Zsidók a budapesti irodalomban. (1890–1930)* In: Budapesti Negyed, 1995. Nyár. 107–126. old.; Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1997; Komlós Aladár: *Magyar–zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. I-II. k. Szerk. Kőbányai János. Budapest, Múlt és Jövő, 1997; Ungvári Tamás: *Ahasvérus és Shylock. A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999; Fejtő Ferenc: *Magyarság és zsidóság*. Ford. Zeke Gyula. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2000; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001; Nathaniel Katzburg: *Zsidópolitika Magyarországon, 1919-1943*. Ford. Hajnal Piroska. Szerk. Prepuk Anikó. Bp., 2002. Babel.

³⁴⁵ A két világháború közötti időszak antiszemita gondolkodását és politika programját Méhely Lajos alapozta meg. Munkáiban a természettudományos faji fogalmat alkalmazta a társadalmi valóságra. A nemzet fogalmát biológiai, faji alapokon vezette le és a nyelvi-kulturális elemek teljesítőképességét is a faji elemek függvényeként írta le. Vö.: Méhely Lajos: *Fajvédelmi gondolatok*. Budapest, Held János nyomdája, 1928; Vér, faj, nemzet. Budapest, Held János nyomdája, 1933.

politikai csoportok azonban a közmegegyezés érdekében és a hazai zsidó vagy zsidó származású gazdasági-pénzemberek támogatása miatt is törekedtek a zsidóság körül kialakult állapotok konszolidálására.³⁴⁶

Az izgatott politikai közbeszéd centrumában a *numerus clausus*-törvény rendelkezései és annak módosításai álltak.³⁴⁷ A törvény kvótarendszerű korlátozás bevezetését jelentette a magyar felsőoktatási intézményekben történő bejutásnál. A rendelkezés szerint az országban élő „*népajok és nemzetiségek*” arányszámának megfelelő hallgatók felvételét engedélyezte az egyes egyetemi karokra. Magyarország ekkorra már a nemzetiségek által lakott területek nagy részét elvesztette, így a korlátozás egyértelműen a zsidóságot érintette. A törvény szorgalmazói többször hivatkoznak a zsidók a felsőoktatásban való erőteljes felülreprezentáltságára. (8.sz. melléklet) A jogszabály vitája erősen megosztotta a hatalmi elitet, de a rövidtávú politikai érdekek miatt a kormányzó koalíció támogatta a törvény bevezetését.³⁴⁸

A húszas évek végén a kormány úgy ítélte meg, hogy a *numerus clausus* módosítása kül- és belpolitikai okokból nem szenvedhet tovább késedelmet. Bethlen 1928. november 16-án már ismertette is az 1920. évi XXV. tc. 3. paragrafusának harmadik bekezdésének módosítására irányuló, Klebelsberg által kidolgozott szövegváltozatot. A változat szerint a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság mellett figyelmet kell fordítani arra, hogy „*a közalkalmazottak és a különféle foglalkozási ágakhoz (mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabadfoglalkozáshoz stb.) tartozók gyermekei az ezen foglalkozáshoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra.*”³⁴⁹ A keresztény középosztály

---

³⁴⁶ Példaként megemlíthetjük a Horthy Miklós baráti környezetéből Chorin Ferencet, a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, a művészet pártoló Fenyő Miksát, a Bethlen környezetébe tartozó báró Kornfeld Mórt. De báró Kohner Adolf nagyiparos, Vida Jenő a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., Ascher Lipót az Egyesült Izzó vezérigazgatója és a textilgyáros Goldberger Arnold is támogatta anyagilag és erkölcsileg a bethleni konszolidációt.

³⁴⁷ A tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról címet viselő törvény szövege a Magyar törvénytárban (Szerkesztette: Térfy Gyula. 1920. évi törvények. Budapest, 1921, Franklin Kiadó, 145-146. old.) olvasható.

³⁴⁸ A törvényjavaslat körül kialakult politikai harcról és a törvény végrehajtását övező szenvedélyekről legteljesebb képet adja: Haller István: *Harc a numerus clausus körül*. Budapest, A szerző kiadása, 1926.

³⁴⁹ Pesti Napló, 1928. november 17.

védelve mellett természetes célként fogalmazta meg az egyes tudományágakban tapasztalható aránytalanságok (zsidóság magas arányszáma) megszüntetését. A numerus clausus látványosan csökkentette a hazai felsőoktatásban tanuló zsidó származású hallgatók számát a világháború előtti időszakhoz képest, de egyes szakokon még mindig túlreprezentáltak ítélték meg a jogalkotók. (9–10. sz. melléklet.)

A miniszterelnök két okot sorolt fel, amiért a numerus clausus törvényt továbbra is fenn kell tartani. Az első, a jól ismert szociálpolitikai érvelés volt, amely az értelmiségi túltermelést hivatott megakadályozni, és amelyre különleges helyzetünk miatt továbbra is szükség van. A másik, a szakigazgatás által képviselt elv, szintén megtalálható az 1920-as törvényszövegben: csak annyi diákot szabad felvenni, amennyinek az alapos kiképzése biztosítható. Tehát a törvény egésze maradt volna, csak az a bizonyos rész változott, mely félreértésekre adhatott okot, és mivel utólagos betoldás, *„az ötletszerű törvényalkotás jellegével bír, s a törvény eredeti struktúrájához nem is tartozik hozzá”*. November 17-én az Egységes Párt ülésén Bethlen miniszterelnök kijelentette: oly fontosnak tartja e lépést, hogy a kormány *„állását köti e javaslathoz”*, és kérte, a párt tegye annak megszavazását kötelezővé. A jobboldal nagy része viszonylagos megnyugvással tekintett a törvényjavaslatra, még a szélsőségesek is csökkenő ellenállással fogadták az addigra *„úgyzólván egyetlen ellenforradalmi vívmány”* mérséklését. Reménykedtek, hogy a végrehajtás, az egyetemi ifjúság és a tanárok biztosítják a numerus clausus eredeti intenciójának megvalósulását. Az országgyűlésnek november 18-án beterjesztett törvényjavaslat napirendre kerülése ezek után már nem tűnt annyira sürgősnek, így a képviselőházi vitára 1928. február 9–28. között, a felsőházi tárgyalásra pedig március 13–14. között került sor. A parlamenti vitában a baloldal a módosító javaslat kétértelműségét hangsúlyozta. A liberális érvelés szerint a numerus clausussal kapcsolatban a fő probléma addig sem a törvény szövegéből, hanem a gyakorlatból adódott, ugyanis míg a harmadik paragrafus fajról és nemzetiségről beszélt, az egyetemeken ezt egy hitfelekezet kárára alkalmazták. Ezért egy formai módosítással nem lehet a helyzetet megváltoztatni. Úgy vélték, a numerus clausus nem oldotta meg sem a zsidókérdést, sem a magyar középosztály védelmét, mert gyengítette a magyarság összefogását, és nem kényszerítette a keresztény ifjakat gazdasági pályákra. A jobboldali bírálók természetesen a szöveg változtatásával a törvénynek a keresztény középosztályt védő, a zsidóság térnyerését akadályozó szerepét látták megszűnni. Tagadták, hogy a numerus clausus megsértené a békeszerződést, mivel a felvétel korlátozására Trianon következményeként és az egyetemek

szűk befogadóképessége miatt szükség volt, s a zsidók sem foglalhattak el arányszámuknál nagyobb helyet a magyarok sérelme nélkül. Elégtelennek tartották a nemzeti középosztály preferálását, s azt állították, gazdasági téren fordított numerus clausus uralkodik a keresztények kárára. Azért is elutasították a módosítást, mert az az addigi törvény világos arányszámait helyett olyan rendszert vezetne be, amelynek „nemzeti szellemű” betartása teljesen a végrehajtó hatalomtól függ. A vita lezárásában a kultuszminiszter elismerte, hogy az 1920-ban született törvénycikk a zsidóságot felekezeti fajjává minősítette, és a kormány most ezt a sérelmet akarja módosítani, éppen ezért nem tekinthető antiszemitának.³⁵⁰

A következő években az 1927–28-as 8%-os mélypontról 1932–33-ra 12%-ra emelkedett az izraelita vallású diákok száma az egyetemeken. Ezután újra csökkenni kezdett a zsidó hallgatók aránya, annyira, hogy az 1936–37-es tanévre már a korábbi mélypont alá került (7,4%). Végeredményben tehát a kozmetikázott törvény is lehetőséget adott a zsidó fiatalok számának visszaszorítására az egyetemeken. Az 1928. évi XIV. törvénycikk tehát tipikus példája a bethleni konszolidáció törvényalkotásának: a külföld felé igyekezett kedvező képet mutatni a magyarországi viszonyok „európaiságáról”, belpolitikailag pedig kompromisszumra törekedett a különböző társadalmi erők között, nem titkolva a jobboldallal való szimpatizálását.³⁵¹

Bethlen István, a kor politikai elitjének mértéket adó vezetője, a kérdéskörben mindig is, mint gyakorlati politikus nyilatkozott meg. Nézeteit az agrárius-konzervatív felfogás és a jogállami keretekhez való ragaszkodás határozta meg, és a tízes évek közepére szilárd alakzatot vett fel. A nagyrészt zsidónak tartott kereskedelmi és banktőke, illetve a radikális demokratizáló mozgalmak elleni küzdelemben Bethlen óvatosan alkalmazta az antiszemitizmus fegyverét. *„Én azt látom, hogy társadalmunkba egy mérgeanyag jutott be, amely minden téren érvényesülést keres. Érvényesülést keres nemcsak a politikában, hanem társadalmi szinten, művészetben, irodalomban, erkölcsi felfogásban, mindenben, ami a közélet terére tartozik és azt látom, hogy ez az irányzat távol áll attól, ami nemzeti. Internacionalista szellemet kíván érvényesíteni ebben az országban, és látom azt, hogy néha radikális, néha nemzetközi név alatt helyezkedik, néha pedig szerényen megelégszik azzal,*

---

³⁵⁰ A parlamenti vitáról részletesen számol be a Pesti Napló, február 10.; Klebelsberg Kunó: A numerus clausus vitája közben. Pesti Napló, 1928. február 19.; Szász Zoltán: Megjegyzések a zsidótörvényhez. Pesti Napló. 1928. február 24.; Klebelsberg beszéde a T. Házban. Pesti Napló. 1928. február 24.; illetve a felső házi vitáról lásd.: Pesti Napló. 1928. március 14.; Pesti Napló. 1928. március 15.

³⁵¹ Vö.: Varannai Zoltán: Numerus clausus. Rubicon, 1997/1.

*hogy a magyar nagybirtokot támadja.”*³⁵² A húszas években hatalmi pozícióba kerülő arisztokrata már egyértelműen jelzi elkötelezettségét a polgári jogrend mellett: *”Én ellene vagyok mindenféle lármás antiszemitizmusnak. A jogrendet minden körülmények között fenn fogjuk tartani. Ha volnának hatóságok, amelyek túllépik saját hatáskörüket, azokat vissza fogjuk szorítani arra a hatáskörre, amelyet a törvény számukra megállapít.”*³⁵³

A korszak másik irányt mutató alakja Klebelsberg Kunó is a jogegyenlőség híveként cselekedett, és nem szavazta meg a törvényt. Meglátása szerint a zsidókérdés megoldását nem lehet mesterséges eszközökkel megtalálni, de az ország érdekei megkívánták a húszas évek elején a korlátozások bevezetését. Azonban az ország hosszú távú érdekei azt kívánják, hogy minden polgára egyenlő lehetőséget kapjon a tanulásra.³⁵⁴ A kultuszminiszter a zsidóasszimilációt járható útnak tartja, de elzárkózik a fajvédelem gondolatától, mely szemben áll a politikai ésszerűséggel és a polgári jogegyenlőség eszméjével: *„De még a nagy nemzeteknek is csínján kell bánniuk a fajiság kérdésével, mit kezdjen ezzel a jelszóval a maroknyi magyarság?.... Ha faji álláspontra helyezkednénk, a tízmillió magyarból igen jelentékeny számot le kellene ütni. Ezzel szemben a politikai okosság azt kívánja, hogy magyarnak tekintsünk ebben az országban mindenkit, aki velünk érzelemben, lelkeségben és nyelvben teljesen és fenntartás nélkül összeolvad...”*³⁵⁵Értelmezésében azok, akik nem hajlandóak a nemzeti célok érdekében az asszimilációra, megtartják zsidó identitásukat, vagy a kozmopolita ideológiákat követnek, azok veszedelmet jelentenek az országra és ellenük védekezni kell. A politika világának számolnia kell ezzel a veszedelemmel, de a jogfosztást nem látja járható útnak. Az 1928-ban módosított numerus clausus törvény kapcsán jegyzi meg, hogy a törvényt valóban revideálni kell alkotmányossági szempontból, de nem azért,

---

³⁵² Bethlen a nagybirtok szerepének értelmezése kapcsán összekapcsolja azt, hogy az első világháborúban jelentős birtokok kerülnek zsidó hitelezők tulajdonába azzal, hogy természetes módon növekszik a hatalommal való elégedetlenség (radikalizmus) egy háborús helyzetben. Lásd.: Bethlen István gróf beszédei és írásai. Első kötet. Budapest, Genius Könyvkiadó, 1933. 45. old. Vö.: Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 123. old.

³⁵³ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Első kötet. Budapest, Génus Könyvkiadó, 1933. 161. old.

³⁵⁴ Klebelsberg Kunó: Értelmi proletariátus. Pesti Napló, 1927. június 19.

³⁵⁵ Klebelsberg Kunó: Reálpolitika és neonacionalizmus. Pesti Napló, 1928. január 8.

hogy „ a zsidó egyetemi hallgatók ezreit megint nyakára bocsássuk a nemzetnek, hanem azért, hogy bizonyos racionális enyhítéssel az intézmény lényegét megmentjük.”³⁵⁶

A zsidókérdés már a törvény megszületése előtt a kor sajtónyilvánosságában is előkelő helyett kapott.³⁵⁷ A katolikus közvélemény alaphangját Prohászka Ottokár modern

---

³⁵⁶ Klebelsberg Kuno gróf levele Bethlen Istvánhoz, 1926. november 3. In: Bethlen István titkos iratai. Szerkesztette: Szinai Miklós-Sándor László. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972, 257. old. A magyar politikai elit véleményét nagyban befolyásolta az, hogy 1925-ben a Népszövetség illetékes bírósága perre akarta vinni a numerus clausus ügyét. A magyar kormányt az egyeztetéseken a kultuszminiszter képviselte és hangsúlyozta, hogy az intézkedés ideiglenes, rendkívüli és rövid időn belül módosítani fogják a törvényt.

Bethlentől és Klebelsbergtől eltérő véleményt fogalmazott meg a korszak harmadik meghatározó politikusa Teleki Pál. Teleki a húszas években a zsidóságot nemzetiségként fogta fel, mely fellazította a nemzeti érzést és a keresztény erkölcsöket. A destruktívnak tartott zsidóság felelős a történelmi Magyarország felbomlásáért. Nézetei szerint a zsidóságon belül kisebbségben lévő asszimiláció párti csoportnak kellene harcolnia az ortodox vagy éppen kozmopolita zsidó csoportok ellen. Minden olyan kísérletet, mely vallásként fogta fel a zsidóságot elutasított (pl.: a numerus clausus törvény módosítását). Teleki megítéléséhez lásd.: Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2005.; Tilkovszky Lóránt: Teleki Pál: legenda és valóság. Budapest, Kossuth Kiadó, 1969.

³⁵⁷ Nem feledkezhetünk el a korszak szellemi környezetét meghatározó Szabó Dezsőről, Szekfű Gyuláról és Horváth Jánosról sem. Az időszak szellemi aurájának megteremtésében Szabó Dezső kiemelt helyet kapott. Regényében, *Az elsodort faluban* (1919) a magyar (paraszti) faji mítoszt erősítette, ugyanaz a Szabó Dezső – még a húszas évek elején – azt is megfogalmazta, hogy: „A zsidókérdés csak egyik része a magyar demokrácia problémájának... Ha egyszer megvalósítjuk a magyar demokráciát, ha egyszer lehetetlenné teszünk intézményeinkkel minden kizsákmányolást: akkor a zsidókérdés és minden faji kérdés önmagától elesik.” Az antiszemitizmus a „görénykurzusban” csak ürügy arra, hogy a tömegeket elriasszák a demokráciától, és elfedjék a rezsim bűneit. (Szabó Dezső: Rokámból romantika. In: Szabó Dezső: Az egész látóhatás. II. kötet. Budapest, Magyar Élet Kiadása, 241. old.) A szóban forgó korszak legnagyobb hatású tudományos értékelése Szekfű Gyula *Három nemzedékében* található. (A könyv 1920-ban jelent meg először, 1922-ben újra kiadták; s egy bővített fejezettel – és ami utána következik – 1934-ben is nagy visszhangot váltott ki a magyar szellemi életben.) Szekfű három, majd az új kiadásban négy fejezetet szentel a magyarországi zsidóság történetének, szerepének a honi gazdasági és szellemi-kulturális életben. Ez utóbbi szerepet egyértelműen károsnak, sőt – nemzeti szempontból – veszedelmesnek tartja. Azt írja, hogy a századvégen s az új század elején a zsidó értelmiség „illúziók és kapitalizmus szolgálatában s mindkettőt saját érdekei szerint hasznosítva, ráteszi kezét Budapestre mint szellemi központra is”. Legnagyobb zavart a hírlapok monopolizálásával okozta, mert „a jámbor magyar, ki a hírlap nyomtatott betűinek is bibliaként hitt,... alája gyűretett a budapesti zsidó-magyar kultúrának”. Budapest kultúrája („színház, hangverseny, énekes színház, orfeum, kabaré, továbbá a napi szükségletet kielégítő regényirodalom”) „a zsidó kapitalizmusnak és zsidó értelmiségnek specifikus produktuma”. Majd hozzáteszi: a budapesti kultúrát valójában „közép-európai nagyvárosi kultúrának” kellene

katolicizmusa adta meg, melyben szerves elemként jelent meg a magyar kultúra megújulásának kérdése: a zsidó kulturális hegemóniát felváltó új, keresztény értelmiség felnevelésének szükségessége. „*Menjünk végig a frontok gyűrődésein, tapasztaljuk meg, hogy minél közelebb jutunk a tűzhöz, annál több ott a keresztény nép, s minél közelebb jutunk a tűzhöz annál több ott a zsidó. Az pusztul, ez óvja az irháját– a jövő magyar kultúra számára!*”³⁵⁸ A magyar katolikus sajtó vezércikkben ünnepelte a püspököt: „*Magyarország, mi lesz a te ifjúságodból?... A zsidóság olyan hirtelenül vagyonosodik a világháborúban, és a gyermekeit olyan tömegekben zúdítyák a felsőiskolába, hogy maholnap arra ébredünk, a*

---

nevezni, mégis „abban a kitüntetésben részesült, hogy nemzeti kultúrává léptettük elő”. (Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934. 334-342. old.

Ugyancsak számottevő szellemi hatást fejtett ki Horváth János 1921-ben megjelent irodalomtörténeti könyve, az *Aranytól Adyig*. E tanulmány a magyar klasszicizmust – küzdelem során – felváltó század eleji modernség természetét vizsgálja s bírálja mindenekelőtt. Továbbá: hangsúlyosan szól a magyar zsidóság szerepéről ennek a modern életérzésnek megjelenésében és megerősödésében. Horváth János szerint a magyar zsidó értelmiség nyelvében megmagyarosodott ugyan, de ösztönében nagyrészt idegen maradt. Örömmel állt az új szellem mellé, de mivel kiemelkedő írói tehetségei nem voltak, „*odaszegődött azon magyar tehetségek – elsősorban Ady – mellé, akik nem csupán a zsidó, de igenis minden idegen ízlés legkomolyabb akadálya, a magyar klasszicizmus ellen indítottak ostromot, s a fennálló politikai renddel is elégedetlenek lévén a beolvadók érdekeit mindennemű ellenállás lazításával kecsegtethették*”. „*A Nyugat: zsidó és hangsúlyozottan filozofemita írók csoportosulása; kicsiben: egy zsidó beolvadással telített magyarság; egy végbement zsidó beolvadás.*” „*Az új irányt „irodalom alatti erők, faji ösztönök vezetik. Ady Endre egy „pártpolitika forgatagába vetődött bele..., melynek valódi céljait nem, vagy későn ismerte fel, s mely faltörő kosnak használta őt, nemzete, sőt magyar faja érdekei ellen*”. (Horváth János: *Aranytól Adyig*. Budapest, Pallas, 1921. 38– 44.old.

Természetesen nem feledkezhetünk meg a harmadik Magyarország képviselőiről sem. Lendvai István, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Milotay István által képviselt radikális antiszemitizmus az Új Nemzedékben és A Célban érte el a nyilvánosságot. A jobboldali forradalmat valló csoport fajvédő koncepciójának szerves elemét képezte az antiszemitizmus. A harmadik Magyarország nemzedéke a harmincas évekre elvesztette egységét és megbomlott az eszmei hasonlóságuk. Különösen a németekhez való viszony élezte ki az ellentéteket, míg Milotay István szerepet vállalt a német orientáció erősítésében a másik három politikus egyértelműen szembe szállt a náciizmussal. Vö.: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 430-446. old. A fenti szemléletmódokkal a fejezetben nem foglalkozunk, vagy mert jórészt a háború alatt és a húszas évek elején kialakult nézeteiket alkalmazzák az évtized második felében is, vagy mert kerülik a kérdéskört ebben az időszakban. (Szekfű Gyula).

³⁵⁸ Prohászka Ottokár: *Pro juventute catholica*. Alkotmány, 1918. május 26.

magyar intelligenzia tervszerűen kicserélődik... Mi lesz a hazából, ha ebből a sok kis zsidóból, mind nagy zsidó lesz?”³⁵⁹

Prohászka antiszemitizmusának alapját a hazai zsidóság egyenjogúsításának kritikája adta: *” A keresztény társadalomban a zsidókat emancipálni annyit tesz, mint az erkölcstelenségnek s az erkölcsiségnek ugyanazt a szabadságot, a lelkiismeretnek s lelkiismeretlenségnek ugyanazon jogokat adni.”*³⁶⁰ Megítélése szerint az emancipáció következményeként a zsidók elárastották az értelmiségi pályákat és a gazdasági pozícióknál fogva kizsákmányolják a keresztény magyarokat: *„ A zsidóság mindenütt fekély, mely mérgezi a moralitást, kiváltképp az üzleti világban.”*³⁶¹ A fehérvári püspök egyértelműen faji kérdésként kezeli a zsidóság szerepvállalását a modern Magyarország történetében: *„ A zsidókérdés valójában faji kérdés, Judaizmus nem egy vallásos szekta, hanem pontosan meghatározott faj vagy nemzet, amely szemben áll a honos fajjal, az államfő támaszával.”*³⁶²

A politika mezején az ellentétes oldalon elhelyezkedő Jászi Oszkár, a Huszadik Század szerkesztője, körkérdéseiben faggatta a kor neves közéleti személyiségeit erről a rendkívül kényes és bonyolult problémáról. Jászi vizsgálta a zsidókérdés történelmi-társadalmi okait, gyökereit, s a normalizáláshoz vezető útnak megfelelő feltételeket sorakoztat fel. Álláspontjának lényege: Magyarország politikai demokratizálása, melynek eredményeképpen minél több és minél kiválóbb „parasztivadék” kerüljön be *„a szellemi erők küzdőterére, s ezáltal csökkentse a zsidóság anormális arányszámát némely értelmi foglalkozásban”.*³⁶³Jászi a Magyar Kálváriájában részletesen fejtette ki, hogy a zsidókérdés Magyarországon

---

³⁵⁹ A legnagyobb kérdés. Népszás, 1918. június 16.

³⁶⁰ Prohászka Ottokár: A zsidó recepció a morális szempontjából. In: Összegyűjtött munkái. Sajtó alá rendezte Schütz Antal. XXII. Budapest, Szent István Társulat, 1929. 7.old.

³⁶¹ Prohászka Ottokár: A zsidó recepció. im. 2.old.

³⁶² Prohászka Ottokárnak a zsidókérdésről angol és német nyelven is jelent meg munkája: The Jewish Question in Hungary. The Hauge, Holland, 1920, és Die Judenfrage in Ungarn. Hammerschlaege, Deutschvölkischer Schutz und Trutzbund. Hamburg, 1921. Vö.: Monori Áron: A Numerus clausus és a magyar katolikus sajtó 1919-1920. Médiakutató, 2002. nyár 43. old.

³⁶³ Jászi Oszkár a Huszadik Század című lapban írta a legösszefogottabb tanulmányát a Magyarországi zsidóságról (A zsidókérdés Magyarországon. 1917. 2. kötet 1-164.old.) A lap szerkesztősége látva a szociáldemokrata Ágoston Péter nagyváradi jogakadémiai tanár könyve (A jövő kérdései 1. kötet: A mi útjaink. Magyarország jövője. Nagyvárad, Nagyvárad Társadalomtudományi Társaság, 1916 és A jövő kérdései. 2.

élő probléma és orvosolandó kérdés. Nagyrészt abban látta a nehézségek megoldási lehetőségét, hogy a magyarok kulturális és gazdasági szintjét a zsidókéhoz hasonlóvá kellett volna tenni. Jászi Oszkár tudatosította, hogy a magyar zsidóság talán soha nem volt még kiteve annyi atrocitásnak és olyan antiszemita nyomásnak, mint éppen a „*keresztény nemzetéhez címzett betyáruralom*” idején. Ugyanakkor azt is írta, hogy a mértéktelen antiszemitizmus kialakulásában a zsidóság és a liberális politikai világ is felelőssé tehető. A politikai hatalom tabuvá merevítette és elhallgatta a zsidóság magyarországi beilleszkedésének nehézségeit. Minden kritika és tényfeltárás a politikai hatalom rosszállását váltotta ki. Ez azzal járt, hogy aki „*megállapította a magyar zsidóság számbeli túltengését a szellemi élet vezető pozícióiban, mely éppen nem felelt meg sem országos átlagszámának, sem szellemi-erkölcsi fajsúlyának..., aki utalni bátorkodott arra, hogy idegen uzsorásoknak beözönlő csapatai mily veszedelmesek az egyszerű falusi kultúrákra nézve; aki kritizálni merészelte a budapesti metropolis zsidó intellektuel szellemi életének számos izléstelenségét és ripők amoralizmusát.; az ilyen ember rögtön közveszélyes, durva, műveletlen antiszemitaaként lett beállítva, akit az egész sajtó lehurrogott, sőt, lehetetlenné tett.*”³⁶⁴

A liberális gondolkodók köréhez tartozó Szende Pál a keresztény Magyarországról és a zsidó kapitalizmusról írt tanulmányában a zsidó magyar viszonyrendszer gazdasági elemeit vizsgálta, mellyel új dimenziókat adott a kérdéskör értelmezéséhez. (22)³⁶⁵ Hangsúlyozta,

---

kötet: A zsidók útja, Nagyvárad, Nagyvárad Társadalomtudományi Társaság, 1917) körül kialakult politikai polémiát körkérdést intézett a magyar politikai, tudományos közvéleményhez. A feltett kérdések: 1. Van-e Magyarországon zsidókérdés, és ha igen, miben látja annak lényegét? 2. Mik az okai a magyarországi zsidókérdésnek? 3. Miben látja Ön a magyarországi zsidókérdés megoldását, minő társadalmi vagy törvényhozási reformokat tart szükségesnek? A körkérdés teljes szövege a Huszadik Század 1917. májusi számában jelent meg, a válaszokat a lap augusztusi száma jelentette meg. A kérdésről bővebben: A Huszadik Század körkérdései. Budapest, 1917. A Huszadik Század Könyvtára.; Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a 20. századi Magyarországon. Sajtó alá rendezte: Hanák Péter. Budapest, Gondolat, 1984. 13-144. old.

³⁶⁴ Jászi Oszkár: Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás. A két forradalom értelme és jelentősége és tanulságai. Bécs, Bécsi Magyar Kiadó, 1920. 150-151. old.

³⁶⁵ Szende Pál: Keresztény Magyarország és zsidó kapitalizmus. In: Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1985. 367-373. old.

Szende Pál (Nyírbátor, 1879. febr. 7. – Szinérváralja, Románia, 1934. júl. 15.): politikus, pénzügyminiszter, közgazdasági író. Budapesten folytatott jogi tanulmányokat, majd 1904-ben ügyvéd lett. 1908- tól 1918-ig az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (OMKE) titkára, később főtitkára lett. Egyben az egyesület OMKE

hogy a magyar gazdaságpolitika alapjait a kiegyezés után az arisztokrácia, a földbirtokos nemesség és a pénzarisztokrácia szövetsége határozta meg. A felvázolt képben a „*zsidók által alapított bankok valamint gazdasági vállalkozások igazgatói és elnöki székébe az arisztokrácia tagjai kerültek; a haszonért és a részesedésért cserébe a törvényhozásban, valamint a közigazgatásban meglévő befolyásukat vállalataik érdekében kamatoztatták.*”³⁶⁶ A kialakult társadalomszerkezetben a dolgozó emberek túlnyomó többsége keresztény, míg a munkáltatók között igen magas a zsidók számaránya. A magyarországi földbirtokok tulajdonosai és nagybérlői között is nagy számban találunk zsidó vállalkozókat. A kapitalizmus elleni harcok paradox helyzetet alakítottak ki a század húszas éveire: „*a legvadabb antiszemita valójában filozemita – gazdag zsidók barátai.*”³⁶⁷ A kialakuló új rend, mely rémisztően hat a zsidó társadalomra, kényszerpályákra tereli a zsidó és magyar politikai elitet is. „*Létezik-e Magyarországon egyáltalán antiszemitizmus. A válasz: „Igen” és „Nem”. A gazdag zsidók szempontjából: nem; a szegény vagy morális és intellektuális értékekkel rendelkezők szempontjából: igen...Az új Magyarország vezetői keresztények és antiszemita voltak, mégis zsidó bankárok szája íze szerint dolgoztak.*” A megosztott zsidóság képe, melyről Szende olyan plasztikusan írt, meghatározóvá vált az évtized második felében. Menni, maradni vagy asszimilálódni kérdésköre a dualizmus világához képest bonyolultabb alakzatokat vett fel a tárgyalt időszakban.

6.2. Viták a zsidó integráció lehetséges útjairól

Schöpflin Aladár a húszas évek közepén a Nyugatban fejtette ki a konszolidált magyar közéletben egyre erőteljesebben megjelenő, befogadó jellegű gondolatait.³⁶⁸ A szerző,

---

lapjának szerkesztője volt. Jászi Oszkárral együtt résztvett a radikális politikai mozgalomban és a Huszadik Század c. folyóirat körül kialakult csoportban. 1918. okt. 31-től a Károlyi-kormányban pénzügyi államtitkár, majd nov. 25-től 1919. márc. 21-ig pénzügyminiszter volt. 1919. májusban Bécsbe költözött. Elénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki külföldön, előadásokat tartott Párizsban és több más városban. Bécsben csatlakozott a Világosság nevű centrista, szociáldemokrata csoporthoz. Részt vett az 1934-es felkelésben, ezt követően Csehszlovákiába menekült, majd Romániába utazott. Vö.: Szabó Géza: Szende Pál élete és munkássága. Nyíregyháza, BGYTKF, 1986.

³⁶⁶ Uo. 367. old.

³⁶⁷ Uo. 369. old.

³⁶⁸ Schöpflin Aladár: Judeocentrikus világfelfogás. Nyugat, 1925. augusztus 1.

cikkében a korábban a lapot ért támadásokra reagálva mutatta be nézeteit a judeocentrikus világfelfogás elemeiről és adta meg ennek a világfelfogásnak a jellegzetességeit. A szerző szerint látható, „*hogy a tőle megszállottak ijedt gyanakvással feltúlozzák a zsidóság szerepét az életben, minden nekik nem kedvükre való jelenséget a zsidók számlájára írnak, a zsidóknak minden tényét előre megfontolt gyanakvással nézik, valami általuk konstruált zsidóveszedelem szempontjából.*”³⁶⁹ A cikk írója érzékeltette olvasójával, hogy az évtized közepén a teljes elutasító magatartás egyre inkább a radikális lapokba szorult vissza, még a politikai konszolidáció az asszimilációt mint lehetséges alternatívát jelenítette meg. Schöpflin a többségi társadalom befogadó magatartásának indokait adta meg: „*Ha nekünk kellemetlen az, hogy még mindig van bennük valami a mienktől eltérő karakter, akkor –miután a zsidók egyszerű kiküszöbölésére úgy sincs mód- arra kell törekednünk, hogy a teljes asszimilálódásuk mennél gyorsabban végbemenjen.*”³⁷⁰ Szerinte az integratív szemlélet a célravezető magatartás, mely segítségével néhány generáció alatt a zsidóság felolvad a magyarságban. Elvakultságból vagy csak tudatlanságból táplálkozó antiszemitizmus, „*akár durva, akár enyhe formájában az asszimilációnak az akadály, mert felkelti a természetes reakciót és konzerválja a zsidó különállás szellemét.*”³⁷¹ A szerző által hangoztatott integratív szemlélet egyet jelent a zsidóság asszimilációjával. A magyarságnak türelmesnek kell lennie és befogadásra késznek, mert a magyarországi zsidóságnak nincs más útja csak a beolvadás vagy a szellemi és fizikai gettósodás.

Schöpflin Aladár (1872- 1950). Evangélikus teológiai és filozófiai tanulmányai után 1898-tól a Vasárnapi Újság munkatársa volt, majd 1902-től az irodalmi rovat szerkesztője és irodalomkritikusa lett. 1908 rendszeresen jelentek meg írásai a Nyugatban. A húszas évek második felében részt vett a Pen Club szervezésében, 1933 és 1944 között a Tükör c. folyóirat színházi rovatát vezette. 1941-től a Baumgarten–alapítvány kuratóriumának vezetőjeként és a Magyar Csillag társszerkesztőjeként vett részt a magyar irodalmi életben. Kossuth díjas (1949) és az MTA tagja (1948).

Schöpflin a cikkében utalt arra, hogy a Konzervatív kritika, fejlődő irodalom c. írásában (Nyugat, 1921/8. szám) hozta létre a judeocentrikus világfelfogás fogalmát.

³⁶⁹ Schöpflin i.m. 166.old.

³⁷⁰ Uo. 169. old.

³⁷¹ Schöpflin i.m. 169.old.

A nagyváradi Ágoston Péter az első világháborúban jelentette meg nagyhatású könyvét, mely a húszas évek első felének lett az alapirodalma. Az évtized második felében Szász Zoltánnak a *Magyarság és zsidóság* című könyve vitte tovább az Ágoston által feltett kérdésekre adott válaszok sorát.³⁷² Szász Zoltán e műve általában jó visszhangra lelt a liberális folyóiratokban, mert a szerző nem zsidóként írta le a két nép együttélésének rendkívül kényes kérdéseit. Alapelve a következő: a magyar zsidóság nagy sikerei kettős intést tartalmaznak; egyrészt a keresztények számára azt, hogy az asszimilált zsidóságban sokkal inkább mintaképet és utánzandó példát, mint az üldözés és gúny célpontját lássa. Másrészt a zsidóság számára azt, hogy csak az asszimiláció útján bontakoztathatja ki tehetségét, és érheti el a munkásságának és erényeinek megfelelő társadalmi pozíciókat. Braun Róbert a Nyugatban közölte kritikáját a könyvről, melyben ő is a megegyezést és az integratív lehetőségeket hangsúlyozta: „*Ha van remény arra, hogy két társadalmi csoport közötti ellentét kiegyenlíthető, az arra vezető út csakis az lehet, hogy mindegyik csoport elsősorban csak a saját hibáját vizsgálja, illetve azt, hogy mennyiben van neki módja az ellentéteket csökkenteni.*”³⁷³ Braun írásában a tárgyilagos szemléletet és a politika felelősségét is hangsúlyozta. Meglátása szerint a túlzó filozemita kijelentések ingerlékennyé

---

³⁷² Szász Zoltán: *Magyarság és zsidóság*. Budapest, Szekulesz Imre és társa, 1926.

Szász Zoltán (Kolozsvár, 1877 – Bp., 1940) író, újságíró. Budapesti egyetemen jogot és bölcsészetet hallgatott. Mint újságíró a Pesti Naplónál kezdte, majd a Pesti Hírlap szerkesztőségében dolgozott. Munkatársa volt a Nyugatnak és a Jövendőnek is. A Tanácsköztársaság idején letartóztatták, de az antant misszió kiszabadította. 1924-ben *Szellem* címmel folyóiratot adott ki; később az *Újságnak*, a *Pesti Naplónak* és a *Toll. c.* folyóiratnak volt munkatársa.

Vö.: Schöpflin Aladár: Szász Zoltán. (Nyugat, 1940. 5. sz.)

³⁷³ Braun Róbert: Szász Zoltán: *Magyarság és zsidóság*. Nyugat, 1926. november 16. Braun Róbert (Arad, 1879 – Bp., 1937): szociológus, lexikográfus. Egyetemi tanulmányait Bp.-en és Párizsban végezte. Lippán, majd 1907-től Marosvásárhelyen kereskedelmi iskolában tanár. 1911-ben került Budapestre a Fővárosi Könyvtárba. A Tanácsköztársaság megdöntése után bebörtönözték, sokáig üldöztetésben volt része. Lektorként, fordítóként dolgozott. Elnöklete alatt jött létre a Társadalomtudományi Társaság szociográfiai szakosztálya. Egy időben a Huszadik Század c. folyóirat szerkesztőjeként is dolgozott. Főmunkatársa volt a Századunknak, cikkírója a Közgazdasági Enciklopédiának, szerkesztője a *Genius* és a *Révai lexikon* pótkötetének, munkatársa az amerikai *Encyclopaedia of the Social Sciences*-nek. Fontosabb munkái: *A falu lélektana* (Bp., 1913); *Magyarország feldarabolása és a nemzetiségi kérdés* (Bp., 1919); *Régi és új milliomosok Amerikában* (Bp., 1920). Vö.: P. Váradi Irma-Kőhalmi Béla-Turnovszky Sándor: Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus. Budapest, Szabó Ervin Könyvtár, 1960.

teszik a keresztény középosztályt, míg a törvényhozásnak és a politikai elitnek a kérdés valós kezelésére és nem a látszólagos megoldásokra kellene koncentrálnia.

Az asszimiláció természetrajza leginkább a zsidó származású, de a zsidó identitást szabadon kezelő, a korszak címkéje szerint kozmopolita társadalmi csoport nézeteiből építhetjük fel. A zsidó szellemi elit asszimilálódott rétegeinek markáns egyénisége volt Hatvany Lajos.³⁷⁴ Hatvany a húszas években több cikkében és könyvében boncolgatta a magyarok és zsidók együttélésének lehetséges alternatíváit.³⁷⁵ A szerző már a Huszadik

---

³⁷⁴ Hatvany Lajos, báró (Bp., 1880. okt. 28. - Bp., 1961. jan. 12.) író, kritikus, irodalomtörténész, az MTA tagja. Hatvany Lajos, akárcsak festő bátyja, Hatvany Ferenc, gazdag gyártulajdonos család fiaként látta meg a napvilágot 1880-ban. Az elemi és középiskolai tanulmányai elvégzése után a budapesti egyetemen tanult tovább, ahol elsősorban Gyulai Pál volt hatással szemléletére. Bölcsészdoktori oklevelét végül 1905-ben szerzi meg, és alig három évvel később, 1908-ban Ignotusszal és Fenyő Miksával egyetemben megalakítja a századforduló Magyarországnak legnagyobb hatású irodalmi folyóiratát, a Nyugatot. Ekkor kötött életre szóló barátságot Ady Endrével, akinek művészetét számos írásában méltatta, és elsőként figyelt fel géniuszára és mint mecénás nemcsak Adyt, de a Nyugatot is támogatta anyagilag. 1911-ben összetűzésbe került Osvát Ernővel, a lap szerkesztésével kapcsolatos ügyek miatt, aminek hatására szakított a Nyugattal, és ezt követően hosszabb ideig Berlinben élt. Hat évvel később tér vissza Magyarországra, 1917-től két évig a Pesti Napló, majd 1918 és 1919 között ezzel párhuzamosan az Esztendő című folyóirat szerkesztőjeként dolgozott. Újságíróként és mecénásként továbbra is kora polgári radikális törekvéseinek szószólója volt. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején bekerült a Nemzeti Tanács tagjai közé és aktív szerepet vállalt a Vörösmarty Akadémia megalakításában is. A tanácsköztársaság alatt Bécsbe emigrált és ezután 1919-27 között Ausztriában és Németországban élt. Az emigrációban is aktív újságírói tevékenységet folytatott, a külföldi sajtó hasábjain éles hangú cikkekben támadta Horthy félféudális rendszerét. Önként vállalt száműzetéséből végül nyolc év múlva, 1927-ben tért csak haza, itthon az emigrációban kifejtett tevékenysége miatt azonnal bíróság elé állították, és másfél évi börtönre ítélték. A külföldi közvélemény nyomására végül kegyelmet kapott és büntetésének végrehajtását felfüggesztették. Írásai a harmincas években a polgári radikális és a szociáldemokrata sajtóban jelentek meg, a fasizmus európai előretörésekor ismét emigrálni kényszerül: 1938-ban előbb Párizsba, majd onnan Oxfordba költözik. Magyarországra csak 1947-ben tért vissza. Hazatérése után ismét bekapcsolódott a hazai szellemi életbe. Fialat tehetségek felfedezésével foglalkozott továbbra is, irodalomtörténeti művei közül legjelentősebb a Petőfi életével és művészetével kapcsolatos munkája. Hatvany egész életét a magyar irodalom szolgálatának szentelte, támogatta a kor haladó írói törekvéseit. Mecénásként kiállt Ady Endre, József Attila és számos nagy formátumú magyar művész mellett. A tehetségeket nemcsak anyagilag, de művészileg is támogatta, építő jellegű kritikáival soha nem maradt adós, miközben élesen bírálta a velük szemben álló konzervatív irányzatot.

Vö: Hatvanyak emlékezete. Szerkesztette: Horváth László. Hatvan, Hatvany Lajos Múzeum, 2003; Nagy Sz. Péter: Hatvany Lajos. Budapest, Balassi Kiadó, 1992.

³⁷⁵ Nagy vitát váltott ki az Urak és emberek (Budapest, Genius, 1927) c. könyv. A mű Hatvany önéletrajzi ciklusának első kötete és igen kedvező kritikákat kapott a liberális, baloldali sajtótól.

Század kérdéseire adott válaszában is egyértelművé tette nézeteit: „*minden felvilágosult zsidó apának kötelessége, hogy keresztény gyermeket neveljen....Hárítsuk el nehéz útjuktól legalább a zsidóság fölösleges akadályait... az antiszemitizmus ellen nem okos vagy logikus érvekkel, hanem csak a semitának az áriai fajtába való áthasonulással lehet megküzdeni. Minél több vegyes házasságot!*”³⁷⁶Későbbi nyilatkozataiban is határozottan a mellett foglalt állást, hogy a zsidókérdés egyetlen jó megoldása lehetséges: a zsidóság asszimilációja. A Hatvany környezetében lévő kozmopolita, urbánus közeg auráját adta a Századok című folyóirat, mely mindig is nagy nyilvánosságot biztosított a társadalmpolitikai kérdéseknek. A lap körül tömörülő polgári radikális gondolkodók, nagyrészt zsidó származásúak, véleményüket Vámbéry Ruzstem fogalmazta meg legpregnánsabban.³⁷⁷ Elutasította a gettószemléletet, perspektívaként mutatott rá arra, hogy „*a zsidókérdés nem zsidó kérdés, nem a zsidók házi ügye, hanem a civilizáció és a vele járó emberi szabadság kérdése. Aki a zsidóknak jogi és társadalmi egyenjogúságáért küzd, az nem egy embercsoport speciális érdekeit védi, hanem a társadalom egészének kultúrshímvonalát.*”³⁷⁸ Véleménye szerint a polgári jogegyenlőség elvének teljes érvényesítése hozná azonos helyzetbe a magyarsággal a zsidóságot. A megtűrt polgár szerepkörét feladva az azonos jogok és kötelességek rendje emelné be a magyarországi zsidóságot: „*Nehezen értik meg, hogy az adott viszonyok közt a*

---

³⁷⁶ Hatvany Lajos válasza a Huszadik Század körkérdésére. Huszadik Század 1917. augusztus 92–93.p.

³⁷⁷ Vámbéry Ruzstem (Bp., 1872. febr. 29. – New York, 1948. okt. 24.) ügyvéd, büntetőjogász, publicista, az MTA tagja (1945). Vámbéry Ármin fia. Jogi tanulmányokat végzett a hallei és a budapesti egyetemen. 1896-ban ügyvédi oklevelet nyert. 1897-től bp.-i ügyvéd, 1898-tól 1913-ig az igazságügyi minisztérium törvényelőkészítő osztályán teljesített szolgálatot, de mint táblabíró 1913-ban visszavonult. Munkásságával a közélet maradi erői ellen fordult és hamarosan a polgári radikalizmus élvonalához csatlakozott. 1903-ban a bp.-i egyetemen magántanár (büntetőjog), 1915 – 18.-ban rk. tanár, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja. 1919. jan.-tól a budapesti egyetem rendes tanára. 1920 után katedrójától megfosztották. 1922-től ismét ügyvéd Bp.-en. 1938-ban a hitlerizmus elől Londonba emigrált, később az USA-ba költözött. 1947. szept.-tól 1948. márc.-ig Magyarország washingtoni követe. Elsősorban büntetőjoggal és büntető eljárásjoggal foglalkozott. Széles körű társadalomtudományi ismeretekkel rendelkező író. 1926-tól 1938-ig szerk. a Századunk, c. polgári radikális szemléletű társadalomtudományi folyóiratot. Jelentős szerepet vitt a Társadalomtudományi Társaságban és a Magyar Fabiánus Társaságban.

Vö.: Csécsy Imre: Vámbéry Ruzstem. Huszadik Század, 1948. 5 – 6. sz.; Vámbéry Ruzstem emlékkötet. Szerkesztette: Kónyáné Kotrucz Katalin. MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1986.

³⁷⁸ Vámbéry Ruzstem: Két rektor és a direktor. Századunk, 1929. évf. 581. old.

bátorság nem abban áll, ha a zsidó párbajozik, hanem abban, hogy visszautasítja a nacionalista úri kódex elismerését, nem abban, hogy a kaftán fölé nemzeti díszruhát ölt, hanem abban, hogy egyforma juszt követel minden emberi öltözéknek.”³⁷⁹

Az évtized végén heves polémia zajlott le a Századunk szerkesztősége és a hivatalos zsidóság között az asszimiláció kérdésköre körül. A kikeresztelkedéssel kapcsolatban Vámbéry Ruzstem kifejti, hogy ha „*a vallástalan zsidó válik vallástalan kereszténnyé, mert egyéni érdeke úgy kívánja, egy hajszállal sem válhatik becstelenebbé azok szemében, akiknek véleménye szerint a vallás becsület kérdése. Lehet valaki ortodoxként is haladásellenes neonacionalista vagy zsidó klerikális. Hiszen „nem mindenki becstelen, aki kikeresztelkedik, s nem mindenki becses, aki zsidó marad*”.³⁸⁰ A polémiaiban részt vevő Vámbéry nézetrendszerének legfontosabb része az volt, mely szerint csak akkor ér valamit az asszimiláció, ha egy megváltozott, a modern demokráciák elvét valló országba tagozódik be a zsidóság. A zsidóasszimiláció sikere csak egy társadalmi rendjében megváltozott és kulturálisan, gazdaságilag modernizálódott Magyarországon lehetséges.³⁸¹

Ezen a szigorú állásponton enyhített Szász Zoltán, a Toll című neoliberais lapban megjelent cikkében. Megítélése szerint se az ortodoxiának, s főleg a keleti ortodoxia haladásellenes merevségének, se a cionizmusnak nincs meg a kor viszonyaihoz alkalmazkodó célrendszere. Egyetlen útként írta le az asszimilációt, de hangsúlyozza „*a magyar zsidóságnak igenis arra kell törekednie, hogy a magyar nép épp olyan magától értetődően magyar eleme legyen, mint a katolikus vagy a protestáns, de viszont nem a magyar műveletlenséghez, hanem az általános emberi kultúrának magyar kiadásához simuló eleme*”.³⁸² Értelmezésében szembeszállt az zsidóidentitás legfontosabb elemével, a hagyományok szabályozóerőként ható jellegével: „*Abba kell hagyni a hátrálást az ortodoxiába, ami sokban igazolja ellenségeink állításait. A hagyományhűség helyett át kell térni legalább is a hagyomány kritikára.*”³⁸³ Ignotus Pál 1930 végén, miközben a hivatalos zsidó sajtó azon háborogott, hogy zsidó származású magyarok nem kaphatnak vitézi címet, élesen bírálta a konzervatív és rezsim hűvé merevedett hivatalos zsidó vezetőréteget. „*Nem tudunk együtt érezni, írja, azzal a fajta sarkantyús zsidósággal, mely a maga nemzeti*

---

³⁷⁹ Uo. 582. old.

³⁸⁰ Vámbéry Ruzstem: A becstelenség apologiája. Századunk, 1931. évf. 43. old.

³⁸¹ Uo. 42. old.

³⁸² Szász Zoltán: Halljad Izrael. Toll, 1927/7. 31. old.

³⁸³ Szász uo. 32. old.

mivoltának úgy kíván bizonyítékokat szerezni, hogy a vitézség túlméretezett kultuszában azonosítja magát a nemzet bizonyára nem legmagasabb színvonalú, tehát nem is legreprezentatívabb rétegeivel. Hívei vagyunk a legtökéletesebb asszimilációnak; de hisszük, hogy vannak a nemzeti szellemnek a vitézségnél fontosabb és magasabb rendű megnyilvánulásai is, amelyekben felekezetek, rasszok és osztályok megtalálhatják egymást.”

384

Az 1930-as év már a gazdasági és a politikai válság jegyében telt el. A válságok hozamaként egyre nagyobb teret kaptak az új szellemi mozgalmak, és egy átfogó, az egész szellemi közéletet érintő polémia indult el a húszas években szocializálódott ifjúságról.³⁸⁵ A Századunkban a vitát Kodolányi János: A magyar intellektuális ifjúság című cikke generálta.

---

³⁸⁴Ignotus: „O mon goye”. Toll, 1929/13. 22. old. A cikk után Tollban egy érdekes polémia bontakozott ki Braun Róbert és Ignotus között. Bár mindketten a neoliberais álláspontot hangsúlyozták, a többségi társadalommal való érintkezés útjaiban eltérő nézeteket fogalmaztak meg. Lásd: Braun Róbert: Zsidónak lenni. Toll, 1929/14.; Ignotus Pál: Kétféle önérték. Toll, 1929/15.; Braun Róbert: Kikeresztelkedés, névmagyarosítás. Toll, 1929/17.; Ignotus Pál válasza. Toll, 1929/17.

Ignotus Pál (1901–1978): publicista, író, szerkesztő. 1920 utáni kor meghatározó polgári liberális publicistája, és az Esti Kurír vezércikkírójaként nagy hatással volt a kor nyilvánosságára. Munkatársa a Nyugat és a Toll c. lapoknak. Egyike volt azoknak, akik a legkorábban fedezték fel József Attila tehetségét. A költő közeli barátai közé tartozott. 1936-ban megalapította a Szép Szó c. folyóiratot, melyet 1939-ig szerkesztette kezdetben József Attilával együtt. 1938 végén a zsidótörvény elől Angliába emigrált. Károlyi Mihály köréhez csatlakozott. Magyarországra való hazalátogatása során, 1949. szept.-ben törvénytörő módon letartóztatták. 1956 tavaszán rehabilitálták. Az MTA Irodalomtörténeti Intézetében kapott kutatói állást. Az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik előkészítője volt. A forradalom leverése után elhagyta az országot. 1957–1978-ig Londonban élt. Vö.: Komlós Aladár: Ignotus Pál (Új Írás, 1978. 4. sz.); E. Fehér Pál: Ignotus Pál halálakor (Élet és Irodalom, 1978. 14. sz.); Bata Imre: Ignotus Pál (Irodalomtörténet, 1978. 5. sz.); Nagy Péter: Ignotus Pál emléke (Kritika, 1978. 10. sz.);

³⁸⁵ Az 1932-es nemzedéki váltás előszeleként a húszas évek végén élénk polémia alakult ki az ifjúság jövőjéről és a társadalomban betöltött szerepéről. A Századunk mellett a vita főorgánuma a Magyar Szemle című folyóirat volt. Lásd.: Weis István: A mai ifjúság. Magyar Szemle. 1928 évf. 328–335. old.; Jambrekovich László, ifjú: Levél a mai ifjúságról. 1928. évf. 62–68. old.; Antal István: Hol az ifjúság? 1928. évf. 132–135. old.; Szekfű Gyula: Az ifjúság korosztályai. 1928. évf. 136–139. old.; Weis István: Fiatalok és öregek. Levél a szerkesztőhöz. 1928 évf. 174–175. old.; Asztalos Miklós: A harmincévesek Magyarországa. Egy halálraítélt nemzedék. 1928. évf. 239–248. old.; Czike Gábor, nemes: A mai ifjúság kérdéséhez. 1. Az erkölcsi kérdés. 1928 évf. 396–371. old.; Schmidl Sándor: A mai ifjúság kérdéséhez. 2. A korosztályok elkülönülése. 1928. évf. 371–374. old.; Szász Béla: A mai ifjúság kérdéséhez. 3. Még egy hang az ifjúságról. 1928. évf. 374–375. old.

Kodolányi váteszként érzékeli az ifjúságra leselkedő történelmi sorsszerűséget: „*Mindenesetre még sok nyomorúságnak, bajnak és megrázkódtatásnak kell jönnie, hogy az intellektuális ifjúság végleg megtalálja helyét a nyílt fasizmusban egyrészt, és a konzekvens szocializmusban másrészt.*”³⁸⁶ A kibontakozó vitában Kemény Gábor reagált a zsidókérdést is érintő polémiára.³⁸⁷ A szervesen fejlődés eredményeként kialakult modern Magyarország, a vitában korcsképződmény jelzővel szerepel, szakítópróbájaként értelmezte a zsidókérdésben elfoglalt álláspontokat. Kemény a vitában következetesen képviselte a demokratikus ellenzék nézeteit. A lehetséges legjobb megoldásnak az ideálként már megjelent befogadás és demokratizálás modelljét javasolta: „*Csakugyan sok idő kell hozzá, míg egy nép beleyökerezik valamelyik fogadónépbe. Ezen tehát segíteni kell, hogy a nem zsidó elem is megfelelően oszoljék meg az összes foglalkozási ágakban, amint a zsidóknak is arányosan kell megoszlanuk. Ámde ezen mesterséges úton nem lehet segíteni...A kiegyenlítődést csak jól kiépített demokrácia teremtheti meg.*”³⁸⁸

---

³⁸⁶ Kodolányi János: A magyar intellektuális ifjúság. Századunk. 1930. évf. 267–274. old.

³⁸⁷ Kemény Gábor: Faji demokrácia után faji szocializmus. Századunk. 1930. évf. 581–583. old.

³⁸⁸ Kemény Gábor uo. 582. old.

Kemény Gábor (Szarvas, 1883– Bp., 1948.): pedagógiai író, tanár, Kossuth-díjas (1948). Egyetemi tanulmányait Budapesten és Kolozsváron végezte, 1906-ban szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet. 1907-ben a soproni Lähne-intézet, 1908–18-ban a tordai gimnázium tanára. Közben 1912–13-ban Párizsban a Sorbonne hallgatója. Az 1918. évi okt.-i polgári demokratikus forradalom idején Torda-Aranyos vm. főispánja. 1920-tól békéscsabai gimnáziumi tanár, 1922-ben baloldali magatartása miatt elbocsátották. Utána Budapesten élt és széles körű irodalmi tevékenységével vett részt a kor sajtó nyilvánosságában. 1945 után a vallás- és közoktatásügyi min. nevelésügyi főosztályának vezetője. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének elnöke, az Embernevelés c. pedagógiai folyóirat szerkesztője, az Országos Köznevelési Tanács alelnöke. Vö.: Kiss Árpád: Kemény Gábor. (Pedagógiai Szemle, 1958/5. szám; Köznevelés, 1958/10. szám); Kőte Sándor: Kemény Gábor pedagógiai öröksége (Magyar Pedagógia 1964/1. szám).

8. Összegzés

Munkámat azzal a tézissel kezdte, hogy a két világháború közötti Magyarország eszméi a forradalmak korának veszélyérzetéből születtek. Az időszak kaotikus világával szemben a kor politikai elitje a rend, és a bizonyosság érzete utáni vágyból építette fel az új Magyarország képét. A nemzeti célok megfogalmazását elsődleges feladatának tartotta a húszas évek politikai kurzusa, melyben a műveltséget közvetítő szakértő értelmiség is jelentős szerepet kapott. A célok nemzeti egységének megteremtése és a konszolidáció integratív magatartásának kialakítása, feltételezésem szerint, az egész korszak jellemző folyamatát adta.

Értekezésemben bemutattam a vizsgált korszak konszolidációs politikájának eszmetörténeti környezetét. Kiemeltem azt, hogy a bethleni politikai elit cselekvésének fontos elemeként jelent meg az a kényszer, hogy a felépülő új Magyarország értékrendjét a társadalmi nyilvánosság számára hozzáférhetővé tegye. A feladat nem volt egyszerű, hiszen a politika világában a mindennapi cselekvések más jelentőségre tesznek szert. A semlegesnek látszó és spontán formaként feltüntetett jelenségekhez érzelmek, akaratok és küzdelmek kapcsolódnak, melyek az adott politikai közösség gondolkodására, cselekvésének irányaira mutatnak rá. A kitüntetett jelentéshordozóvá vált elemekből építkeznek a politikai szimbólumok, melyekben szembesülnek a társadalmi valóság és az elképzelt valóság elemei. Munkámban nem a konkrét tárgyi és fogalmi szimbólumok világát írtam le, hanem arra az állapotra helyeztem a hangsúlyt mikor a politikai hatalom rákényszerült a nagy társadalmi távlatok megnevezésére.

Kiemelten értelmeztem, hogy a modern Magyarország kapitalizálódott mezzonyilvánossága lett az a terep, melyen keresztül a politikai hatalom megjeleníthette eszméit. Ez a nyilvánosság a hatalomról szóló társadalmi kommunikáció olyan terepét adta, melyben nagy távolságokat áthidalva emberek milliói vehettek részt. A trianoni Magyarország szempontjából fontos elemként értelmeztem azt a tényt is, hogy a mezzonyilvánosság határai sok esetben egybeeshetnek a nemzetállaméval, de még gyakrabban tágabb territóriumokat is elérhetnek. Ez a térszerkezet tette lehetővé a politikai elitnek, hogy az országhatárokon átívelő módon fogalmazta meg ideológiáját. A nyilvánosság azon sajátos működése, hogy alkalmas az egész politizáló közösség megszólítására, a hatalom számára felértékelte a sajtó világát. Ráműtattam, hogy az irányított nyilvánosság megteremtette azokat a feltételeket, melyekben a bethleni konszolidáció társadalmi legitimációja létrejöhetett volna. Érzékeltettem azt, hogy a Horthy kor politikai elitjének egyrészt igazodnia kellett a kiépült társadalmi rendhez, a

folyamatosság elemeit hangsúlyozva, másrészt meg kellett jelenítenie a változások okait és az új hatalmi szituációkat. Bemutattam, hogy a legitimációs kényszerbe került hatalmi struktúra a kultúra területe felé nyitott és innen próbálta megteremteni az új Magyarország elméleti és eszmei hátterét.

Rámutattam, hogy a metaforikus kommunikáció és a politikai hatalom metszéspontjában helyezkedett el a kulturális igazgatás, mely tematikájában és eszközrendszerében alkalmassá vált a vizsgált időszakban az új hatalmi rend megjelenítésére. A kultúra és politika világát hatalmi érdekek mentén leíró megközelítésemben érvényesítettem azt, hogy a kulturális rendszerek rendkívül komplex struktúrákban és többfunkciójú intézményekben testesültek meg, melyek a társadalmi élet szinte minden alrendszerével többszörösen integrált valóságot fedtek le. Meglátásom szerint ez azt eredményezte, hogy a hatalmi érdekérvényesítés nem tudta tiszta formákba önteni politikai céljait. A szembenálló felek nem érzékelték világosan egymást, és nem voltak egyértelmű győztesei a versengésnek. A kultúra állami irányításában feltűnő volt, hogy a széles érdekérvényesítés mellett jellemzővé vált az erős érdekszelekció. A szilárd érdekháló miatt igen korlátozott számú célt lehetett transzformálni politikai erővé, és az erősen centralizált hatalmi rendszer az érdekek politikai akaratként való megfogalmazását hatalmilag korlátozta.

Kiemeltem azt, hogy a polgári értékek mentén szerveződő és a kapitalista gazdasági modellbe integrálódott tekintélyelvű Horthy rendszerben a véleménynyilvánítás joga a sajtóban valamint a parlamentben egyaránt érvényesült. A hatalmat korlátozó politikai nyilvánosságban az ellenzéki lapok és a kormányzat ellenzéke rendszeresen gyakorolta a véleményszabadság jogát. Ugyanakkor megállapítottam azt is, hogy a politikai demokráciákra jellemző akadálytalan és diszkriminációmentes versengés lehetősége a kormányzati hatalomért hiányzott a trianoni Magyarország politikai életéből. Az irányított nyilvánosság modelljének fenntartása végig meghatározta Bethlen István miniszterelnökségét. A kormányzat körül szerveződő társadalmi és politikai elit jelentős szellemi és anyagi potenciát képviselt. Ez a kör a vizsgált korszakban identitás és mentalitásalakító tényező lett, mely megadta a bethleni konszolidáció technokrata, konzervatív jellegét. A kormányhoz közel álló személyek a kulturális tőkájuk révén a politikai, a gazdasági és a társadalmi mező egészében képviselték a politikai hatalom szellemiségét. Mégis azt láttuk, hogy a húszas évek konzervatív-liberális kormányzata által kialakított irányított nyilvánosságában a sajtó sokszínű rendszere minden beolvasztási kísérlet ellenére fennmaradt. A kor nyilvánossága teret biztosított a politikai hatalomnak, hogy eszméit megfogalmazza és lehetőséget adott az ellenvélemények kifejezésére is.

A munkámban kifejtettem, hogy a sajtónyilvánosság keretein belül természetesen kiemelt helyett kaptak a kulturális igazgatás értelmiségi bürokratái. Ők voltak azok, akik a társadalom véleményalakításában rendelkeztek az állami igazgatás eszközrendszerével és folyamatosan jelen voltak a politikai vitákban is. A neonacionalizmus ideológiájáról írt fejezetben kimutattam, hogy a húszas évek vezető állami tisztviselőire a német történetfilozófia, és a neokantianus gondolkodásra építkező szellemtudományos törekvések hatottak legerősebben. Értelmeztem azt, hogy az idealisztikus értékek hangsúlyozása mellett a történelmi Magyarország felbomlása miatt is előtérbe kerültek a kultúrpezzszimista nézetek elleni cselekvések. Fontos összekötő kapocsnak találtam a politikai cselekvésekhez azt a tényt, hogy a modernitás gondolkörében megjelent „hanyatló kor” fogalma, egy olyan gondolati konstrukció lett, amely kiindulópontját adta a világ új szellemű értelmezésének. A defenzív európai kultúra érzete a hagyományos értékek devalvációjaként jelent meg, melynek segítségével analógiát lehetett felállítani a „magyar pusztulás” és a Nyugat hanyatlása között.

Az értekezésemben megjelenítettem azokat a kérdésköröket, melyek mentén a húszas évek második felének politikai hatalma megfogalmazta integrációs igényeit. A hatalom által felvetett egyik kérdés arról szólt, milyen eszmények mentén írja le önmagát a magyarság a változó politikai környezetben. Klebelsberg Kunó neonacionalista rendszere erre kereste a választ. A neohumanista és idealisztikus elemeket kidomborító gondolatsor jellegzetesen propagandisztikus formában jelenítette meg céljait. A szövegek az értelem helyett az érzelmekre és az összetartozásra helyezte a hangsúlyt, mely megadta a cselekvésre orientált viselkedések mozgatóerejét. A politikai szituációkhoz kötött cselekvések mindig a gyakorlati munkában, a célorientált magatartásban értelmezhetőek igazán. A neonacionalista eszmerendszerben az érzelmek „szakrális formába” való fokozása olyan új szimbolikus teret alkotott, mely segítségével kézzelfoghatóvá váltak a távoli politikai célok. A metaforikus közegben megjelent gondolatok a társadalmi integráció lehetséges rendjét mutatták meg. A szövegekben az erős és kiművelt középosztály ideális vezetőként jelent meg, akik alkalmasak az ország egységének helyreállítására. Egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy saját korának politikai világában a klebelsbergi metaforák érvényességgel bírtak abban az értelemben, hogy a diskurzus lehetőségét teremtették meg. Kimutattam azt is, hogy jól érzékelhetővé váltak az ellentmondások, mert a valóság átélt világa nem támasztotta alá a neonacionalizmust, mely így hamis identifikációt teremtett. A társadalomban felhalmozódott feszültségeket az ideologikus fejtegetések nem tudták feloldani. Klebelsberg harmincas évekbeli megítélésének is az adta a gyökerét, ideológiája érvénytelenné vált.

Rávilágítottam, hogy a hatalmi elitnek nem csak azt kellett megfogalmaznia, hogy milyenek legyenek a magyarok, de azt is meg kellett mondania, hogy milyen legyen az új Magyarország. A magyar nemzettudatnak lényeges elemeként kezeltem azt, hogy a magyarság önmeghatározásában a kultúra világa szolgáltatta a meghatározó eszményeket. Nézetem szerint a magyar nemzetfelfogásban a történeti nemzet tudata a nemzetiségekkel kapcsolatos magatartásból fejlődött ki. Az államalkotó képesség öntudata, bár nem mindig szuverén módon, sugallta a nagynemzeti koncepciót. Ez megadta a magyarság hivatását a Kárpát-medence feletti hatalom megszervezésére és fenntartására. A tárgyalt évtized második felében a politikai publicisztikának két markáns álláspontot kellett tisztáznia. Az egyik képben a magyar történelem európai analógiáit kellett megjelenítenie. A keresztény, a művelt és a civilizált kategóriák ennek a térnek a határait szabták ki. A másik formában a trianoni béke utáni világ meghatározó politikusainak olyan történelmi Magyarország kép megteremtése vált feladatukká, amelyet egyaránt elfogadtak volna a visszacsatolandó területek nemzetiségei is. Kifejtettem, hogy a Bethlen István környezetéhez tartozó Ottlik László neopatriotista gondolatrendszerében a középkori területi elv alapján szerveződő politikai közösség, a *natio Hungarica* a kiindulási pont. A szerző a népek feletti államban találta meg azt az ideális szervezeti formát, melyben kialakítható lett volna az új Magyarország világa. Meglátásom szerint a tervezet számos pontján adott rálátást a konzervatív kormányzat célrendszerére. Először is érdekes eleme a munkának, hogy elhanyagolta a származási, vallási és nyelvi identitás erejét, mivel csupán a területi összetartozást vizsgálta komolyan. A Szent Istvánhoz köthető fogalmak körében a kultúra egységét hirdette meg, miközben ez a nemzetiségek számára a magyar szupremáciát szimbolizálta. Másrészt az a feltevés, hogy a földrajzi értelemben egységes Kárpát-medence csak egy politikai közösségben (államban) létezhet, már a politikai és társadalmi realitások torz értelmezéséből fakadt. Harmadrészt erősen kötötte a konzervatív politikai elitet a romantikus hagyományokhoz az a tény, hogy önmagát (a magyarságot) minden elemében magasabb rendűnek tartotta a nemzetiségeknél.

Az integrációra törekvő bethleni politikai eszme harmadik jellemző alkotóelemét az 1928-ban módosított „*numerus clausus*” törvény körül kialakult disputa adta. Érzékeltettem, hogy az első világháború után a magyarországi zsidó népesség helyzete, illetve a hivatalos magyar zsidó politika a korábbiakhoz képest drasztikus változáson ment keresztül. Az előtte is létező, de a politika világának peremén helyet foglaló antiszemita ideológia először 1919 után vált a rendszer meghatározó elemévé. Az izgatott politikai közbeszéd centrumában a „*numerus clausus*” törvény rendelkezései és annak módosításai álltak. Értelmezésemben a disputa azon

elemei váltak fontossá, melyben az integráció lehetséges útjai vázolódtak fel. Kimutattam azt, hogy a diskurzusban megjelentek az integrációra kész zsidó elemek, melyek erőteljes vitára kényszerültek az ortodox zsidó közösségekkel. A vita jól tükrözte azoknak a csoportoknak a nézeteit, akik az asszimilációt mint természetes folyamatot elfogadták, de közben a zsidó identitásukat szabadon kezelték.

Felhasznált irodalom:

Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2005.

A magyar történetírás új útjai. Szerkesztette: Hóman Bálint. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1932.

A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerkesztette: Magyary Zoltán. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1927.

Angelusz Róbert: A kommunikáló társadalom. Budapest, Ferenczy Kiadó, 1995.

A hermeneutika elmélete: tanulmányok. Válogatta és szerkesztette: Fabiny Tibor. Szeged, JATEPress, 1998.

Andics Erzsébet: Ellenforradalom és a bethleni konszolidáció. Budapest, Szikra, 1948.

Antal István: Hol az ifjúság? Magyar Szemle, 1928. évf.1. köt. 132-135. old.

Arendt, Hanna: Múlt és jövő között: nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Budapest, Osiris, 1995.

Arendt, Hanna: On violence In: Crises of the Republic. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1973.

Asztalos Miklós: A harmincévesek Magyarországa. Egy halálraítélt nemzedék. Magyar Szemle, 1928. évf. 1. köt. 239-248. old.

Ágh Attila: Közpolitika. In: Mi a politika? Bevezetés a politika világába. Szerkesztette: Gyurgyák János. Budapest, Századvég Kiadó, 1994.

Ágoston Péter: A jövő kérdései 1. kötet: A mi útjaink. Magyarország jövője. Nagyvárad, Nagyvárad Tarsadalomtudományi Társaság, 1916.

Ágoston Péter: A jövő kérdései. 2. kötet: A zsidók útja, Nagyvárad, Nagyvárad Tarsadalomtudományi Társaság, 1917.

- Bajcsy-Zsilinszky Endre: A háborús nemzedék. Előörs, 1928, augusztus 5.
- Bajcsy-Zsilinszky Endre: Neopatriotizmus? Előörs, 1928. október 1. évf. 31. szám
- Bajza József: Neo-patriotizmus? Magyarország, 1928. december 21.
- Bakos István: Régió- Tudomány- Egyetem. Tiszatáj, 1986/4. 51-66. old.
- Balázs Zoltán: Modern hatalomelméletek. Budapest, Korona Kiadó, 1998.
- Balla Antal: Sajtó és társadalom. A Sajtó, 1927/5. szám
- Balogh József iratai. MTA Kézirattára, MS/ 4523
- Balogh Sándor: A bethleni konszolidáció és a magyar „neonacionalizmus. Történelmi Szemle, 1962. 3-4. szám.
- Barbalics Veronika: A Napkelet megalapítása. Magyar Könyvszemle, 2004/3.
- Barcza György: Diplomataemlékeim 1911-1945. Budapest, Európa, 1994. 1. kötet.
- Barta Róbert: Az Egységes Párt parlamenti képviselőinek társadalmi összetétele az 1920-as években. In: Hatalom és társadalom a XX. századi történelemben. Szerkesztette: Valuch Tibor. Budapest, Osiris Kiadó-1956-os Intézet, 1995, 407-418. old.
- Bata Imre: Ignotus Pál. Irodalomtörténet, 1978. 5. sz.
- Bayer József: A politikatudomány alapjai. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999
- B. Bernát István: Magyary Zoltán a klebelsbergi kultúra- és tudományszervezés szolgálatában (1922-1930). Múltunk, 1999/3.
- Bellér Judit: Sajtópolitika Magyarországon a Bethlen-korszak első felében. In: Jogtörténeti Közlemények, 1986/1.
- Bene Sándor: Közvélemény-történet és toposzkutatás. Jel-Kép, 1996/2. szám
- Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. Szerkesztette: Szabó Márton. Budapest, Józseveg Műhely, 2000.
- Bergyajev, Nikola: A történelem értelme. Budapest, Aula, 1994.

- Berzeviczy Albert: Nemzeti szellem-nemzeti kultúra. Budapesti Szemle, 1928.
Kétszáznyolcadik kötet.
- Bethlen István gróf beszédei és írásai. I-II. Budapest, Génius Könyvkiadó, 1933.
- Bethlen István: Hagyomány és forradalom a politikában. Magyar Szemle, 1934. február,
- Bethlen István: Magyarország az új Európában. Magyar Szemle, 1933. április
- Bethlen István: Szent István napján. Pesti Napló, 1937. augusztus 20.
- Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok.
II. k. 1945-1948. Vál. Huszár Tibor, szerk. Vida István. Budapest, Magvető, 1986.
- Bihari Mihály- Pokol Béla: Politológia. Budapest, Universitas, 1992.
- Bisztray Gyula iratanyaga, OSZK Kézirattára, Fond 7.
- Bognár Cecil: Magyar nacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június.
- Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
- Boros Zsuzsanna- Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon 1867- 1944. Budapest,
Korona Könyvkiadó, 1999.
- Borsányi György: A budapesti munkások választási magatartása (1922–1945). Valóság,
1989/1.
- Braun Róbert: Zsidónak lenni. Toll, 1929/14.
- Braun Róbert: Kikeresztelkedés, névmagyarosítás. Toll, 1929/17.
- Braun Róbert: Szász Zoltán: Magyarság és zsidóság. Nyugat, 1926. november 16.
- Briggs, Asa- Burke, Peter: A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig.
Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- Bultmann, Rudolf : Történelem és eszkatológia. Budapest, Atlantisz, 1994.

- Burke, Kenneth: *The Philosophy of Literal Form: Studies in Symbolic Actions*. New York, Vintage Books, 1957.
- Carlyle, Thomas: *A francia forradalom története*. Fordította: Baráth Ferencz. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875.
- Carlyle, Thomas: *Hősökről*. Fordította: Végh Artur. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1900.
- Cassier, Ernst: *A modern politikai mítoszok technikája*. In: *Politikai antropológia*. Szerkesztette: Zentai Violetta. Budapest, Osiris- Láthatatlan Kollégium, 1997, 37-51.old.
- Cassier, Ernst: *The Philosophy of Symbolic Forms. Vol. 2*. New Haven, Yale University Press, 1955.
- Concha Győző: *A konzervatív és a liberális elv: válogatott tanulmányok, 1872–1927*. Sajtó alá rendezte: Szegő Yvette. Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor, 2005.
- Czike Gábor, nemes: *A mai ifjúság kérdéséhez. 1. Az erkölcsi kérdés*. Magyar Szemle, 1928 évf. II. köt.
- Concha Győző: *A nemzeti eszme- kifejtésében: nemzeti kultúra*. Budapesti Szemle, 1928. Kétszáznyolcadik kötet.
- Cz. Farkas Mária: *A magyar irodalom közvetítése a két világháború között a Nouvelle Revue de Hongrie folyóiratban*. In: *Hungarológiai Évkönyv, 2002/1. szám*. Pécs, PTK BTK, 2002., 51-58.old.
- Cz. Farkas Mária: *Balogh József, a szerkesztő*. In: *Hungarológia Évkönyv, 2003/ 1-2. szám*. Pécs, PTE BTK, 2003., 107-115. old.
- Cz. Farkas Mária: *The Hungarian Quaterly (1936-1944)*. In: *Hungarológiai Évkönyv, 2001/1. szám*. Pécs, PTE BTK, 2001, 149-156. old.
- Csécsy Imre: *Vámbéry Rusztem. Huszadik Század, 1948. 5 – 6. sz.*
- Csizmadia Ervin: *Makkai János*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

Dahl, Robert Alan: Forradalom után? Autoritás a jó társadalomban. Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

Dahl: The concept of power. In: Behavioural Science, 1958. évf. 2. 201-215. old.

Dávid Lajos: Az exakt tudományok neonacionalizmusa. Napkelet, 1928. július-december.

Dékány András: Bevezetés a társadalom lélektanába. Pécs,-Budapest, Danubia Kiadás, 1923.

Dékány András: Politikai lélektan. A politikai érzületek szerepe a mai társadalomban.

Társadalomtudományi Füzetek 13. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társaság, 1932.

Dékány István: Spengler történelemelmélete. Történeti Szemle, 1922.

Dénes Iván Zoltán: Európai mintakövetés- nemzeti öncélúság. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

Dieckmann, Walter: Sprache in der Politik: Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1969.

Dóczy Jenő: Jegyzetek a nemzetszereléről. Napkelet, 1928. január-június.

Drabancz M. Róbert- Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920-1990. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2005, 15-97. old.

Elekes Dezső: Az időszaki sajtó statisztikája. In.: Magyar Statisztikai Szemle, 1927. 250-271. old.

Elekes Lajos: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatal, 1936.

E. Fehér Pál: Ignóus Pál halálakor. Élet és Irodalom, 1978. 14. sz.

Erényi Tibor: Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon. In: Parlamenti választások 1920-1990. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994. 267-277. old.

Farkas Zoltán: Gróf Klebelsberg Kunó képzőművészeti politikája. Nyugat, 1933. I. kötet.

Farkas Zoltán: Mai képzőművészetünk és közönsége. Magyar Szemle, VI. köt. 1929.

- Fejtő Ferenc: Magyarország és zsidóság. Ford. Zeke Gyula. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2000.
- Felkai László: Wlassics Gyula, a kultuszminiszter. Budapest, Microtoll, 2003.
- Flitner, Elisabeth: Vom Kampf der Professoren zum Kampf der Götter. Zeitschrift für Pädagogik 1998/4. 889-906. old.
- Foucault, Michel: Miért tanulmányozzuk a hatalmat? I-II. Polis, 1990/2. és 3. szám
- Foucault, Michel: A diskurzus rendje. Holmi, 1991/7. szám.
- Frank, Tibor: Ethnicity, Propaganda, Myth-Making. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.
- Fukuyama, Francis: A történelem vége és az utolsó ember. Budapest, Európa Kiadó, 1994.
- Jaeger, Wolff: Öffentlichkeit und Parlamentarismus. Eine Kritik an Jürgen Habermas. Stuttgart, 1973.
- Juhász Anikó: A posthistoire kapuzárása. Pro Philosophia Füzetek, 1999/ 17-18.
- Gerő András: Képzelt történelem. Budapest, PolgArt, 2004.
- Giddens, Anthony: New Rules of Sociological Method. New York, Basic Books, 1976.
- Geertz, Clifford: Az értelmezés hatalma. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Geertz Clifford: Center, Kings and Karisma: Reflections on the Symbolics of Power. In: Culture and Its Creators: Essays in Honor of Edward Shils. Ben-David and Clerk. Chicago, University of Chicago Press.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon. Budapest, ELTE BTK, 1997.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924-44. Budapest, Typovent, 1993.
- Gergely Jenő: Gömbös Gyula: politikai pályakép. Budapest, Vince Kiadó, 2001.
- Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. Budapest, Gondolat, 1994.
- Gergely Jenő- Pritz Pál: A trianoni Magyarország 1918-1945. Budapest, Vince Kiadó, 1998.

- Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. Századok, 1969. 1176-1200. old.
- Gonda László: Zsidóság Magyarországon, 1526-1945. Budapest, Századvég, 1992.
- Gratz Gusztáv: Magyarország és a nemzeti kisebbségek. Magyar Szemle, 1928. október.
- Gratz Gusztáv: Magyarság és németiség. Magyar Szemle, 1929. június.
- Gray, John: Liberalizmus. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1996.
- gróf Zichy Rafaelné levelei. OSZKK Levelestár
- Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Budapest, Gondolat, 1971.
- Halasy-Nagy József: Gróf Klebelsberg Kuno mint publicista. A Minerva különnyomata. Budapest, 1930.
- Halasy-Nagy József: Kornis Gyula mint kultúrfilozófus. Minerva különnyomata. Budapest, 1928.
- Halasy –Nagy József: Pauler Ákos. Budapest, Minerva, 1933.
- Halász Gábor: Neonacionalizmus. Napkelet, 1928. július-december. Harwksworth, Mary-Kogan, Maurice: Encyclopedia of Government and Politics. London; New York: Routledge, 1992, 56-69. old.
- Haller István: Harc a numerus clausus körül. Budapest, a szerző kiadása, 1926.
- Hankiss János: Tudományos munkaszervezetek. Debreceni Szemle, 1928/5. szám. 253-258. old.
- Hatvanyak emlékezete. Szerkesztette: Horváth László. Hatvan, Hatvany Lajos Múzeum, 2003; Nagy Sz. Péter: Hatvany Lajos. Budapest, Balassi Kiadó, 1992.
- Hegel, Friedrich: A szellem fenomenológiája. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1973.

- Heller Márta- Rényi Ágnes: A nyilvánosság fogalom kommunikáció-elméleti megközelítéséről. Jel/kép, 2000/1. szám.
- Hell Judit- Lendvai L. Ferenc- Percz László: Magyar filozófia a XX. században. Budapest, Áron Kiadó, 2000.
- H. Lukács Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971
- Hobbes, Thomas: Leviatán vagy Az egyházi és világi állam, formája és hatalma. Budapest, Kossuth, 1999.
- Hoensch, Jörg: Geschichte Ungars 1867-1983. Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, W. Kohlhammer, 1984.
- Hornyánszki Gyula: Veszélyben a magyar kultúra. Társadalomtudomány, 1932. évf. I.köt.
- Horowitz, Donald: A demokratikus rendszerek összehasonlítása. Politikatudomány, 1992/1-2.
- Hory András: Bukaresttől Varsóig. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.
- Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szöveggel ellátta Szinai Miklós, Szücs László. Budapest, Kossuth Kiadó, 1962.
- Horváth Barna: Forradalom és alkotmány. Budapest, ELTE, 1993.
- Horváth Barna: Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája. Társadalomtudomány, 1925/3.
- Horváth Dániel: Sajtójog és sajtószabadság Angolországban. A Sajtó 1930. 1. szám.
- Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, Pallas, 1921.
- Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. 1-3 kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.
- Hubai László: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920–1947. Múltunk, 1999/1.
- Hubai László: A szociáldemokrata párt részvétele a választásokon. Múltunk, 1997/2.

Hubai László: Választók és választói jog Magyarországon (1920–1947). Társadalmi Szemle, 1998/ 7.

Hume, David: Tanulmány az emberi értelemről. Budapest, Nippon, 1995.

Huszár Tibor: A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927-1937. Valóság, 1993/12. szám.

Husztai Miklós: Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942.

Husztai József: Neonacionalizmus. Főiskoláink és a nemzeti eszme. Napkelet, 1928. január-július.

Ignotus Pál: Kétféle önérzet. Toll, 1929/15.

Ignotus: „O mon goye”. Toll, 1929/13.

Ignotus Pál válaszai. Toll, 1929/17.

Iratok az ellenforradalom történetéhez. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Nemes Dezső. Budapest, Szikra, 1956.

Jambrekovich László, ifjú: Levél a mai ifjúságról. Magyar Szemle, 1928. évf.I.köt.

Jaspers, Karl: Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. Frankfurt a.M-Hamburg, Fischer Bücherei, 1953.

Jászi Oszkár: Ex oriente lux. Világ, 1917. március 25.

Jászi Oszkár: Középeurópa és Nyugateurópa. Világ, 1917. július 29.

Jászi Oszkár: Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok Budapest, 1918.

Jászi Oszkár: Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás. A két forradalom értelme és jelentősége és tanulságai. Bécs, Bécsi Magyar Kiadó, 1920.

Jászi Oszkár: A zsidókérdés Magyarországon. Huszadik Század, 1917. 2. kötet

Jelképek-kommunikáció- társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Szerkesztette: Hoppál Mihály, Niedermüller Péter. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983.

Jóboru Magda: A köznevelés a Horthy- korszakban. Budapest, Kossuth- Tankönyvkiadó, 1972.

Joó Tibor: Bevezetés a szellemtörténetbe. Budapest, Franklin, 1935.

Joó Tibor: Történetfilozófia és metafizika. Budapest, Athenaeum, 1935.

Joó Tibor: A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch. Szeged, 1931.

Kabdebó Lóránt: A költő és a szerkesztő. In: Mint különös hírmondó. Szerkesztette: Kelevéz Ágnes. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési propaganda Iroda, 1983. 185-215. old.

Kapitány Ágnes- Kapitány Gábor: „Jelbeszéd az életünk” I-II. Budapest, Osiris, 2002.

Karácsony András: Szimbólum és társadalom: Pierre Bourdieu. In: Karácsony András: Bevezetés a tudásszociológiába. Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 97-103.old.

Karády Viktor: Magyar kultúrfölény vagy iskoláztatási deficit? Korall, 2001/tavaszy-nyár. 129-145. old.

Karády Viktor: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1997.

Katzburg, Nathaniel: Zsidópolitika Magyarországon, 1919-1943. Fordította: Hajnal Piroska. Szerkesztette: Prepuk Anikó. Budapest, Bábel, 2002.

Keane, John: Public Life and Late capitalism. Cambridge-New York, Cambridge Press, 1984.

Keane, John: Média és demokrácia. Budapest, Helikon Kiadó, 1999.

Kelemen Elemér: Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Budapest, Oktatókutató Intézet- Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

Kemény Gábor: Egy negyed század nevelésügyi mérlege. In: Demokrácia és nevelés. Budapest, 1945.

Kemény Gábor: Faji demokrácia után faji szocializmus. Századunk. 1930. évf. 581-583. old.

Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, Gergely R., 1946.

Keményfi Róbert: Az „etnikai táj” kultúrnemzeti mítosza. Regio, 2002/4.

Keyserling, Hermann: Új világ születése. Budapest, Révai Kiadó, é.n.

Két millió magyar palánta kertésze. Pesti Napló, 1928. május 27.

Kincses Nagy Éva: Turáni gondolat. Magyar Tudomány, 1994.

Király István: A magyar reakció iskolapolitikája. Társadalmi Szemle, 1946/4. szám

Kiss Árpád: Kemény Gábor. Pedagógiai Szemle, 1958/5. szám

Klebsberg Kunó: A magyar művészet huszonnegyedik órájában. Pesti Napló, 1928. november. 4.

Klebsberg Kunó: A magyar művészet mint nemzeti erőforrás. Pesti Napló, 1928. július 29.

Klebsberg Kunó: A numerus clausus vitája közben. Pesti Napló, 1928. február 19.

Klebsberg gróf elbűvölten beszél a fasiszta Itália kultur reneszánszáról. Új Nemzedék, 1927. április 08.

Klebsberg Kunó emlékezete. A Gróf Klebsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932-1938. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938.

Klebsberg Kunó: A magyar gondolat a külföld előtt. Pesti Napló, 1927. március 6.

Klebsberg Kunó: Esztétika és fasizmus. Pesti Napló, 1927. április 10.

Klebsberg Kunó: Értelmi proletariátus. Pesti Napló, 1927. június 19.

Klebsberg Kunó: Miért írok cikket? Pesti Napló, 1927. november 27.

Klebsberg Kunó: A műveltség megújítása. Nemzeti Újság, 1929. január 13.

Klebsberg Kunó: Neonacionalizmus. Budapest, Athenaeum, 1928.

Klebsberg Kunó: Népbarát nacionalizmus. Nemzeti Újság, 1928. március 1.

- Klebelsberg Kunó: Reálpolitika és neonacionalizmus. Pesti Napló, 1928. január 8.
- Klebelsberg Kunó: Új magyar típus. 8 Órai Újság, 1928. február 5.
- Klebelsberg Kunó: Utolsó akkordok. Budapest, Athenaeum, 1933.
- Klebelsberg Kunó: Világválságban. Budapest, Athenaeum, 1931.
- Klebelsberg Kunó. Válogatta és sajtó alá rendezte: T. Kiss Tamás. Budapest, Új Mandátum, 1999.
- Kodolányi János: A magyar intellektuális ifjúság. Századunk. 1930. évf. I.köt.
- Kókay György- Buzinkay Géza- Murányi Gábor: a magyar sajtó története. Budapest, Magyar Újságírók Országos Szövetsége, é.n.
- Komlós Aladár: Ignó Pál. Új Írás, 1978. 4. sz.
- Komlós Aladár: Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig. I-II. köt. Szerkesztette: Kőbányai János. Budapest, Múlt és Jövő, 1997.
- Kornis Gyula: Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika. Budapest, MTA, 1931.
- Kornis Gyula: A filozófia korszerű problémái. In: Athenaeum, 1917/III. kötet
- Kornis Gyula: Dilthey történelemszemlélete. Történeti Szemle, 1912.
- Kornis Gyula: Korunk önvizsgálata. In: A mai világ képe. I. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.
- Kornis Gyula: Kultúra és nemzet. Budapest, Franklin-Társulat, 1930.
- Kornis Gyula: Kultúra és politika. Budapest, Franklin-Társulat, 1928.
- Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. (Különnyomat az Új magyar Szemléből) Budapest, 1921.
- Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei I–II. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.

Kornis Gyula: Magyarország oktatásügye a világháború óta. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, 1927.

Kornis Gyula: Mi a középosztály? A Napkelet különnyomata. Budapest, 1926.

Kornis Gyula: Nemzeti megújulás. Napkelet, 1929. január-június.

Kornis Gyula: Történetfilozófia. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1924.

Koselleck, Reinhart: Vergangene Zukunft: Zur semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1979.

Koszó János: Bleyer Jakab emlékezete. Egyetemes Philológiai Közlemények, 1935.

Kovrig Béla: Neonacionalizmus- neopatriotizmus. Nemzeti Újság, 1928. október 12.

Köte Sándor: Kemény Gábor pedagógiai öröksége. Magyar Pedagógia 1964/1. szám.

Krüger, Gerhard: Geschichte und Tradition. k.n, 1948.

Lackó Miklós: Korszellem és tudomány. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.

Lackó Miklós: Szekfű Gyula és kortársai. Valóság, 1983/8.

Lackó Miklós: Szerep és mű. Budapest, Gondolat, 1981.

Lackó Miklós: Társadalomtudományok és művészet az ellenforradalmi korszakban. In: Magyarország története tíz kötetben 8. kötet. Főszerkesztő: Ránki György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 873-912. old.

Lackó Miklós: Zsidók a budapesti irodalomban. (1890–1930) In: Budapesti Negyed, 1995. Nyár.

Ladányi Andor: Az egyetemi tanárok kinevezéséről. Jogtudományi Közlöny, 1994. február.

Ladányi Andor: Klebelsberg felsőoktatási politikája. Budapest, Argumentum Kiadó, 2000.

Lasswell, Harold: Language of Politics Studies in Quantitative Semantics. Cambridge Mass, M.T.I. Press, 1965.

Lendvai István: A harmadik Magyarország. Budapest, Pallas, 1921.

Lengyel Attila: Milotay Ferenc. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Budapest, Osiris, 1998.

Lengyel Géza: Magyar újságmágnások. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 1963.

Linz, Juan: Az elnöki rendszer veszélyei. Politikatudomány, 1992/1-2.

L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke: A liberális polgári pártok 1919–1931. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

L. Nagy Zsuzsa: Liberális pártmozgalmak, 1931–1945. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. Debrecen, Multiplex Média, 1995.

Locke, John: Értekezés az emberi értelemről. Budapest, Osiris, 2003.

Löwith, Karl: Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei. Budapest, Atlantisz, 1996.

Magyarország története. II. kötet. Szerkesztette: Molnár Erik. Budapest, Gondolat Kiadó, 1964.

Magyarország 1921-1944. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerkesztette: Sipos Péter. Sajtó alá rendezte Csiffáry Tamás. Budapest, Palatinus, 1999.

Magyarország története 1918-1990. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos. Budapest, Korona Kiadó, 1995.

Magyarország a XX. században. Szerkesztette: Balogh József. Budapest, Kossuth Kiadó, 1985.

Magyarország a XX. században. Szerkesztette: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1997.

Magyarország története tízkötetben 8. kötet. Főszerkesztő: Ránki György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Szerkesztette és a bevezetőket írta: Gergely Jenő. Budapest, Kossuth Kiadó, 1991.

Magyary Zoltán iratai. MTA Kézirattár, Ms 5990.

Magyary Zoltán: A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzásában. Pécs, Danubia, 1931.

Magyary Zoltán. Válogatta és sajtó alá rendezte: Saád József. Budapest, Új Mandátum, 2000.

Magyar törvénytár 1920-1931. Budapest, Franklin Kiadó, 1931.

Makkai János: A mi nacionalizmusunk. Magyarország, 1928. február 05.

Makkai János: Harc a külváros ellen. Magyarország, 1928. április 22.

Mann Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. Budapest, OPKM, 1997.

Mann Miklós: Magyar oktatási miniszterek. Budapest, Önkonet Kft, 2005.

Mann Miklós: Wlassics Gyula. Budapest, ELTE Neveléstudományi Tanszék, 1994.

Marschall Miklós: A lokális kultúrafinanszírozás dilemmái. Juss, 1991. 4.

Máray Ödön: Művészet és neonacionalizmus. Napkelet, 1928. július-december.

Márkus László: A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről. Történelmi Szemle, 1965/4.

Márkus László- Vásárhelyi Miklós: Az ellenforradalmi rendszer baloldali sajtójáról. Budapest, Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 1975.

Mátrai László: Műhelyeim története. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

Mátrai Rudolf: Neonacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június.

Mályusz Elemér: Értelmiségünk neonacionalizmusa. Napkelet, 1928. január-június.

Méhely Lajos: Fajvédelmi gondolatok. Budapest, Held János nyomdája, 1928.

- Méhely Lajos: Vér, faj, nemzet. Budapest, Held János nyomdája, 1933.
- Mi a magyar. Szerkesztette: Szekfű Gyula. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939.
- Milotay István: Új Magyarország felé. Magyarság, 1928. október 7.
- Miskolczi Ambrus: Szellem és nemzet. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.
- Monori Áron: A Numerus clausus és a magyar katolikus sajtó 1919-1920. Médiakutató, 2002. Nyár.
- Móra László: A természettudomány kutatások állami támogatása a két világháború között. Magyar Tudomány, 1989/9.
- Moravcsik Gyula: Neonacionalizmus- nemzeti tudomány. Napkelet, 1928. január-június.
- Nagy József: Kultúránk válsága. In: Dr. Nagy József: Gondolkodók. Budapest, Franklin Társulat, én.
- Nagy József kritikája Klebelsberg Kunó könyveiről. Minerva, 1930.
- Nagy Lajos: Spengler filozófiája. Magyar Kultúra, 1932. I. köt.
- Nagy Péter Tibor: Hajszalcsövek és nyomáscsoportok. Budapest, Oktatókutató Intézet- Új Mandátum Kiadó, 2002.
- Nagy Péter: Ignóus Pál emléke. Kritika, 1978/10.
- Nemes Dezső: A fasizmus kérdéséhez. Budapest, Magvető, 1976.
- Némedi Dénes: A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusának szerkezetéről. Történelmi Szemle, 1972/ 1-2.
- Nemes Nagy József: A tér a társadalomkutatásban. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 1998.
- Németh Gyula: A magyar turanizmus. Magyar Szemle, 1931. február.
- Német kultúraelméleti tanulmányok. I. köt. Szerkesztette: Bujdosó Dezső. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Németh László: Hományból hományba. Budapest, Magvető Kiadó, 1977.
- Nietzsche, Friedrich: Az értékek átértékelése. Budapest, Holnap Kiadó, 1994.

Nietzsche, Friedrich: Ecce homo. Budapest, Göncöl Kiadó, 1992.

Oktatás és politika. Szerkesztette és válogatta: Halász Gábor és Nagy Mária. Budapest, Művelődési Minisztérium, 1987.

Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919-1941) I-II. köt. Budapest, polgArt, 2000.

Ormos Mária- Incze Miklós: Európai fasizmusok 1919-1939. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.

Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó, 1998.

Ormos Mária: Politikai ideológia a két világháború között. In: Társadalom és kultúra Magyarországon a 19-20. században. Szerkesztette: Vonyó József. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány- Magyar Történelmi Társulat, 2003, 75-87. old.

Ottlik László: Diktatúra és demokrácia. Társadalomtudomány, 1929/1-2.

Ottlik László: Megjegyzések Tunyogi Szűcs Kálmán cikkére. Magyar Szemle, 1929. április.

Ottlik László: „Új Hungária” és „Keleti Svájc”. Magyar Szemle, 1929. október.

Ottlik László: Új Hungária felé. Magyar Szemle, 1928. szeptember.

Parlament, pártok, választások a Horthy-kori Magyarországon: korabeli nézetek, viták, tanulmányok. Szerkesztette: Boros Zsuzsanna. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2002.

Parlamenti képviselőválasztások. 1920–1990. Szerkesztette: Földes György-Hubai László. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994.

Parsons, Talcott: A hatalom elmélete. In: Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 1988.

Pásztor Árpád: Budapesttől az Est körül Budapestig. Pesti Napló Vasárnapi melléklet, 1936. április 12.

- Pauler Ákos Emlékkönyv. A Magyar Filozófiai Társaság könyvtára 6. kötet. Budapest, 1934.
- Percz László: A pozitivizmustól a szellemtörténetig. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- Péteri Lóránt: Bethlen István. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- Politikai antropológia. Szerkesztette: Zentai Violetta. Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997.
- Pór Edit: Az Est 1919–1920. Budapest, Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 1969.
- Program és hivatás. Budapest, Gondolat, 1978.
- Prohászka Ottokár: A legnagyobb kérdés. Népújság, 1918. június 16.
- Prohászka Ottokár: A zsidó recepció a morális szempontjából. In: Összegyűjtött munkái. Sajtó alá rendezte Schütz Antal. XXII. Budapest, Szent István Társulat, 1929.
- Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. Budapest, Szenci Molnár Társaság, 2000.
- Prohászka Ottokár: Pro juventute catholica. Alkotmány, 1918. május 26.
- Püske Levente: A politikai elit változása 1919 után. In: Hatalom és társadalom a XX. századi történelemben. Szerkesztette: Valuch Tibor. Budapest, Osiris Kiadó–1956-os Intézet, 1995.
- Püske Levente: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerkesztette: Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 206–234. old.
- Püske Levente: Horthy-rendszer. Budapest, Pannonica Kiadó, 2006.
- Remeg László: Braun Róbert. A Könyvtáros, 1961/12.
- Réz Mihály: A magyarság uralma és a kor szelleme: publicisztikai dolgozatok. Budapest, Pallasz, 1909.
- Ritoók Zsigmond: Nacionalizmus–neonacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június.

Romsics Ignác: A bethleni konszolidáció állam- és kormányzati rendszere. Társadalmi Szemle, 1985/12.

Romsics Ignác: Bethlen István. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1999.

Romsics Ignác: Konzervativizmus vagy liberalizmus? Társadalmi Szemle, 1992/1-2.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

Rothmann, Rozann: Political Symbolism. In: The Handbook of political Behavior. Szerk.: Samuel. L. Long. Volume 2. New York and London, Plenum Press, 1981.

Rudai Rezső: A politikai ideológia, pártszervezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat Kiadása, 1936.

Rugasi Gyula: Szellemtörténet és történetfilozófia. In: A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok 1890-1945. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1994, 7-37. old.

Saad József: Magyary Zoltán. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2000.

Salamon Konrád: Magyar történelem 1914-1990. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

Sartori, Giovanni: Összehasonlító alkotmánymérnökség: a kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei. Budapest, Akadémia Kiadó, 2003.

Scheider Márta: Magyar kulturális intézetek Bécsben a két világháború között. A Bécsi Magyar Történeti Intézet és a Collégium Hungaricum. In: A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 1989. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990. 204-213. old.

Scheiker Sándor: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

Schmidl Sándor: A mai ifjúság kérdéséhez. Magyar Szemle, 1928. évf. II.köt.

Schmidt József: Turánizmus. Nyugat, 1925. XVIII. évf. 20. szám

Schöpflin Aladár: Judeocentrikus világfelfogás. Nyugat, 1925. augusztus 1.

Schöpflin Aladár: Szász Zoltán. Nyugat, 1940/5.

Sennett, Richard: A közéleti ember bukása. Budapest, Helikon Kiadó, 1998.

Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

Sipos József: A Kisgazdapárt struktúrája és a bethleni konszolidáció. In: Parasztkérdés 1890-1930. Szerkesztette: Juhász Antal és Sipos József. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1985.

Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a bethleni konszolidáció történeti problémái. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem-értelmezések és értékelések. Szerkesztette: Püski Levente, Valuch Tibor. Debrecen, 1956-os Intézet–Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszéke, 2002.

Sipos Péter: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás pártja. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944). Budapest, Gondolat, 1988.

Sipos Péter: Milotay István pályaképéhez. Századok, 1971. 3-4. szám

Somos Róbert: Pauler Ákos élete és filozófiája. Budapest, Kairosz, 1999.

Spengler, Oswald: A nyugat alkonya. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1995.

Surányi Miklós: Neonacionalizmus. Napkelet, 1928. július-december.

Surányi Miklós: Új nacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június.

Szabó Dezső: Neonacionalizmus. Előörs, 1928. augusztus. 05.

Szabó Dezső: Rokámból romantika. In: Szabó Dezső: Az egész látóhatár. II. kötet. Budapest, Magyar Élet Kiadása.

Szabó Géza: Szende Pál élete és munkássága. Nyíregyháza, BGYTKF, 1986.

Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. Mozgó Világ, 1983/4.

Szabó Miklós: A Klebelsberg-legenda. Kritika, 1993/12.

Szalády Antal: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780-1881-ig. Budapest, Lampel, 1884.

Szaniszló József: A Magyar-iskola és háború utáni sorsa. Budapest, Verzál Kiadó, 1993.

Szász Béla: A mai ifjúság kérdéséhez. 3. Még egy hang az ifjúságról. Magyar Szemle 1928. évf. II. köt.

Szász Zoltán: Halljad Izrael. Toll, 1927/7.

Szász Zoltán: Magyarság és zsidóság. Budapest, Szekulesz Imre és társa, 1926.

Szász Zoltán: Megjegyzések a zsidótörvényhez. Pesti Napló. 1928. február 24.

Szász Zoltán: Turánizmus. Nyugat, IX. évf. 1916. 16. szám

Szekfü Gyula: A magyar folyóirat problémája. Magyar Szemle, 1927. szeptember 2.

Szekfü Gyula: Az ifjúság korosztályai. Magyar Szemle, 1928. évf. I.köt.

Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

Szekfü Gyula: A „turáni-szláv parasztállam”. Magyar Szemle, 1929. január

Székely Gábor: A liberalizmus világa. Múltunk, 1998/ 3–4. szám.

Szily Kálmán: Az üldözött kultúrfölény. Széphalom, 1929. III. évf.

Szóke Domonkos: Modernizáció és/vagy népiség. Debrecen, Ethnica Kiadás, 1994.

Tanulmányok Halasy- Nagy József filozófiájáról. Szeged, Lectum Kiadó, 2004.

Teleki Pál: Nemzeti szellem– Nemzeti kultúra. Budapesti Szemle, 1928. I.köt.

Teleki Pál: Válogatott politikai írások és beszédek. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

Thienemann Tivadar: A Nyugat alkonya. Oswald Spengler és a Spengler irodalom. Minerva, 1922.

Tilkovszky Lóránt: Hét évtized a magyarországi németek történetéből, 1919–1989. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989.

Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. századba. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.

Tilkovszky Lóránt: Teleki Pál: legenda és valóság. Budapest, Kossuth Kiadó, 1969.

T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években: gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező munkássága. Budapest, Mikszáth Kiadó, 1998.

T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Budapest, 1993.

Tóth Tihamér: Sajtóélményeink, sajtókötelességeink. A Sajtó, 1928/4. szám.

Tőkéczi László: Egy elfelejtett kultúrpolitikus–Klebelsberg Kunó. Századvég, 2. szám, Budapest, 1986.

Török Pál: Neonacionalizmus. Napkelet, 1928. január-június.

Tuck, R: Natural Rights Theories. Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, Európa, 1990.

Turner, Victor: The Forest of Symbols. Ithaca, Cornell University Press, 1967.

Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In. Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Szerkesztette: Vonyó József. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány- Magyar Történelmi Társulat, 2003, 87-105. old.

Ujváry Gábor: Kultúrpolitikus, diplomata és tudományos menedzser. 75 esztendeje hunyt el Gragger Róbert. Európai Utas, 2001/4. szám

Ujváry Gábor: Magyar Állami ösztöndíjasok 1867-1944. Levéltári Szemle, 1993/3.

Ujváry Gábor: Tudományszervezés- történetkutatás- forráskritika: Klebelsberg Kunó a Bécsi Magyar Történelmi Intézet. Győr, Győr-Sopron Megye Győri Levéltára, 1996

Ungvári Tamás: Ahasvérus és Shylock. A „zsidókérdés” Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.

Útkeresések, a magyar szociáldemokrácia tegnap és ma. Szerkesztette: Feitl István, Földes György, Hubai László. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

Vámbéry Ruzstem: A „Neo”. Századunk, 1928. II: köt.

Varannai Zoltán: Numerus clausus. Rubicon, 1997/1.

Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a 20. századi Magyarországon. Sajtó alá rendezte: Hanák Péter. Budapest, Gondolat, 1984.

Vámbéry Ruzstem: A becstelenség apologiája. Századunk, 1931. évf. I.köt.

Vámbéry Ruzstem emlékkötet. Szerkesztette: Kónyáné Kotrucz Katalin. MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1986.

Vámbéry Ruzstem: Két rektor és a direktor. Századunk, 1929. évf.

Vásárhelyi Miklós: Az Est-lapok 1920-1939. Budapest, PIM, 1982.

Vigh Károly: Bajcsy- Zsilinszky Endre. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1992.

Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

Vitányi Iván: A kultúrpolitika stratégiái. Kultúra és Közösség, 1997/1.

Volenszky Paula: Zsidóság és irodalom. Kultúra és Közösség, 1987/ 6.

Vonyó József: Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Pécs, Pro Pannonia, 2001.

Weber, Max: Gazdaság és társadalom. Budapest, KJK, 1967.

Weis István: A mai ifjúság. Magyar Szemle. 1928 évf. II. köt.

Weis István. Fiatalok és öregek. Levél a szerkesztőhöz. Magyar Szemle, 1928 évf. I. köt.

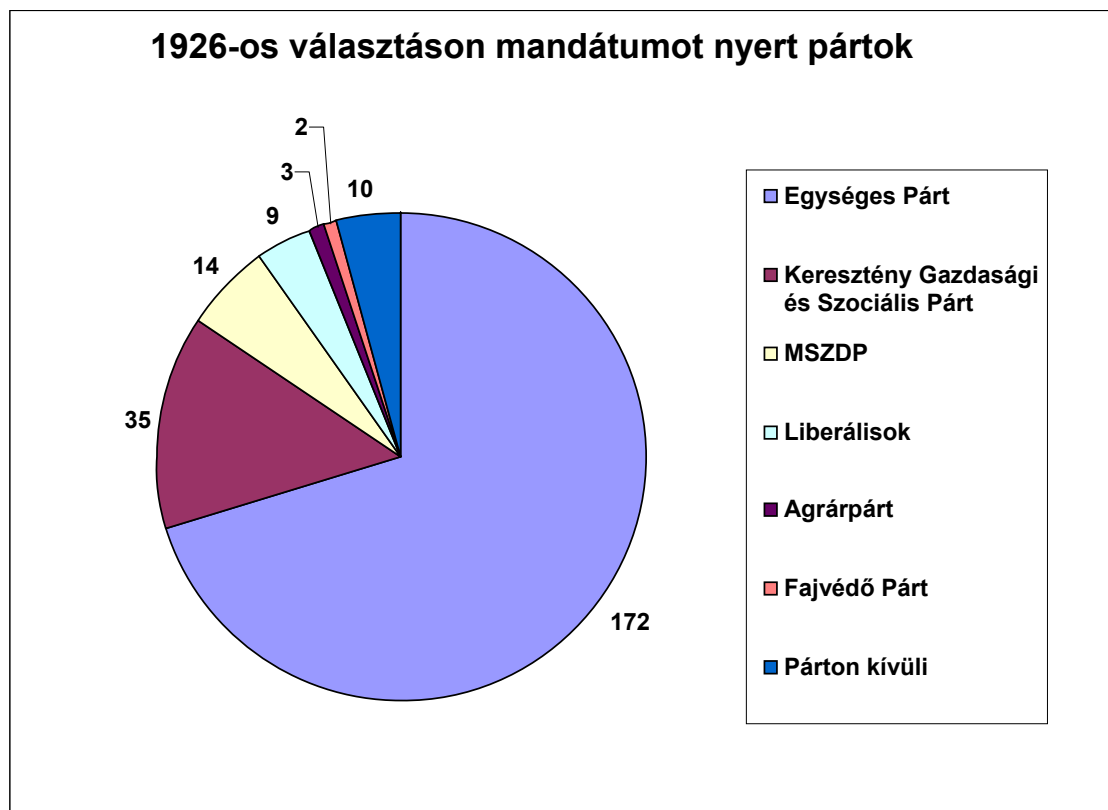
Wünscher Frigyes: Csonkamagyarország sajtójának statisztikája. A Sajtó, 1929/2.

Zuschlag Vilmos: A Bethlen-kormány tízéves kultúrpolitikája nemzetiségi szempontból. Szocializmus, 1930/8.

Zuschlag Vilmos: A kisebbségi kérdés Németországban és Magyarországon. Szocializmus, 1929/6.

Mellékletek:

1.sz. melléklet: Az 1926-os választás eredménye

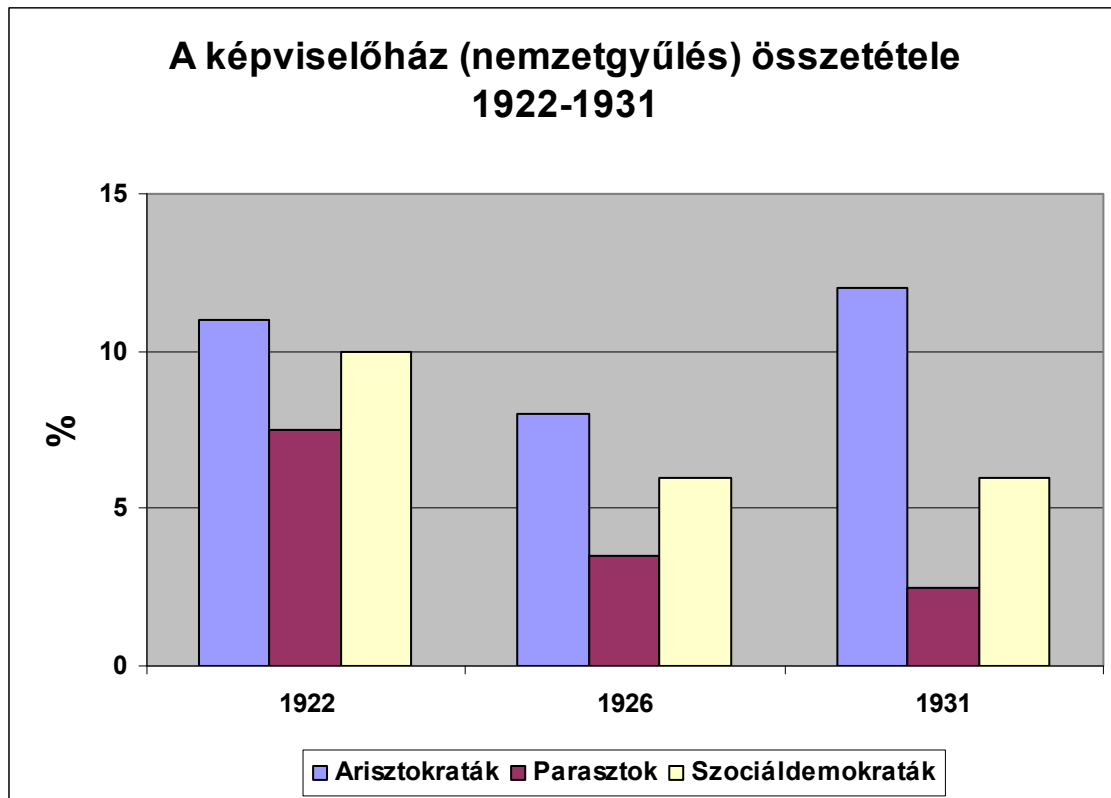
A választáson résztvevő pártok:

Egységes Párt
Keresztény Gazdasági és Szociális Párt
Agrárpárt
Független '48-as Kisgazdapárt
Magyarországi Földmíves és Munkáspárt
Egyesült Balpárt
Függetlenségi '48 és Kossuth Párt
Magyarországi Szociáldemokrata Párt
Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt
Kispolgárok Országos Párt
Magyar Nemzeti Szociális Párt

Forrás: Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000.

Budapest, Napvilág Kiadó, 2001, 1. kötet 39-46. old.

2. sz. melléklet: A képviselőház (nemzetgyűlés) származás szerinti összetétele 1922-1931

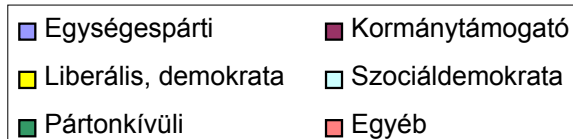
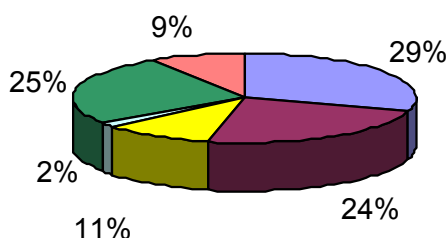
Forrás: Romsics, 1992, 139. old.

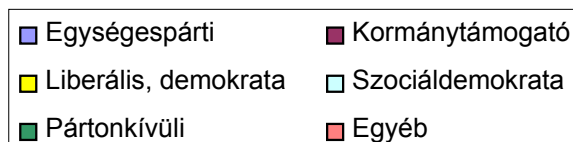
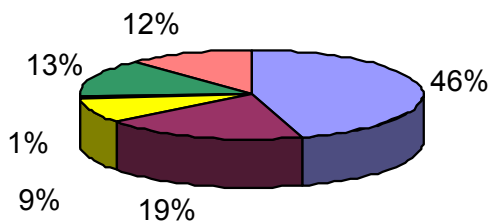
3.sz. melléklet: Politikai lapok pártállás szerint 1926 és 1930-ban

	Budapest	Vidék	Összesen	Budapest	Vidék	Összesen
	1926			1930		
Egységespárti	18,8	32,9	29,6	19,3	52,9	45,2
Kormánytámogató	10,4	27,8	23,6	15,8	20,2	19,2
Liberális, demokrata	27,1	5,8	10,8	17,5	6,7	9,2
Szociáldemokrata	6,2	-	1,5	5,3	-	1,2
Pártonkívüli	12,5	29,7	25,6	15,8	12,4	13,2
Egyéb	25	3,8	8,9	26,3	7,8	12

A politikai lapok pártállásának százalékos megoszlása - 1926

A politikai lapok pártállásának százalékos megoszlása - 1930

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1931. Budapest, Athenaeum, 591.old.

4. sz. melléklet:

A postára feladott újságok példányszáma 1920-1930.

Év	Belföldre		Külföldre		Összesen évi millió példány	Egy újságra eső átlag
	Évi millió példány	%	Évi millió példány	%		
1920	75,8	98,2	1,4	1,8	77,2	122,930
1921	74,1	97,2	2,1	2,8	76,2	119,249
1922	60,4	94,4	3,6	5,6	64	117,431
1923	63,2	94,8	3,5	5,2	66,7	116000
1924	62,5	95,6	2,9	4,4	65,4	106341
1925	78,7	95,7	3,5	4,3	82,2	106,753
1926	79,1	95,1	4,1	4,9	83,2	101094
1927	88,4	94	5,6	6	94	104213
1928	92,2	94,1	5,8	5,9	98	101977
1929	103,6	94,4	6,1	5,6	109,7	110920
1930	104,1	94,1	6,5	5,9	110,6	106860

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1931. Budapest, Athenaeum, 590.old.

5. sz. melléklet:

A Budapesten megjelent főbb napilapok postára adott elszállított példányszáma

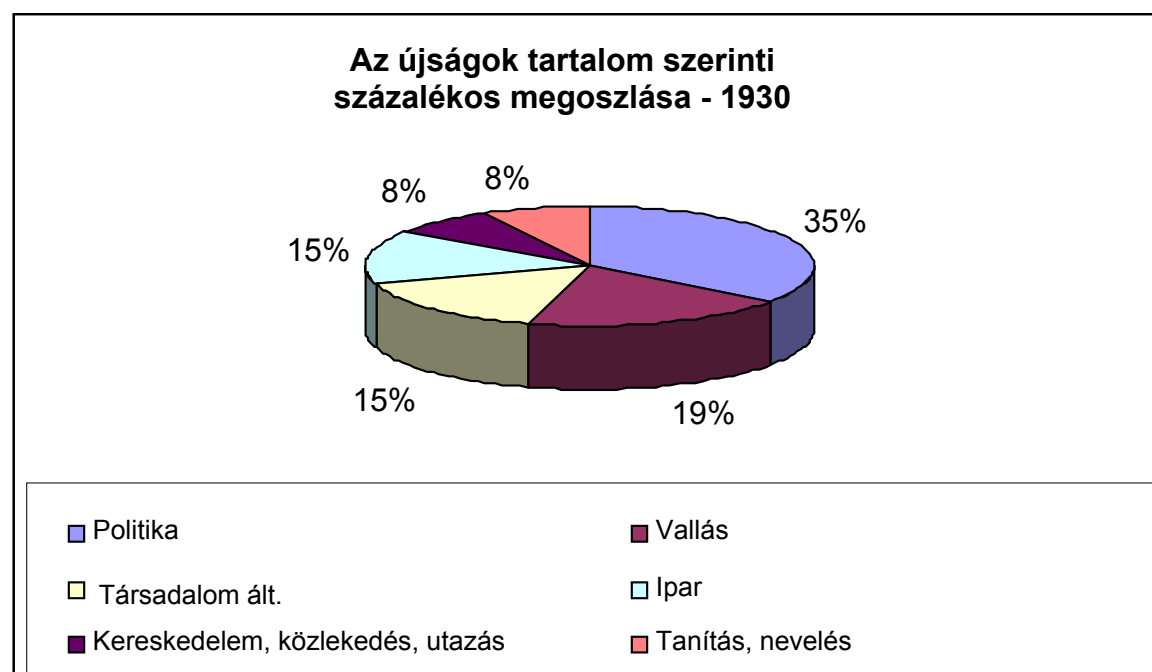
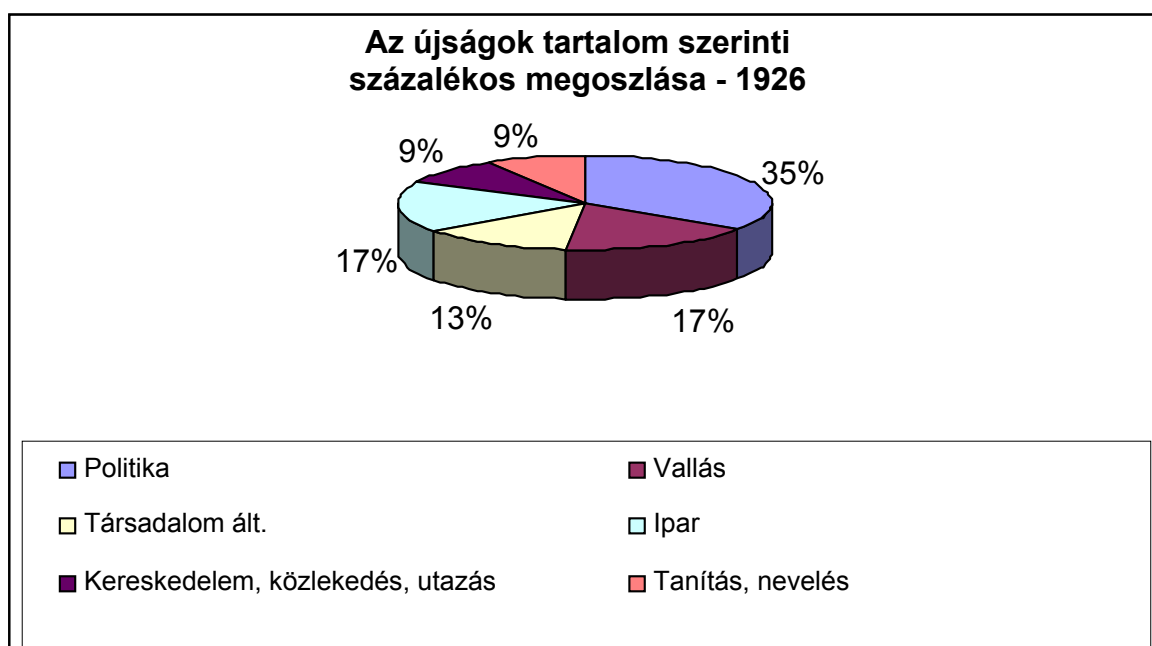
Év	A főbb napilapok sz.	Évi példányszám		Egy napilapra eső évi átlagpéldány	
		1 000 000	1913=100	1 000 000	1913=100
1913	38	204,8	100	5,4	100
1920	31	95,8	46,8	3,1	57,4
1921	35	103,5	50,5	3	55,6
1922	30	92	44,9	3,1	57,4
1923	26	69,6	34	2,7	50
1924	28	55,2	27	2	37
1925	27	63,8	31,2	2,4	44,4
1926	24	70,2	34,3	2,9	53,7
1927	24	80,7	39,4	3,4	63
1928	22	89,1	43,5	4,1	75,9
1929	21	96,8	47,3	4,6	85,2
1930	21	113,4	55,4	5,4	100
1913	11 ¹	107,5	100	9,8	100
1925		38,9	36,2	3,5	35,7
1926		44,1	41	4	40,8
1927		48,1	44,7	4,4	44,9
1928		54,8	51	5	51
1929		61,2	56,9	5,6	57,1
1930		71,2	66,2	6,5	66,3

1. Az Est, Budapesti Hírlap, Budapesti Közlöny, Friss Újság, Magyarország, Népszava, Neues Politisches Volksblatt, Pester Lloyd, Pesti Hírlap, Pesti Napló, (Az) Újság.

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1931. Budapest, Athenaeum, 590.old.

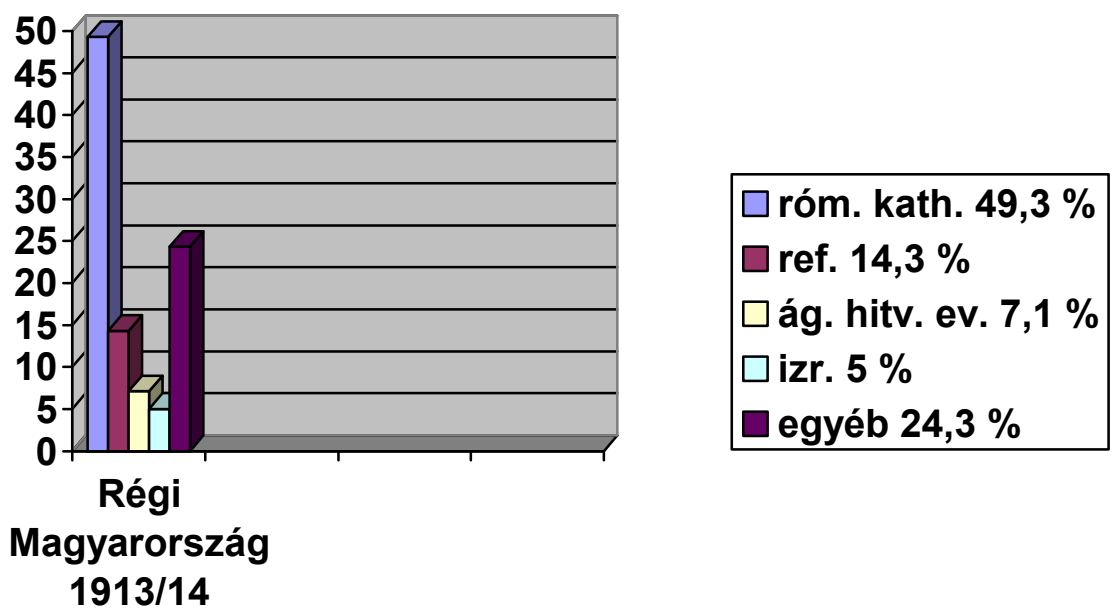
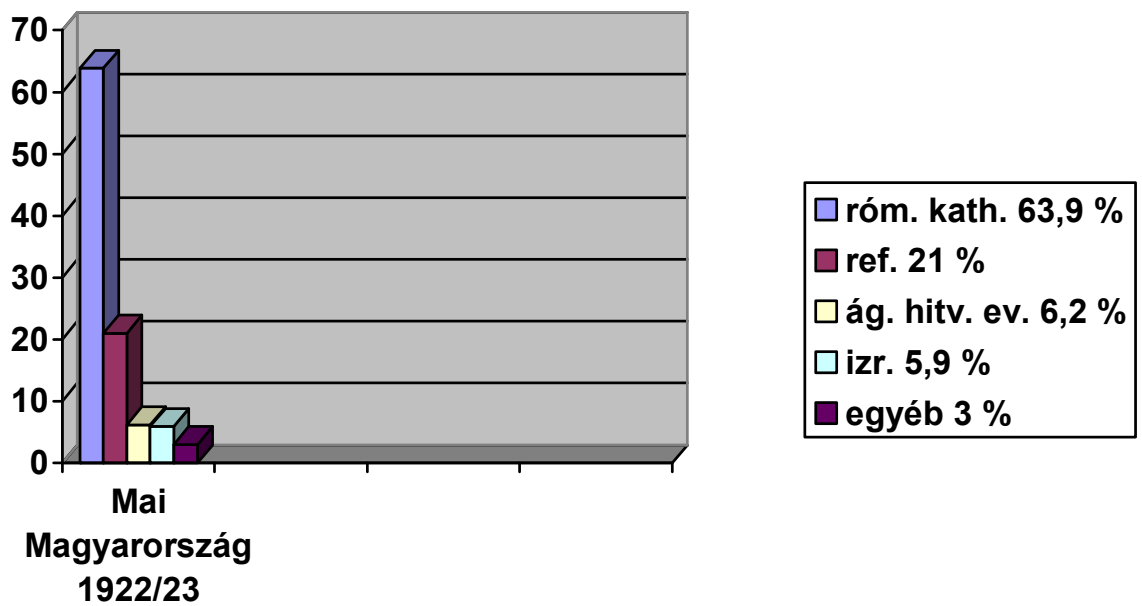
6. sz. melléklet: Újságok tartalom szerinti megoszlása 1926 és 1930-ban

	Újságok száma	%	
	1930	1926	1930
Politika	250	21,8	20,2
Vallás	137	10,7	11,1
Társadalom ált	109	8,3	8,9
Ipar	103	10,8	8,4
Kereskedelem, közlekedés, utazás	55	5,9	4,5
Tanítás, nevelés	54	5,4	4,4

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1931. Budapest, Athenaeum, 590.old.

8. sz. melléklet: A felsőoktatásban tanuló hallgatók felekezeti megoszlása

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1927. Budapest, Athenaeum, 1928, 1029.old.

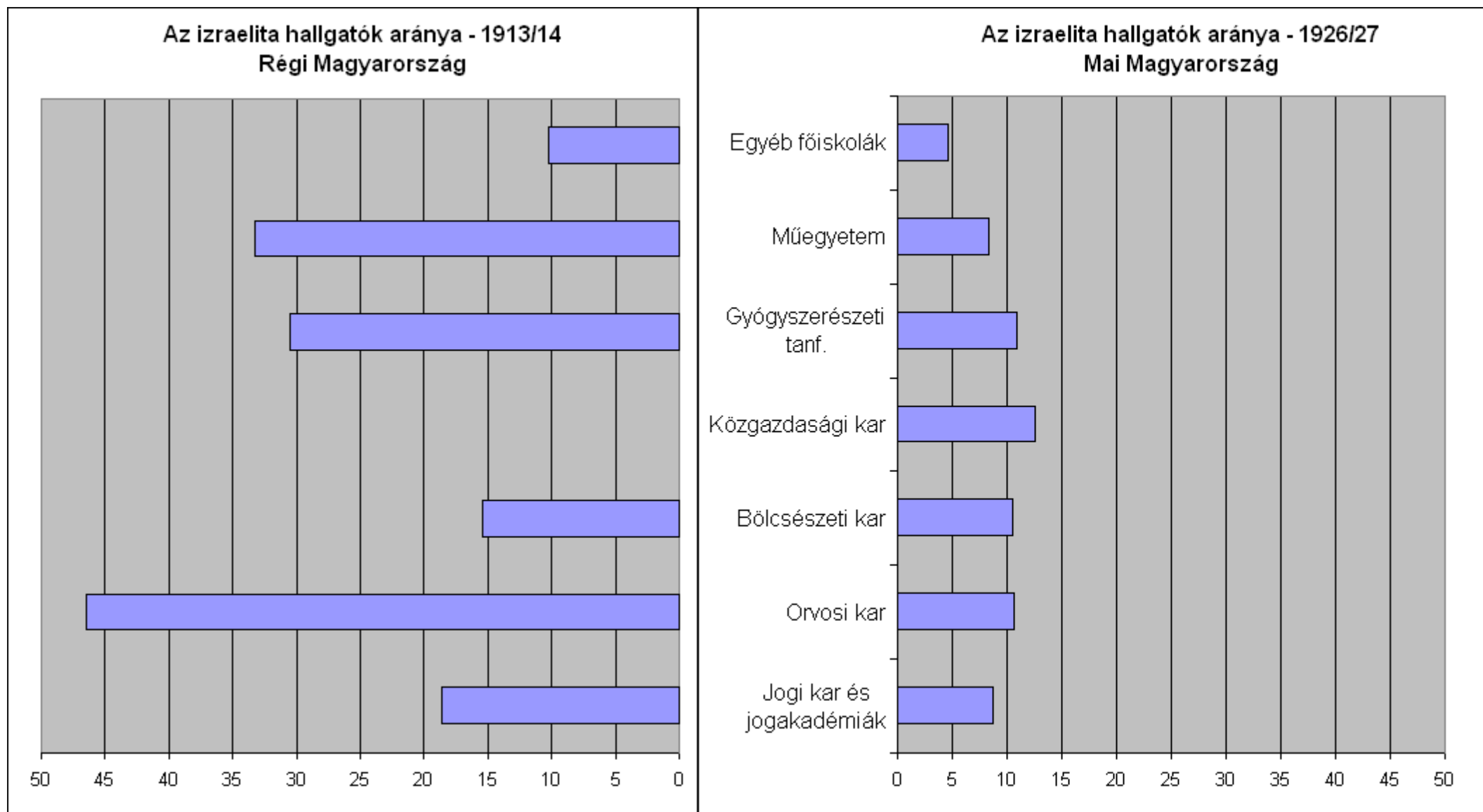
9. sz. melléklet

A hallgatók megoszlása az egyes tudományágakon vallás szerint 1913/14 és 1926/27-ben

	Jogi kar és jogakadémiák	Orvosi kar	Bölcsészeti kar	Közgazdasági kar	Gyógyszerészeti tanf.	Műegyetem	Egyéb főiskolák	Felsőoktatás összesen
1913/14 (Régi Magyarország)								
A hallgatók száma	5759	8524	1377	-	377	2450	1345	14832
Római kat. %	47,7	27,4	49,1	-	35,8	40,3	56	42,3
Református %	18,6	10,4	16,5	-	15,9	12,1	14,3	14,9
Ág. hitv. ev. %	6,9	6,6	10,6	-	10,9	8,9	11,5	8
Izraelita %	18,6	46,5	15,4	-	30,5	33,3	10,2	27
Egyéb %	8,2	9,1	8,4	-	6,9	5,4	8	7,8
1926/27 (Mai Magyarország)								
A hallgatók száma	4703	2582	1693	1084	274	1803	1926	14065
Római kat. %	57,2	55,5	60,2	59,1	62,8	59,5	64,3	58,8
Református %	23,2	22,5	18,3	17	16,1	18,5	19,1	20,7
Ág. hitv. ev. %	8,4	8,3	9,5	9,2	6,9	11,1	9,7	9,1
Izraelita %	8,7	10,6	10,5	12,5	10,9	8,3	4,6	9
Egyéb %	2,5	3,1	1,5	2,2	3,3	2,6	2,3	2,4

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1927. Budapest, Athenaeum, 1928, 1028.old.

10. sz. melléklet: Az izraelita hallgatók aránya a képzés jellege szerint 1913/14 és 1926/27-ben

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1927. Budapest, Athenaeum, 1928, 1028.old.